

ઘરલામની

ચડતી પડતી

યાને

“મુસદ્દસે હાલી.”

(ભાષાન્તર સહીત.)

લખી પ્રસિદ્ધકર્તા.

એદલજી ધનજી કાખા.

અમરેલી—કાઠીયાવાડ.

પહેલી આવૃત્તિ.

પ્રત ૫૦૦

ઇ. સ. ૧૯૧૨.

અમદાવાદ—ધી અમરસિંહજી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં.

પંકાજી ત્રિજામખાન નુરખાન વહીવે છાપી.

કીંમત બાર આના

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાશિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૩૮-૧

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મુસ્લામની અસલીખતી

વિષય ૨૪૬૬:૩

ઈસ્લામની

અડતી પડતી.

યાને

“ મુસદ્દે હાલી. ”

(ભાષાન્તર સહીત.)

“ ખુદા કોઈપણ કોમની હાલત ત્યાંસુધી નથી ”

“ ખદલતો કે જ્યાંસુધી તે કોમ ખુદ પોતાની ”

“ હાલત ન ખદલે. ”

કુરાને મજીદ.

સખી પ્રસિદ્ધકર્તા.

એદલજી ધનજી કાખા.

અમરેલી—કાઠીયાવાડ.

પહેલી આવૃત્તિ.

પ્રત ૫૦૦

ઈ. સ. ૧૯૧૨.

હિંમત ખાર આના.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાત ગ્રામીણ સંપ્રદાય

૪૩૬-૧

અમદાવાદ—ધી અમેરિસિંહી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
પડાણ નીજામખાન તુરખાન વડીલે છાપી.

૭૮૬
અર્પણ પત્રિકા.

મહેરબાન નેકનામ

જનાબ ઉસમાનખાન મીયાં માહેબ

મુ. જુનાગઢ.

જુનાગઢ રાજ્યના મદારલ મહામ વઝીરે આઝમ જનાબ

શેખ મહમદ બહાઉદ્દીનભાઇ હાશમભાઇ સી આઇ.

ઇ. જેવા ઇસલામી આકાશમાં તારા સમાન ઝળકી

નીકળેલા રૂપે ઇસલામના આ વિદ્વાન પુત્ર

હોઇ આપ અંગ્રેજી ઉર્દૂ ફેળવણી સંપાદન

કીધા બાદ સાહિત્ય પ્રત્યે અતહદ પ્રેમ

ધરાવો છો. તેમજ આપણી ફેળવણી

થી પછાત પડેલી મુસલમાન કોમને

ફેળવણી તરફ અહો શિશ કોશીશ

કરો છો આ સધળની શુભ

યાદમાં મારું આ ઇસલામી

સાહિત્યનું પુસ્તકજ

આપનેજ અર્પણ

કરવામાં માન

સમજી છું.

અમરેલી-કાઠીયાવાડ } લી. આભારી.
એદલજી ધનજી કાખા

મુળ ગ્રંથકર્તાની પ્રસ્તાવના.

ખાસ્યાવસ્થાનો સમય ખરેખર દુનિયાની ખાદશાહીનો સમય છે. તે એવા દીક્ષ્યસ્વ તથા મનોરંજક મેદાનમાં પસાર થયો કે જે દુનિયાની મોહજાળથી તદ્દન દુર હતો. ન તો ભાં રેતીના ટેકરા હતા ન કાંટાવાળી ઝાડીઓ. ન તો વાવાઝોડાનાં તોરાનો હતાં કે ન ઝેરી હવાની લપટ હતી. જ્યારે આ મેદાનમાંથી રમતા ગમતા આગળ વધ્યો ત્યારે તેના કરતાં પણ વિશેષ મનોહર જંગલ દ્રષ્ટિગોચર થયું. તેના જેવા સાથેજ હજારો તરંગ અને લાખો ઉમંગના ઉભરાઓ સ્વભાવિક રીતે દીક્ષમાં ઉત્પન્ન થવા પામ્યા, પરંતુ આ જંગલ જેટલું આનંદકારી હતું તેટલુંજ ભય ઉપજાવનારું પણ હતું. તેની લીલી કંચન સરખી ઝાડીમાં ભયંકર અને વિકાળ પ્રાણીઓ છુપાયેલાં હતાં અને તેના મનોહર છોડાઓપર સાપ અને વીંછીઓ લપેટાયેલા હતા. જેવો તેની હદમાં પગ મુક્યો કે તેના દરેક ખુણામાંથી વાત્ર, ચીતા, સાપ અને વીંછીઓ નીકળી પડ્યા. યુવાવસ્થાની લહેર જે કે જેવા લાયક હતી; પરંતુ દુન્યવી નકામી મોહજાળને લઈ દમ લેવાની પણ કુરસદ નહિ મળી. ન તો પોતાના શૃંગારનો ખ્યાલ આવ્યો, ન તો ધસ્ક તથા જીવાનીની હવા લાગી, ન તો વસ્ત્રની લીઝત ઉઠાવી, ન તો જીદાઈનો સ્વાદ ચાખ્યો.

અલખતા શાએરીના કારણે થોડા દીવસ માટે જીદો આશક થવું પડ્યું. એક ખ્યાલી માશુકની ચાહનામાં દીવાનાપ-

થાના જંગલની એવી તો ધુળ ઉડાવી કે શીરીન તથા ફરહાદને
 માત કરી આપ્યા. કદી તંદ્રાના રૂઢથી દુનિયાના ચારેખંડને
 ડાલાવી નાખ્યા. કદી વેહતા ઝરા સમાન આંખોથી દુનિયા-
 ભરને ડુગાડી દીધી. કદી વિયોગની આહોઝ્જરીથી ધરીસ્તા-
 ઝોના કાન પણ ખહેરા થઈ ગયા. શીકાયતોની તડમારથી
 આખી આલમ યુમ પાડી ઉડી. શીટકારના ફકરાઓથી આકાશ
 ચાચણી થઈ ગયું. જ્યારે અદેખાઇનાં વાદળોએ આવી ઘેર્યો ત્યારે
 સઘળા ખુદાઇને વિરોધી માની લીધી; તે એટલે સુધી કે પોતે
 પોતાથી ખડગુમાન થઈ ગયો. જ્યારે ઇચ્છાના હરીયામાં ભ-
 રતીનાં મોઝાંઓ ઉમટી આવ્યાં ત્યારે દીલના આકર્ષણથી
 આકર્ષણ શક્તિનું કામ લીધું. વારંવાર નેણની તલવારથી
 શહીદ થયો અને અનેકવાર એક ઠોકરથી સજીવન થયો. જાણે.
 કે જીંદગી એક પેરણુ સમાન હતી કે જ્યારે ઇચ્છા થઈ ત્યારે
 પહેરી કે ઉતારી નાખ્યું. કીયામતના મેદાનમાં ઘણી વખતે
 આવજાવ થઈ. દોજખ તથા જન્નતની ઘણીવાર સૈર કીધી.
 શરાબના પીણાપર આવ્યો તો શીશાના શીશા ગટાગટ ખાલી
 કરી આપ્યા. તેટલું છતાં પણ સંતુષ્ટ ન થયો કદી શરાબખા-
 નાના માચણપર જઈ કપાળ ધસ્યું. કદી પીઠાંપર જઈ ભિક્ષા
 માગી, કુદર તરફ પ્રેમ રહ્યો. ઇમાનથી ખેઝારી રહી, પીર મુર્શ-
 હના હાથપર ખેચત કીધી. બ્રાહ્મણોનો ચેસો થયો. મુર્તિઓની
 પુજા કીધી, જનોઇઓ પહેરી, ગાત્રી ખાંધી, પરહેઝગારની
 નુકતેચીની માટે કહાણીઓ કીધી. વાએઝોના રંગઢંગનું ચિત્ર
 ખેંચી બતાવ્યું. દેવળ તથા મુર્તિની તાજીમ કીધી, ખાને

(૭)

કાખા તથા મસીજીવું અપમાન કીધું. ખુદાની મસ્કરી તથા નખીઓની બેઅફળી કીધી. હજરત મસીહના ચમત્કારોને બેલ માની લીધો, હજરત યુસુફની ખુબસુરતીને તમાશો જણાવ્યો. ગજલ ખનાવી તો પવિત્ર નાલાયકોની ભાષા વાપરી. કસીદો લખ્યો તો ભાટ તથા દારૂડીયાઓનાં મુખ ફેરવી આપ્યાં. દરેક માટીમાંથી અકરીરની ખાસીયત શોધી બતાવી. દરેક સુકી લાકડીમાં અસાએ (હ) મુસાના ચમત્કારો દેખાડી આપ્યા. ચાલુ સમયના દરેક નમરૂદને ખલીલ સાથે જઈ મેળવ્યો. દરેક જુદા શીરઓનને સર્વ શક્તિવાન ખુદા સાથે જઈ લડાવી આપ્યો. જેનો તારીફ કરનાર બન્યો તેને એવો તો છાપર ચડાવી આપ્યો કે ખુદ તારીફ કરનારને પોતાના જતી વખાણોમાં કાંઈ સ્વાદગ્ર ન રહ્યો મતલબ કે નામએ આમાલ એવું તો સીયાહ કીધું કે જરાપણ સફેદી બાકી રહેવા દીધી નહિ.

વીસથી ચાલીસ વર્ષની ઉંમર સુધી ધાંચીના બેલની પેઠે એકજ કુંડાળામાં ફરતો રહ્યો અને પોતાની નજરમાં આખી દુનિયાની મુસાફરી કરી ચુક્યો. જ્યારે આંખો ઉઘડી ત્યારે માલુમ પડ્યું કે જ્યાંથી નીકળ્યો હતો ત્યાંજ હજુ છડં.

આંખ ઉઘડી કરીને જોયું તો આગળ પાછળ એક એવું વિશાળ મેદાન નજરે પડ્યું કે, જેમાં અગણિત માર્ગો ચારે તરફ ખુલ્લા પડ્યા હતા. ખ્યાલ કરવાને માટે પણ સમયનો સંકોચ ન હતો. મનમાં ઇચ્છા થઈ આવી કે કદમ આગળ ચલાવું અને આ મેદાનની સૈર કરું, પરંતુ જે કદમો વીશ

વર્ષથી ચાલીસ વર્ષ સુધી બીજી ચાલ ચાલ્યા ન હોય અને
 જમની દોડ દોડોડ ગજ જમીનમાં સંકોચાઈ રહી હોય તેનાથી
 આ વેશાળ મેદાનમાં કામ લેવું કાંઈ આસાન ન હતું. ઉપ-
 રાંત વીસ વર્ષની નકામી અને પરિણામ શુન્ય દોડદોડીમાં
 હાથ પગ થાકી ચુર થઈ ગયા હતા. અને ચાલવાની શક્તિ
 રોકડો જવાબ આપી ચુકી હતી. પરંતુ પગમાં પનોતી હોવાથી
 શાન્ત બેસી રહેવું પણ મુશ્કેલ હતું. કેટલાક દહાડાઓ લગી
 એજ ચીન્તા ચાલુ રહી. એક ડગલું આગળ પડતું હતું
 તો બીજું પાછળ પડતું હતું. જોયું કે ખુદનો એક બદો જે
 આ મેદાનનો પહેલવાન છે તે એક મહા વિકટ માર્ગમાં માર્ગ
 કાપી રહ્યો છે. કેટલાક લોકો જે તેની સાથે સાથે ચાલ્યા હતા
 તે થાકી જઈ પાછળ રહી ગયા છે. કેટલાકો હજી તેની સાથે
 અથડાતા કુટાતા ચાલ્યા જાય છે. પરંતુ તેમના હોઠોપર પત્રીઓ
 જામી ગઈ છે. પગોમાં છાલાં પડી ગયાં છે. સ્વાસ ચડી રહ્યો
 છે. ચેહરાઓપર હવાઈઓ ઉડી રહી છે. પરંતુ તે હિંમતનો
 બળીઓ પહેલવાન સર્વનો રાહનુમા છે. સાથેજ તે તાજે માજે
 છે. ન તો તેને માર્ગ કાપવાનો થાક છે ન સાથીઓના છુટી
 જવાની પરવા છે. ન મંજલ દુર હોવાની કાંઈ ચીન્તા છે.
 તેની જાગોમાં ગજબતું જોર બરેલું છે. તે જેના તરફ આંખ
 ઉંચી કરીને જુએ છે તે આંખ મીચી તેની સાથે થઈ જાય
 છે તેની એક દ્રષ્ટિ આ તરફ પણ પડી અને તે ખરેખર
 કાવી ગઈ. વીસ વર્ષનો થાકો પાકો તેજ મહા વિકટ માર્ગમાં
 ચાલી નીકળ્યો ન એ ખજર છે કે ક્યાં જઈએ છીએ.

ન એ માણુમ છે કે શ્વા માટે જઈએ છીએ? ન ખરું આમં-
ત્રણુ છે ન સીધા કદમ છે. ન ધરદો છે ન દ્રઢતા છે. ન
સત્યતા છે ન શુદ્ધતા છે. માત્ર એક બળવાન હાથ છે કે જે
ખેંચતો ચાલ્યો જાય છે.

જમાનાનો નવો કાઠમાઠ જોઈ પુરાણી શાએરીથી મન
કચવાઈ ગયું હતું. જુકા ધતીંગો ચોજતાં શરમ થવા લાગી
હતી. ન મિત્રોની ઉશ્કેરણીથી દીલ વધતું હતું, ન સોખતી-
ઓની રીસથી કાંઈ જુરસો આવતો હતો. પરંતુ આ એક
એવા ઝેરી જીવડાનું મુખ બંધ કરવું હતું કે જે જીવડો કોઈ
પણ માર્ગથી નીકળી ડસવાનું છોડે તેમ ન હતો. તેથી મનના
ઉમળકાઓ કે જેમના વેગને અટકાવી નાખતાં સ્વાસ રૂંધાઈ
રહ્યો હતો તે દીલ તથા મગજમાં કોલાહલ કરી રહ્યા હતા
અને કોઈ માર્ગ શોધી રહ્યા હતા. કોમના એક ખરા ખેરખાહે
(જે પોતાની કામ સિવાય સઘળા દેશમાં એજ નામથી પોકાર-
તો હતો. તે જોઈએ પોતાના બળવાન હાથ તથા જોરાવર
બાજુથી પોતાના બાઈઓની સેવા કરી રહ્યો છે તેટલોજ તે
દરેક અપંગ તથા નકામા માણસને પણ તેજ કામમાં જોડવા
ચાહે છે) આવી ઠપકો આપી શરમ અપાવી કે “ બોલતા
પ્રાણી હોવાનો દાવો કરવો અને ખુદાએ આપેલી જીભથી કાંઈ
પણ ન બોલવું તે મોટી શરમની વાત છે. કોમની સ્થિતિ
તમાલ છે. બંધુઓ ઝલીલ થઈ ગયા છે. માતૃપર લોકો માટીમાં
મળી ગયા છે. ઇલમનો તો ખાતમો થઈ ચુક્યો છે. દીન ઇસ-
લામનું માત્ર નામજ બાકી રહ્યું છે. ગરીબાઈનો ધરધર પોકાર

છે. પેટ ભરવાના ચારે તરફ સાંસા છે. નીતિરીતી બીજકુચ
 ખરાબ થઇ ગઇ છે અને ખરાબ થતી જાય છે. તાસુખ યાને
 ધર્મોદયતાના ઘટાટોપ વાદળો સઘળા કામપર ઘેરાઇ ગયા છે.
 રીતરીવાજની બેડીઓ દરેકના પગમાં પડી છે. અજ્ઞાનતા અને
 તકલીફ સઘળાની ગરદનપર સવાર છે, તવંગરો કે જે કામને
 થોડો ઘણો લાભ પહોંચાડી શકે તે ગાંધીજી તથા બેપરવા છે.
 ધર્મશુરઓ કે જેમને કામી સુધારણામાં મોટો ફળ છે તે
 જમાનાની હાજતો અને મસલેહતોથી તદ્દન નાવાકેદ છે. એવા
 સમયમાં જેનાથી જે કાંઈ બની આવે તે બેહતર છે. નહિતર
 અમો સવંગા એકજ વહાણમાં સવાર છીએ. સવંગા વહા-
 ણની સલામતીમાં અમારી સલામતી છે. જોકે લોકો ઘણું લખી
 ચુક્યા છે અને લખી રહ્યા છે પરંતુ કાવ્ય કે જે ઇનસાનને
 હરદીન અઝીઝ છે અને ખાસ કરીને આરબ પ્રજાનો વારસો
 તથા મુસલમાન કામનો હીરસો છે તે દ્વારા કામને બેદાર કર-
 વાની તજવીજ હજી સુધી કાંઈએ કીધી નથી. જાહેરમાં એમ
 લાગે છે કે પ્રથમના ધોરણે જે નથી થઇ શક્યું તે બીજા
 ધોરણે પણ નહિ થઇ શકે, પરંતુ આવી સાંકડી સ્થિતિમાં ઇન-
 સાનના દીવપર હમેશાં બે પ્રકારના વિચારો ઉત્પન્ન થતા
 રહે છે. પહેલો એકે અમે કાંઈ પણ કરી શકતા નથી, બીજો
 એક અમારે કાંઈપણ કરવું જોઈએ. પહેલા પ્રકારનું પરિણામ
 એ આવ્યું કે કાંઈપણ થયું નહિ બીજા પ્રકારે દુનિયામાં મોટા
 મોટા અગ્નિએમાં જાત જાહેર કીધા. ”

કુરાને મસજીદમાં ૨૨માન છે કે “અને તે એવો છે કે જ્યારે લોકો નાઉમેદ થઈ જાય છે ત્યારે તે વરસાદ વરસાવે છે અને પોતાની રહેમત મોકલે છે.” આવા હુકમપર અમલ કરી બતાવવો જો કે મુશ્કેલ હતો અને તે સેવાનો બોજ ઉપાડવો દુશ્વાર હતો પણ નસીહત આપનારની જાહેરલી વાણી અંતઃકરણમાં અસર કરી ગઈ. અંતઃકરણથી નીકળી હતી તે અંતઃકરણમાં જ જઈ સમાઈ. વરસો થયાં ઠરી ગયેલી તખીયતમાં એક ઉભરાણુ આવ્યું, વારસી કઠીમાં એક જોશ આવ્યો, નિસ્તેજ દીલ અને જીર્ણ મગજ ઉપરા સાપરી હુમલાથી થોડા કામ કરી શકવાને પાત્ર રહ્યું ન હતું, પણ તેનાથીજ કામ લેવા માંડ્યું અને એક મુસદ્દસનો પાયો નાખ્યો. દુન્યવી જંજળોથી કુરસદ બહુજ ઓછી મળી અને બીમારી-ઓના ચારે તરફના ઘેરાવાથી શાન્તી કદી પ્રાપ્ત ન થઈ; પરંતુ દરેક સ્થિતિમાં એની એજ ધુન લાગી રહી. ઘણી અડચણો સહન કીધા બાદ ખુદાતાલાની મહેરબાનીથી આ ભાંજ્યું તુટ્યું મુસદ્દસ મારી શક્તિ મુજબનું તૈયાર થઈ ગયું. અને વહાલા ઉપરદેશકથી શરમીન્દા ન થવું પડ્યું. માત્ર એક ઉમેદના આધારે આ દુરદરાજ માર્ગ પસાર કર્યો છે નહિતર મંજલની નીશાની ન હતી સુધી મળી છે ન : ભવિષ્યમાં મળવાની ઉમેદ છે.

આ મુસદ્દસની શરઆતમાં પાંચ સાત બંદ લિપોદ્ધાતના લખી પ્રથમ આરબોની તે પડતી હાલતનું ચિત્ર બેચ્યું છે, કે જે ઇસલામના જહૂર પહેલાંની હતી અને જેનું નામ ઇસ્લા-

મીઝોએ ઝમાને જાહીલ્યત યાને અજ્ઞાનતાનો સમય રાખ્યું છે. સારખાદ ઇસલામના સુર્યનું ઉદય થવું, તે ઉમ્મી નખીના શિક્ષણથી તે રણમાં એકાએક લીલોતરી તથા હરીયાળી થઇ જવી, તે રેહમતના વાદળોથી ઉમ્મતની ખેતીને છેવટના વખતે લીલા હહેરવાળી સ્થિતિમાં મુકી જવી, અને દીની તથા દુન્યવી ઉન્નતિમાં મુસલમાનોનું આખી આલમપર સરસાઇ લઇ જવું બયાન કીધું છે. સારખાદ તેની પડતીનું વર્ણન લખ્યું છે અને કોમને માટે પોતાના નિર્માલ્ય હાથોથી એક દર્પણ-ગૃહ બનાવ્યું કે જેમાં આવતાં તેઓ પોતાના રંગદંગ જોઇ શકે છે અને સમજી શકે છે કે અમો કોણ હતા અને શું થઇ ગયા. જો કે આ મહા મુશકેલીએ તૈયાર કરેલી નજમમાં (જેની મુશકેલીઓ લખનારનું દીલ તથા મગજજ જાણી શકે છે.) બયાનનો હક ન મારાથી અદા થયો છે તેમ ન થઇ શકે છે પરંતુ ખુદાતાલાનો શુકર છે કે, જે કાંઇ થવા પામ્યું તેટલું થઇ શકવાની પણ ઉમેદ ન હતી. આપણા દેશના મગક પસંદ લોકો જાહેરમાં આ સરળ અને લુખીસુકી નજમને પસંદ નહિ કરશે, કેમકે તેમાં માત્ર ઐતિહાસિક બનાવો તેમજ કેટલીક આયતો તથા હદીસોનો તરજુમો છે. ઉપરાંત આજકાલ કોમની જે સ્થિતિ છે તેનું આખેહુબ ચિત્ર આજેખવામાં આવ્યું છે. ન તો તેમાં નાણુક ખ્યાલ છે, ન તો ચિત્ર વિચિત્ર વર્ણન છે. ન અતિસ્થોક્તિની લીઝત છે, ન મીઠાં વચનોની ચાસણી છે; મતલબ કે કોઈ વાત એવી નથી કે જે દીની ખીરાદરોને પ-

સંદ કે તેમના મઝાકને ગોઠતી થઇ પડે. જાણો કે લખનો તથા દીલ્લીના નોતરામાં એક એવું જમણુ પીરસવામાં આવ્યું છે, કે જેમાં બાફેલી ખીચડી અને શીકા શાક સિવાય બીજું કંઈ નથી; પરંતુ યાદ રાખવું:જોઈએ કે, આ નજમની સંદલના કાંઈ લીઝત હાંસલ કરવા તથા વાહવાહ કરાવવાને માટે તૈયાર કરવામાં આવી નથી, પરંતુ બધુઓ તથા મિત્રોને ગરત અને શરમ અપાવવાને માટે તૈયાર કીધી છે. જે તેઓ તેને જુએ, વાંચે અને સમજે તો તેમનો મોટો ઉપકાર છે. નહિ-તર કાંઈ શીકાયત નથી.

હાલી.

પ્રસ્તાવના

પરતીકા કોઇ હૃદયે ગુઝરના દેખે,
ધરલામકા ગીરકર ન ઉભરના દેખે,
માને ન કમી કે મદ હે હર જઝૂકે ખાદ,
દરીયાકા હમારે જો ઉતરના દેખે.

હાલી

ખ્વાજા અલતાફ હુસેન હાલી ઉપલી રોખાઇમાં એમ જણાવે છે કે, જે માણસ ધરલામની પડતીને સંપૂર્ણ રીતે જાણવા પામે તે તેની ફરીથી ચડતી થઇ શકે તેવી માન્યતાને કદી ગ્રાહ્ય કરી શકે નહિ. હોન્ડનું રાજ્ય ઇસલામીઓના હાથથી નીકળી ગયા બાદ તેઓ સમયની ગતિથી એવા તો ઉલટા ચાલ્યા કે તેમની ઉન્નતી માટે નિરાશા ઉત્પન્ન થઇ જવા પામી. કોમની પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઇસલામના શુદ્ધ વર્તનથી એટલી તો વિમુખ થઇ જવા પામી કે તેમના વર્તનથી જો ઇસલામને સિદ્ધ કરવા માગીએ તો તે કદી બનીજ શકે નહિ. તેઓ પડતીની ઉંડામાં ઉંડી ગુફામાં જઇ પડ્યા હતા, અને હવે પ્રત્યાઘાતનો વારો આવી લાગ્યો હતો. આવી નિરાશાવાળી સ્થિતિ વચ્ચે કોમના કેટલાક બહાદુર યુવાનોએ તેમને :પડતીના ગારમાંથી ઉચકી ઉન્નતિના માર્ગ તરફ લઇ જવા પ્રયાસ કીધો. આ પ્રયાસ કરનારા મહા પુરૂષોમાં અલીગઢ કૉલેજના સ્થાપક સર સઇયદ એહમદ, નવાબ મોહસીન-ઉલ-મુલ્ક, મોલવી એરાબઅલી, મોલવી મુશ્તાક હુસેન, મોલવી ઝકાઉલ્લાહ, ખ્વાજા અલતાફ હુસેન હાલી, અને સૈયદ મોહમુદના

(૧૫)

સુખારક નામે સૂર્યની જેમ પ્રકાશીત છે. તેમના કામને હયમયાવી નાખનાર લેખોમાં માત્ર ખ્વાજા અલતાફ હુસેન હાલી સિવાય બાકીના ગદ્યમાં હતા. ખ્વાજા અફલાક હુસેન હાલીએ સુખારાનો આત્મા કુંકવા, કામને તેમની પ્રાચિન તથા અર્વાચિન સ્થિતિ બતાવવા, ગેરત તથા શરમ ઉત્પન્ન કરવા તથા કામને એક જીવતી કામ બનાવવા કાવ્યના શસ્ત્રથી કામ લીધું. આ કાવ્યનાં પુસ્તકો એવાં તો જાદુઈ અસર કરનારાં નીવડ્યાં કે, તેના જાદુઈ પણા માટે સર્ટિફિકેટની જરૂર રહી નથી. આવાં કામને બેઠાર કરનારાં ત્રણ પુસ્તકો ગુજરાતીમાં તરજુમા સહ મેં પ્રગટ કરવાનું કામ હાથ ધરી ખુદાતાલાના ફજલો કરમથી તે પૂર્ણતાએ પહોંચાડ્યું છે. આ પુસ્તક ઉપર જણાવેલાં ત્રણ પુસ્તકો પૈકી “મુસદ્દેશ હાલી”નું ભાષાન્તર છે.

લગભગ છ વર્ષ થયાં હું મારા ઇસ્લામી બાઇઓની કાંઈપણ સેવા બજાવી શકાય તો તે બજાવવી, તેવી ઇચ્છાને આધિન થઈ મારી મથાશક્તિ કામ કરતો રહ્યો છું અને તેટલી મુદતમાં મેં આશરે બે લાખ ઉપરાંત પુસ્તકો પ્રગટ કરી ઇસલામી બાઇઓના હાલમાં મુક્યાં છે. હાલમાં મારા મનમાં એવો વિચાર ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો કે, જ્યાંસુધી ગુજરાતી ભાષામાં ઇસલામી સાહિત્યનો છુટથી ઉમેરો નહિ થાય અને કામકામ લોકો પોતાની પડતીનો સ્વીકાર નહિ કરે ત્યાંસુધી તેઓ પોતાની સુધારણા માટે પ્રયત્ન કરશે નહિ. આવા ઉદ્દેશથી મેં આ મુસદ્દેશ હાલીને ગુજરાતીમાં પ્રગટ કીધું છે તેમાં ઇસલામની ચડતી પડતીનું એવું તો હૃદયભેદક વર્ણન છે કે, જે સાંમળી પથ્થરનું જીગર પણ પીગળ્યા વિના રહે નહિ. સાથેજ ઇસ-

લામના દરેક પ્રકારના લોકો આજ કાલ કેવી કંદેલી સ્થિતિમાં પોતાનું જીવન ગાળી રહ્યા છે તેનું એવું તો આબેહુબ અને અસરકારક વર્ણન કીધું છે કે, તેનું તે કરતાં સરસ વર્ણન થઈ શકવુંજ મુશ્કેલ છે. દરેક વર્ગને તેની કંદેલી સ્થિતિ જણાવી આપી જગૃતિનો માર્ગ સૂચવ્યો છે. આ મુસદ્દાના બંદો ઇસ્લામી પુસ્તકોમાં, ભાષણોમાં અને જલસાઓમાં બહુજ છુટથી વપરાવા લાગ્યા છે. ભાષા કવીના મુખથી એવી તો ખામહાવરા નીકળી છે કે, જે તીર સમાન જગરમાં જમ પેસે છે.

જહાલા ઇસ્લામી ભાષ્યો ! હવે ગદ્યલત તથા ઉદ્ધવાનો જમાનો રહ્યો નથી. સઘળા કોમો જગૃત થઈ ચુકી છે. ઇલમની ગાલીઓમાં બેસી સઘળા કોમો ઉત્તતિના શીખરને પહોંચવા દોડવા મંડી ગઈ છે. માટે જગો, પોતાની નીતિરીતિ સુધારો અને પોતાનાં ખાળકોને કેળવણી આપવા માટે ઠામઠામ હીલચાલો ઉભી કરો. આવી સઘળા નસીહતથી આ નાનું સરખું પુસ્તક છલોછલ બચું છે તેના કીમતી બંદોને ન્યાયદ્રષ્ટિથી વાંચો-વંચાવો અને અમલ કરો.

છેવટે હું મારા ઇસ્લામી ભાષ્યો પાસેથી એટલું જરૂર માગી લઈશ કે, આ પુસ્તકના વિચારો ઇસ્લામના શુભેચ્છક મોલાના અલતાફ હુસૈન હાલીના છે, અને તેથી સઘળા આશરીનના તેઓજ હકદાર છે. માત્ર મેં સાર લખી છપાવી આપ વાંચકવર્ગના હાથમાં રજુ કરેલ છે. તેમાં જો કોઈ ઠેકાણે શરતચુક હોય તો મોટું મન દાખવી દરજુબર કરશો એવી હું આશા રાખું છું.

ખાદીમે ઇસ્લામ.

એદલજી ધનજી કાખા.

ઈસ્લામની ચડતી પડતી.

મુસદ્દસે હાલી.

કાસીને ચેહ ખુકરાતસે જાકે પુછા,
મરજ તેરે નજદીક મોહલક હેં કયા કયા ?
કહા દુખ જહાંમે નહિ કોઇ ઐસા,
કે જીરફી દવા હકને કી હો ન પૈદા,
મગર વોહ મરજ જીરફો આસાન સમજે,
કહે જો તખીય ઉસકો હીઝયાન સમજે. ૧

સાર-કોઇએ ખુકરાત નામના મહા પ્રવિણ વૈદને પુ-
છ્યું કે તારી દ્રષ્ટિમાં કઇ કઇ ખીમારીઓ મહા બયંકર
છે ? તેણે જવાબ આપ્યો કે, દુનિયામાં કોઇપણ ખીમારી
એવી નથી કે જેની દવા ખુદાએ ઉત્પન્ન કીધી ન
હોય; પરંતુ જે ખીમારીને લોકો સાધારણ સમજે અને વૈદ
જે કહે તેને માત્ર ખાલી બકવાસ જણાવે તે ખીમારી મહા
બયંકર છે.

સખખ યા અલામત ગર ઉન્કો સુઝાએ,
 તો તથખીશમે સૌ નીકાલે ખતાએ,
 હવા ઝોર પરહેઝ સે જુ ચુરાએ,
 યુંહી રહતા રહતા મરઝકો બહડાએ,
 તખીયુસે હરગીઝ ન માનુસ હોં વોહ,
 મહાં તકકે જીનેસે માયુસ હોં વોહ. ૨

સાર-ખીમારીનાં કારણો તથા તેની પીછાણુ તેને સમ-
 જવતાં તે તેમાં અનેક વાંધાઓ ઉઠાવે. હવા અને પરહેજથી
 નાસતો ફરે અને તેમ કરતાં કરતાં ખીમારીને વધારી મુકે.
 વૈદોની વાતને જરાપણુ મચક આપે નહિ; તે એટલે સુધી કે
 ખીમારી અસાધ્ય થઈ મરણુ પથારીએ જઈ પડે.

ચેહી હાલ દુનિયામેં ધસ કોમ કા હય,
 બંવરમેં જહાઝ આકે જસકા ધિરા હય
 કીનારા હે દુર ઝોર તુંદા બપા હય,
 ગુમાં હમ ચેહ હરદમ કે અબ દુખતા હય,
 નહિ લેતે કરવટ મગર એહલે કીસ્તી,
 પડે સોતે હેં બેખબર એહલે કીસ્તી. ૩

સાર-ઉપર જણાવ્યા મુજબનીજ સ્થિતિ આજે મુસ-
 લમાન કોમની છે તેની નાવ બંવરમાં આવી ઘેરાઈ છે. કી-
 નારો ઘણો છેટે અને તોફાન મોટું છે, પ્રત્યેક ધડી એવી
 ધાસ્તી છે કે તે ડુખી જશે; છતાં પણ નાવમાં બેસેલા લોકો
 પડખું પણ બદલતા નથી. સઘળાઓ બેફામ ઉંઘતા પડ્યા છે.

ધટા સરપે એદબારકી છા રહી હય,
ફલાકત સમા અપના દીખ્લા રહી હય,
નહુસત પસો પેશ મુંડલા રહી હય,
ચપો રાસ્તસે ચેહ સદા આ રહી હય,
કે કલ કોન થે ? આજ કયા હોગએ તુમ ?
અલી જગતેયે અલી સો ગએ તુમ. ૪

સાર-માથાપર પડતીના વાહળો ધટાઠોપ આવી ઘેરાયાં
છે. પડતી પોતાનું વિકાળ સ્વરૂપ દેખાડી રહી છે. ખરાબીના
પડલા સંભળાઈ રહ્યા છે. ચારે તરફથી એવો પોકાર થઈ
રહ્યો છે કે કાલે આપણે કોણુ હતા ? અને આજે શું થઈ
ગયા ? હજુ હમણાં જ જગતા હતા અને હમણાં જ ઉ-
ધાઈ ગયા !

પર ઉસ કોમ ગાશીલકી ગરલત વોહી હય,
તનઝૂલપે અપની કીનાઅત વોહી હય,
મીલે ખાકમે' પર રોઉનત વોહી હય,
હુધ મુખ્હ ઓર ખાળે રાહત વોહી હય,
ન અફસોસ ઉન્હે' અપની ઝીલ્લતપે હય કુઅ્હ,
ન રક્ક ઓર કોમુ'કી ઇઝ્તપે હય કુઅ્હ. ૫

સાર—એટલું છતાં પણ તે ગાશીલ કોમની ગરલત જો-
વીને તેવીજ છે. પડતી છતાં પોતાનો સતોષ જોવાને તેવાજ
છે. માટીમાં મળી ગઈ છતાં ટંગડી ઉંચીજ છે સવાર થયું

છતાં નીંદ્રાની ખુમારી જેવીને તેવીજ છે. પોતાની પડતી માટે તેમને જરાપણ અફસોસ નથી. બીજી કામોની ઇજ્જત માટે જરાપણ અદેખાઇ નથી.

બહાયમકી ઓર ઉન્ડી હાલત હે ચંકસાં.
કે જીસ હાલમે હેં ઉસી મેં હેં શાંદાં,
ન ઝીલ્લતસે નફરત ન ઇઝ્તકા અરમાં,
ન દોઝખસે તરસાં, ન જન્નતકે ખાહાં,
લીયા અકલો દીસે ન કુચ્છ કામ ઉન્હુને,
કીયા દીને ખરહકકો બદનામ ઉન્હુને.

સાર—પશુઓ અને તેમની સ્થિતી સરખીજ છે; કેમકે તેઓ જે સ્થિતિમાં છે તેમાંજ મસ્ત છે, ન તેમને અપમાનથી અણગમે છે. ન ઇજ્જતની ઇચ્છા છે. ન દોઝખની બીક છે, ન જન્નતની ખાહેશ છે. તેમણે બુદ્ધિ તથા દીનથી કાંઈપણ કામ લીધું નહિ અને નાહક તેમણે ખરા દીનને બદનામ કીધો.

વોહ દીં જીસ્ને આદકો અખવાં બનાયા
વહુશ ઓર બહાયમકોં ઇન્સાં બનાયા,
દરીન્દુકો ગમખારે દૌરાં બનાયા,
ગડરીઉકો આલમકા સલ્લતાં બનાયા,
વોહ ખત્તા જો થા એક દોરૂંકા ગલા,
ગીરાં કરદીયા ઉરકા આલમસે પલા.

સાર—કયા દીનને તેમણે બદનામ કીધો? એ દીન કે જેણે શત્રુઓને મિત્ર બનાવ્યા, એ દીન કે જેણે પશુઓને ધનસાન બનાવ્યા, એ દીન કે જેણે વિકાળ પ્રાણીઓને જગતના હમદર્દી બનાવ્યા અને ભરવાડોને દુનિયાના સુલતાન બનાવ્યા. આરબ દેશ કે જે દોરોનું નિવાસ સ્થાન હતું તેનું છાબડું સઘળી આલમ કરતાં તેણે નીચે નમાવી આપ્યું.

અરબ જુસ્કા ચર્ચાહિયેહ કુચ્છ વોહ કીયાયા!
જહાંસે અલગ એક જઝીરાનુમા થા,
ઝમાનેસે પૈવહ ઉસ્કા જુદા થા,
ન કીશવરસેતાં થા ન કીશવરકુશા થા.
તમદનકા ઉસપર પડા થા ન સાયા,
તરક્કીકા થા વાં કદમ તક ન આયા. ૮

સાર—અરબસ્તાન દેશ તે શું હતો? દુનીયાથી તદ્દન નિરાળો એક દ્વીપકલ્પ હતો. ખીજા ખંડોથી તે અલગ હતો. ન રાજ્ય હતું, ન કોઈ કાયદો હતો. સુધારાનો છાંયો તેના પર પડ્યોજ ન હતો. ઉન્નતિનો કદમ હજી લાંસુધ્રી આવ્યોજ ન હતો.

ન આળો હવા એસીથી રહ પરવર,
કે કાખીલ હી પૈદા હોં ખુદ જુસ્સે જોહર
ન કુચ્છ એસે સામાન થે વાં મયસ્સર,
કંવલ જુસ્સે ખીલજાએ દીલકે સરાસર,

ન સખઝાયા સેહરા મેં પૈદા ન પાની,
ફકત આખે બારાં પે થી ઝીન્દગાની. ૯

સાર—ત્યાંની આખો હવા પણ કાંઈ સરસ નહિ હતી કે જેથી ખુદખુદ ત્યાં હીરાઓ પાકી નીકળે અને દીલનાં કમળ ખીલી નીકળે. એવો કશો પણ સરંજમ ત્યાં હતોજ નહિ, ન તો જંગલમાં લીલોતરી હતી. ન તો પાણી હતું. માત્ર વરસાદના પાણીપરજ જીંદગીનો આધાર હતો.

ઝમીં સંગલાખ ઓર હવા આતેશ અફશાં,
લુઉંકી લપટ બાદે સરસર કે તુફાં,
પહાડ ઓર ટીલે સરાખ ઓર બયાબાં,
ખજુર કે ઝુન્ડ ઓર ખારે મુગીલાં,
ન ખેતુમેં ગલા ન જંગલમેં ખેતી,
અરબ ઓર કુલ કાએનાત ઉસ્કી ચેહથી. ૧૦

સાર—પહાડી જમીન અને અગ્નિ વરસાવતી હવા, ગરમ લુની લપટ અને હવાનાં તોફાનો, પહાડ, ટેકરા, રણ અને ઉજડ જંગલ, ખજુરીઓના ઝુમખા અને બાવળના કાંટાઓ, ન તો કોઠીમાં અનાજ અને ન તો જંગલમાં ખેતી હતી. આરબ દેશ અને તેમનું સર્વસ્વ તે આજ હતું.

ન વાં મીસકી રૌશની જલવાગર થી,
ન ચુંનાન કે ઇલ્મે : ફનકી ખબર થી,

વોહી અપની શીતરતપે તખ્ખે બસરથી,
ખુદા કી ઝમીં ખીન જુતી સર બસરથી
પહાડ ઓર સેહરામેં ડેરા થા સખકા,
તલે આસમાં કે બસેરા થા સખકા. ૧૧

સાર—ન તો ત્યાં મીસરનો પ્રકાશ પ્રકાશીત હતો. ન તો
યુનાનની વિદ્યા-કળાની કામને ખબર હતી. એમજ કુદરતી
ધોરણે ગાડું ગબડતું જતું હતું. અને ખુદાતાલાની જમીન વ-
ગર ખેડાએલી પડી હતી. પહાડો અને જંગલમાં સર્વેનો વસ
વાટ હતો, અને આકાશ તળે તેમનું રહેઠાણ હતું.

કહીં આગ પુજતીથી વાં એ મહાબા,
કહીં થા કવાકેબ પરસ્તી કા ચરયા,
ખોહોતસે થે તસલીસ પર દીલસે શૈદા,
ખુતુંકા અમલ સુખસુ જામજા થા.
કરીસ્મુંઝ રાહેબ કે થા સૈદ કાઇ,
તીલરમું મેં કાહન કે થા કૈદ કાઇ. ૧૨

સાર—એ ધડક અગ્નિની પુજા ચાલી રહી હતી. કાઇ
ઠેકાણે ગૃહોની પુજાપાઠની ચકમાર ચાલતી હતી. ધણાઓ
બાપ, બેટા તથા પવિત્ર આત્માપર શીદા હતા. ઠામઠામ મુર્તિ
પુજા ધર કરી બેઠી હતી. કાઇ પાદરીના ચમત્કારોનો શીકાર
થઇ પડ્યો હતો. કેટલાકો જ્યોતિષ શાસ્ત્રીઓના ગુલામ બની
ગયા હતા.

વોહ દુનિયા મેં ધર સખસે પહેલા ખુદાકા
ખલીલ એક મેમાર થા જીસ બિના કા,
અઝલમેં મશીયતને થા જીસ્કો તાકા,
કે ઇસ ધરસે ઉખેલેગા ચસ્મા હુદા કા,
વોહ તીરથ થા એક ખુત પરસ્તુકા ગોયા
જહાં નામ હકકા ન થા કોઇ જોયા. ૧૩

સાર—દુનિયામાં ખુદાતાલાનું પહેલ વહેલું ધર ખાનએ
કાળા કે જેના ચણુનાર હ. ઇબ્રાહિમ ખલીલુલ્લાહ હતા.
ખુદાતાલાએ પ્રથમ રોજથીજ એવું નિર્માણ કીધું હતું કે,
તેજ ધરથી હિદાયતનો ઝરો ઉછળી નીકળશે. ખાનએ કાળા
મુર્તિપુજકોનું મોટું તીર્થ બની ગયું હતું. તેમાં ખુદાતાલાનું
નામ લેનાર કોઇપણ ન હતું.

કખીલા કખીલાકા ખુત એક જુદા થા,
કીસીકા હુખલ થા કીસીકા સફા થા,
યેહ અઝે પે વોહ નાયલા પે શીદા થા,
ઇસી તરહા ધર ધર નયા એક ખુદાથા,
નેહાં અખરે જુલમત મેં થા મેહરે અનવર,
અંધેરા થા શારાનકી ચોડીયું પર. ૧૪

સાર—કખીલા કખીલાની મુર્તિઓ જુદી જુદી હતી.
કોઇ હુખલ, કોઇ સફા અને કોઇ અઝા નામની મુર્તિઓ પર
શીદા હતા. એવી રીતે ધર ધરનો જુદો જુદો ખુદા થઇ પડ્યો.

હતો, અજ્ઞાનતાના વાઢળે નુરાની ચંદ્રમાને ઢાંકી આપ્યો હતો, મક્કા શરીફ પર અધિકાર હવાઈ રહ્યો હતો.

ચલન ઉન્કે જીતને થે સખ વેહશિયાના,
હરેક છુટ ઓર માર મેં થા યગાના.
રસાઈ મેં કટતાયા ઉન્કા ઝમાના,
નથા કોઈ કાનુનકા તાઝીયાના,
વોહ થે કલો ગારતમેં ચાલાક એસે,
હરીનદે હોં જંગલ મેં બેબાક જૈસે. ૧૫

સાર—તે સધળાઓની વર્તણૂક જંગલીઓ સરખી હતી. હરેક છુટશટ તથા મારધાડ કરવામાં કુશળ હતો. ઝખડા રસા-દોમાંજ તેમનું આયુષ્ય પસાર થતું હતું. તેમના પર કોઈપણ પ્રકારનો રાજકીય કાયદો હતોજ નહિ. ખુના મરફી કરવામાં તેઓ એવાતો ચાલાક હતા કે જેવાં ચાલાક જંગલના વિકાળ પ્રાણીઓ હોય છે.

ન ટલતે થે હરગીઝ જો અડબૈઠતે થે,
સુલઝતે નથે જખ ઝખડ બૈઠતે થે,
જો દો શખ્શ આપસમેં લડ બૈઠતે થે,
તો સહા કખીલે ખીગડ બૈઠતે થે,
ખુલંદ એક હોતાયા મર વાં શસશ.
તો ઉસસે બડક ઉઠતાયા મુલક સારા. ૧૬

સાર—તેઓ જે વાતની અડ લઇ એસતા હતા તેને છોડતાજ ન હતા. જ્યારે ઝંખડો કરી પડતા હતા ત્યારે કો-ઇના સમજાવ્યા સમજતાજ ન હતા, જે એ માણસો અન્યો અન્ય લડી પડતા હતા તો તેને લઇ સેંકડો કપીલાઓ તેમાં જોડાઇ જંગ મચાવતા હતા. જે ત્યાં એક ચીજુગારી ઉંચી થતી હતી તો તેથી આખો દેશ સળગી ઉઠતો હતો.

વોહ બક ઓર તગલબકી બાહમ લડાઈ,
સદી જીરમેં આધી ઉન્હુને ગંવાઇ.
કપીલું કી કરદીથી જીરને સદાઇ,
થી એક આગ હરસુ અરબમેં લગાઇ,
ન ઝંખડા કોઇ મુલ્કો દોલતકા થા વોહ,
કરીશ્મા એક ઉન્કી જહાલતકા થા વોહ.

સાર—અન્યો અન્યની બકર તથા તગલબની લડાઇમાં તેઓએ અરધો સૈંકો ગુમાવી નાખ્યો. તે લડાઇએ કપીલાના કપીલા સદાયટ કરી નાખ્યા હતા. અને અર્ધસ્તાનમાં ઠામ ઠામ અગ્નિ સળગાવી મુકી હતી. કાંઇ રાજ્ય કે દોલત માટે ઝંખડોજ ન હતો. માત્ર તેમની અમાનતાનોજ એક ચમત્કાર હતો.

ઇસી તરહા એક ઓર ખુ રૈઝ બેઠા,
અરબ મેં લકબ હર્જ વાહસ હે જીરકા

રહા અક મુદત તક આપસ મેં બરપા
 બહા ખુનકા હર તરફ જીરમેઃ ફરીયા,
 સખબ ઉસ્કા લીખ્યા હે જે અસમખને;
 કે ઘોડ દોડ મેં ચેંદ કી થી કીસીને. ૧૮

સાર—એવીજ રીતે અર્જસ્તાનમાં વાહસની લડાઈએ
 મોટી ખુના મરકી કીધી હતી. લાંબી મુદત સુધી તેને લઈ
 લડાઈ ચાલુ રહી હતી અને લોહીની નદીઓ વહી ગઈ હતી.
 અસમખ નામના તવારીખ નવીસે તેનું કારણ ઘોડદોડની સર-
 તમાં કોઈએ ઘોડાને બડકાવી નાખ્યાનું જણાવ્યું છે.

કહીં થા મવેશી ચરાને જે અધડા,
 કહીં પેહલે ઘોડા બહડાને જે અધડા,
 લખેન્તુ કહીં આને જાને જે અધડા,
 કહીં પાની પીને પીલાને જે અધડા,
 યુંહી રોઝ હોતીથી તકરાર ઉન્મેં
 યુંહી ચલતી રેહતીથી તલવાર ઉન્મેં ૧૯

સાર—કોઈ જગોએ ઢોર ચારવા ચરાવવા માટે, કોઈ જ-
 ગોએ ઘોડો આગળ દોડાવવા માટે, કોઈ જગોએ નજીકથી
 પસાર થઈ જવા માટે અને કોઈ જગોએ પાણી પીવા પીવ-
 ડાવવા માટે અધડાઓ થતા હતા. આવાજ કારણે ફરરોજ
 તકરારો તથા તલવારો તેમનામાં ચાલુ રહેતી હતી.

જો હોતીથી પૈદા કીસી ધરમેં દુષ્ટર,
 તો ખાઈ શમાતતસે બેરહેમ માદર,
 શીરે દેખતી જખથી શૌહર કે તેવર,
 કહી જીન્દા ગાડ આતી થી ઉરકો જાકર,
 વોહ ગોદ ઐસી નફરતસે કરતીથી ખાલી,
 જને સાંપ જૈસે કોઇ જન્ને વાલી. ૨૦

સાર-જ્યારે કોઇ ધરમાં પુત્રીનો જન્મ થતો હતો ત્યારે નિર્દય માતા બહુજ નારાજ થતી હતી. જ્યારે તેણી પોતાના પતીને પણ તે માટે નારાજ થએલો જોતી ત્યારે તેણી તે બાળકને જંગલમાં જઈ જીવતું દાટી આવતી હતી. જેમ સાપણ પોતાના બચ્ચાંનો બક્ષ કરી જાયછે તેમ આ ધાતકી માતા પોતાની ગોદ ખાલી કરતી હતી.

જુવા ઉન્કી દીન રાતકી દીવ લગીથી,
 શરાબ ઉન્કી છુદીમેં ગોયા પડીથી,
 તમયશ્ચ થા ગરહતથી દીવાનગીથી,
 ગરજ હર તરાહ ઉન્કી હાલત ખુરીથી,
 બોહોત ધસતરાહ ગુઝરીથી ઉન્કો સદીયાં,
 કે છાઇ હુઇ નેકીયું પરથી બદીયાં. ૨૧

સાર-જુગાર રમવો તે તેમની રાત્રી દિવસની દીલલગી હતી. શરાબ તો તેમનું સાધારણ પીણું થઇ પડ્યું હતું. જ્યાં

જોધએ ત્યાં વ્યભિચાર, નાદાની અને ગરલતજ ચાલુ હતી.
મતલબ કે તેમની હાલત બહુજ ખરાબ હતી. આવી સ્થિતિ-
માં તેમનાપર કેટલાક સૈકાઓ પસાર થઇ જવા પામ્યા હતા.

મકાએક હુધ ગૈરતે હક કો હરકત,
બહડા જાનેએ યુકુએસ અથ્રે રેહમત,
અદા ખાક ખતહાને કી વોહ વદીયત,
ચલે આતે થે જુસ્કી દેતે શહાદત,
હુધ પેહલુએ આમેના સે હુવૈદા,
દુઆએ ખલીલ જોર નવીદે મસીહા. ૨૨

સાર-તેટલામાં ખુદાતાલાની દયામાં અચાનક કોલાહલ
હોજો થયો. અને અબુ કોમેસ પહાડ તરફ તેની દયાનાં વા-
હોજો આવવાં શરૂ થયાં. મક્કા શરીફની લુભિએ પોતાની તે
પવિત્ર અમાનત અદા કીધી કે જેની પ્રથમનાં પૈગંબરો આ-
ગાહીઓ આપતા આવ્યા હતા. હજરત ઇબ્રાહિમ ખલીલુલ્લાહ
અને હજરત ઇસા રહુલ્લાહની બિવિધ વાણી મુજબ હજરત
ખીખી આમેનાથી ઇસલામના મહાન સ્થાપક હજરત મોહંમદ
સ. નો જન્મ થયો.

હુએ માહવ આલમસે આસારે જુલમત,
કે તાલૈ હુવા માહ જુરજે સઅાદત,
ન છટકી મગર ચાંદની એક મુદત,
કે ચા અબ મેં માહતાએ રીસાલત,

ચેહ ચાલીસવેં સાલ લુતકે ખુદસે,
કીયા ચાંદને ખેત ગારે હરા સે. ૨૩

સાર-નેકનામી રૂપી સુર્યનો ઉદય થતાં અધિકારના ચી-
ન્હો નાખુદ થયાં. થોડી મુદત સુધી તો ચાંદનીએ ચટકુ દેખા-
યું નહિ; કેમકે નખુલ્લતનો ચંદ્રમા વાદળમાં ઢંકાએલો હતો;
પરંતુ ચાલીસમે વર્ષે અલ્લાતાલાની કૃપાથી હરા પહાડની
તળેટીમાંથી તે ચંદ્રમા પ્રકાશતો નીકળી આવ્યો.

વોહ નખીઉં મેં રેહમત લકળ પાને વાલા,
મુરાદેં ગરીબું કી ખર લાને વાલા,
મુસીબતમેં ગૈફકે કામ ખાને વાલા,
વોહ અપને પરાએ કા ગમ ખાને વાલા,
૨કીફકા મલળ ઝખુકા માવા,
યતીમુકા વાલી ગુલામુકા મોલા. ૨૪

સાર-તે મહાન પેગંબર કોણુ ? તે સધળા નખીઓમાં
રેહમતનો ખેતાખ મેળવનાર, ગરીબોની મુરાદો ખર લાવનાર,
ખીજના સંકટોનું નિવારણ કરનાર, પોતાના તથા પરાયાનો
ગમ ખાનાર, બિહુકોનો આશ્રયદાતા અને અનાયો તથા ગુ-
લામોનો સરદાર.

ખતા કાર સે હર ગુઝર કરને વાલા,
ખદ અંદેશકે દીલમેં ધર કરને વાલા,

મકાસઢકા ઝેરા ઝખર કરને વાલા,
કખાચેલકો શીરો ચકર કરને વાલા,
ઉતર કર હરાસે સુએ કોમ આયા,
ઝોર એક નુરખએ કીમીયા સાથ લાયા. ૨૫

સાર-તે કોણ ? ખતા કરનારની ખતાને દરશુજર કરવા-
વાળો, અવિચારીના મનમાં પશુ જગો મેળવનાર, અધડા ક-
સાદોને નિર્મુળ કરનાર અને વિરોધી કખીલાઓને પશુ દુધ
સાકર કરી આપનાર, તે હરા પહાડ પરથી ઉતરીને પોતાની
કોમ તરફ આવ્યો અને પોતાની સાથે એક કીમીયાનો નુસ-
ખો લેતો આવ્યો.

મીસે ખામકો જીસ્ને કુંદન ખનાયા,
ખરા ઝોર ખોટા અલમ કર દીખાયા,
અરખ જીરપે કરનુંસે થા જેહલ છાંયા,
પલટ દી ખસ એક આનમેં ઉસ્કી કાયા,
રહા ડર ન ખેઠેહો મોજે ખલાકા,
ધધરસે ઉધર શીટ ગયા રખ હવાકા. ૨૬

સાર-તેણે ખાલીસ ત્રાંખાને તદન સોનુંજ ખનાવી આ-
ખ્યું. સત્ય અને અસત્યને છુટું કરી દેખાડ્યું. આરખો કે જે-
મના પર સૈકાઓ થયાં અમાનતા છવાઇ ગઇ હતી તેની એક
પલકમાંજ કાયા પલટાવી આપી. હવે વહાણને તોફાનની ધા-
સ્તીજ રહી નહિ. હવાનું રખજ તેણે પલટાવી નાખ્યું.

પડી કાનમેં ધાત થી એક નીકમ્મી,
 ન કુચ્છ કદ્રથી ઓર ન કીમતથી જીરકી,
 તખીયતમેં જો ઉસ્કે જોહરથે અસલી,
 હુએ સખથે મીઠીમે મીલકર વોહ મીઠી,
 ન થા સખ્ત ઇલમે કઝાઓ કદરમેં,
 કે બન જાએગી વોહ તીલા એક નઝરમેં. ૨૭

સાર-ખાણમાં તદ્દન નકામી ધાતુ પડી હતી તેની કાંધ ગણુના કે કીમત હતીજ નહિ. તેમાં મુળ ખુખીઓ હતી તે માટીમાં મળી જઈ માટીજ થઈ ગઈ હતી. કીસમતમાં પણ લખેલું નહિ હતું કે, તેના પર દષ્ટિ પડતાંજ તે સોનું થઈ જશે.

વોહ ફાએ અરબ એબ મેહરાબો મીખ્બર,
 તમામ એહલે મકાકો હમરાહ લેકર,
 ગયા એક દીન હરબે શરમાને દાવર,
 સુએ દસ્ત ઓર ચહડકે કોહે સફાપર,
 ચેહ ફરમાયા સખસે કે અય આલે ગાલેબ,
 સમઝતે હો તુમ મુજકો સાદેકે કે કાએબ. ૨૮

સાર-તે અર્બસ્તાનનો દીપક તથા મેહરાબ તેમજ મીખ્બરનો શણગાર, ખુદાના હુકમથી સઘળા મકકાવાસીઓને સાથે લઈ સફા પહાડ પર ગયો. તેણે તેમને શરમાવ્યું કે, આ ગાલીબની ઓલાહ, તમે અને સાચો સમજો છો કે જુદો ?

કહા સખને કોલ આજતક કોઇ તેરા,
કબી હમને જુઠા સુના ઓર ન દેખા,
કહા ગર સમઝતેંહો તુમ મુજકો ઐસા,
તો ખાવર કરોગે અગર મેં કહુંગા,
કે શૈન્ ગીરાં પુસ્ત કોહે સશ પર,
પડી હે કે લુટે તુમેં ધાત પા કર. ૨૯

સાર-સખળાઓએ કહ્યું કે “ તારું એક પણ વચન કે કામ અમોએ જુઠું સાંભળ્યું કે જોયું નથી. ફરમાવ્યું કે “જો તમો મને તેવોજ સમજતા હો તો, હું જે વાત કહું તેનાપર તમો વિસ્વાસ લાવશો ? હું કહું છું કે, સફા પહાડની પીઠ પાછળ એક મોટું લશ્કર તમોને લુંટી લેવાને માટે આવીને પડેલું છે.”

કહા તેરી હર ખાતકા યાં યકીં હય,
કે ખચપનસે સાદેક હે તું ઓર અમીં હય,
કહા ગર મેરી ખાત ચેહ દીલ નશીં હય,
તો સુનલો ખીલાશ ઉસમેં અસલા નહિહય,
કે સખ કાફલા યાંસે હય જાને વાલા,
ડરો ઉરસે જો વક્ત હય આને વાલા. ૩૦

સાર-લોકોએ કહ્યું કે “ તારા હરેક બોલપર અમોને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, કેમકે તું ખાલ્યાવસ્થાથીજ સાચો અને અમીન છે.” ફરમાવ્યું કે “ જ્યારે મારી વાતપર તમોને વિ-

શ્વાસ છે તો પછી હું જે કહું છું તેમાં કાંઈ પણ ગુણ
છેજ નહિ. યાદ રાખો કે “આ સધળો કાફલો અહિંથી
જતો રહેવાવાળો છે. જે વખત ભવિષ્યમાં આવનાર છે
તેનાથી ડરો.”

વેહ બીજલીકા કડકા થાયા સૌત હાદી,
અરબકી ઝમીં જીરને સારી હીલા દી,
નધ એક લગન દીલમેં સખકે લગાદી,
એક આવાઝ મેં સોતી ખસ્તી જગાદી,
પડા હર તરફ ગુલ ચેહ પૈગામ હકસે,
કે ગુંજ ઉઠે દસ્તો જખલ નામ હકસે. ૩૧

સાર-તેનો બોલ વીજળીની ગર્જના હતો કે ઉપદેશનો
ધણકો હતો ! તેણે અર્જસ્તાનની સધળી જમીનને ધુળવી
મુકી. સધળાઓના દીલમાં એક નવી લાગણી ઉભી કરી આ-
પી. એક અવાજમાંજ ઉંઘેલી પ્રજાને જાગૃત કરી આપી.
ખુદાતાલાના પૈગામનો ઘોંઘાટ ચારે તરફ પ્રસરી જતાં પહાડ
અને જંગલ ગાજી ઉઠ્યાં.

સખક શીર શરીયતકા ઉન્કો પડાયા,
હકીકતકા ગુર ઉન્કો એક એક ખતાયા,
ઝમાનેકે ખીગડે હુઉકો ખતાયા,
બોહોત દીનકે સોતે હુઉકો જગાયા,
ખુદે થે ન જો રાઝ અખતક જહાં પર,
વેહ દીખ્લા દીયે એક પરદા ઉઠા કર. ૩૨

સાર-ત્યાર બાદ તેમને શરીયતનો સખક શીખવાડ્યો અને પછી હકીકતની કુચીઓ બતાવી. જમાનાઓ થયા જે બગડી ગયા હતા તેને સુધારી આપ્યા. જે બહુજ મુદત થયા ઉંધાતા હતા તેમને જગાડી આપ્યા. જે બેદો હજી દુનિયાપર ખુલ્લા થવા પામ્યા નહોતા તે એક પરદો ઊંચો કરી દેખાડી આપ્યા.

કીસીકો અજલકા નથા યાદ પૈમાં,
ભુલાયે થે બંદુને માલેક કે ફરમાં,
ઝમાનેમેં થા દૌર સેહજાએ બતલાં,
મએ હકસે માહરમ નથી બઝમે દૌરાં,
અધુતા થા તૌહીદકા જમ અબતક,
ખુમે મારશતકા થા મુ'ખામ અબતક.

૩૩

સાર-કોઇને પણ પ્રથમ દીવસે અપાએલી કપ્પુલાત યાદ જ નહતી. બંદઓએ પોતાના માલીકના ફરમાનોને ભુલાવી આપ્યાં હતાં. સર્વત્ર દુષ્ટતાના શરાબનો દૌર ચાલી રહ્યો હતો. પવિત્રતાના શરાબથી દુનિયા તદ્દન અજાણી જ હતી. તવહીદનો જામ હજી સુધી તદ્દન અખોટ હતો. મારેશતના શરાબનું પીપ હજી પેકબંધ જ પડ્યું હતું.

ન વાકેકે થે ઇન્સાં કઝા એર જઝાસે,
ન આગાહ થે મખ્દઓ મુન્તહાસે,
લગાઇથી એક એકને લો માસિવાસે,
પડે થે બોહોત દુર બંદે ખુદાસે,

યેહ સુન્તેહી થર્ગ ગયા ગલ્લા સારા,
યેહ રાધને લલકાર કર જળ પુકારા. ૩૪

સાર-મનુષ્યો પોતાના કર્મ તથા બલ્લાથી તદ્દન અજ્ઞ-
પ્રયા હતા. ન શરૂઆત કે છેવટની તેમને ખબર હતી. ફરેક
લોકોએ પોતાનું લક્ષ ગેરવાજની માર્ગ તરફ ખેંચ્યું હતું.
પ્રુદાના બંદાઓ પ્રુદાધથી ઘણે દુર જઈ પડ્યા હતા.

કે હે ઝાત વાહેદ ઇબ્રાહિત કે લાયક,
ઝખાં ઓર દીલકી શહાદત કે લાયક,
ઉસીકે હેં શરમાન ઇતાઅત કે લાયક,
ઉસી કી હે સરકાર ખીદમત કે લાયક,
લગાઓ તો લૌ ઉસસે અપના લગાઓ,
ઝુકાઓ તો સર ઉસકે આગે ઝુકાઓ. ૩૫

સાર-પરંતુ તે રાઇએ જ્યારે લલકારીને પોકાર કીધો
કે ઇબ્રાહિતને લાયક માત્ર પ્રુદાની જાત વાહેદ છે. દીલ તથા
જીભથી ગવાહી આપવાને તે લાયક છે. તેનાંજ શરમાનો માથે
ચડાવવા લાયક છે. તેનીજ સરકાર સેવા કરવાને પાત્ર છે. જે
પોતાનું ધ્યાન ધરો તો તેના તરફજ ધરો. જે કાઇની પાસે
પોતાનું માથું નમાવો તો તેનીજ આગળ નમાવો. ત્યારે સ-
ધળું ટોળું થરથર કંપી ઉઠ્યું.

ઉસીપર હમેશાં ભરોસા કરો તુમ,
ઉસીકે સદા ઇશ્કકા ફમ ભરો તુમ,

ઉસીકે ગજબસે ડરો ગર ડરો તુમ,
ઉસીકી તલબમેં મરો જબ મરો તુમ,
મુખર્ રહે શીરકતસે ઉસકી ખુદાઇ,
નહિ ઉસકે આગે કીસીકા બગાઇ. ૩૬

સાર-તેનાપરજ હમેશાં બરોસો રાખો, તેનાજ ઇસ્કનો
હમેશાં હમ બરો, તેનાજ ગજબથી ડરો, તેનેજ હાંસલ કરવામાં
ફના થઇ જાઓ. તેની જાત શીકંથી રહિત છે. તેની આ-
ગળ કોઇને વગાઈ નથી.

ખીરહ ઓર હદરાક રંજુર હેં વાં,
મહો મહેર અદનાસે મઝદુર હેં વાં,
જહાંદાર મગલુબ વ મકદુર હેં વાં,
નખી ઓર સીદીક મજબુર હેં વાં,
ન પુરસીશ હે રાહબાનો અહબારકી વાં,
ન પરવા હે અબરારો એહરારકી વાં. ૩૭

સાર-તર્ક અને બુદ્ધિ અત્રે લાચાર છે. સૂર્ય તથા ચંદ્ર
મા તેના અદના ગુલામ છે. બાદશાહો આધિન અને લાચાર
છે. નખી અને સીદીક તદન મજબુર છે. ત્યાં ઉદ્દમા તથા આ-
બીદોની પડપુછ નથી. તેમજ નેક અને ગ્યાની ધ્યાનીની ત્યાં
પરવાજ નથી.

નસારાને જીસ તરહા ખાયા હે ધોકા,
કે સમજે વોહ ઇસાકો બેટા ખુદાકા,

મુઝે તુમ સમજના ન ઝીનહાર ઐસા,
મેરી હદસે રતબા બહાના ન મેરા,
સબ ધનસાન હેં વાં જીસતરેહ સરફગંદા,
ધસી તરેહ હું મેં બી એક ઉસકા બંદા ૩૮

સાર-જેવી રીતે ખ્રીસ્તીઓએ જીલયાપ ખાધીછે, કે તેઓ હજરત ઈસા અ. ને ખુદાનો પુત્ર સમજે છે. મને તમો કદી પણ તેવો સમજતા નહિ. મારો મરતબો હદ કરતાં વધારી નાખશો નહિ, જેવી રીતે બીજા ધનસાનો છે તેવી રીતનો હું પણ તેનો એક બંદો છું.

બનાના ન તુરબતકો મેરી સનમ તુમ,
ન કરના મેરી કબ્રપર સરકો ખમ તુમ,
નહિ બંદા હોનેમેં કુચ્છ મુજસે કમ તુમ,
કે બેચારગીમેં બરાબર હેં હમ તુમ,
મુઝે દી હે હકને બસ ઇતની ખુશુરગી,
કે બંદા બી હું ઉસકા ઓર એલચી બી. ૩૯

સાર-મારી કબરને તમો મુર્તિ નહિ બનાવશો, તેમજ મારી કબરપર તમારી ગરદન ઝુકાવશો નહિ. બંદો હોવામાં મારા કરતાં તમો કાંઈ ઓછા નથી. લાચારપણામાં તમો અને હું બરાબર છીએ. માત્ર ખુદાતાલાએ મને એટલી ફજલત આપી છે કે, હું તેનો બંદો હોવા ઉપરાંત તેનો એલચી પણ છું.

ધસીતરહા દીલ ઉનકા એકએકસે તોડા,
હરેક કીબ્લએ કનસે મું ઉનકા મોડા,
કહીં માસિવાકા ઇલાકા ન છોડા,
ખુદાવંદસે રીસ્તા ઉલફતકા નેડા,
કબી કે ને શીરતે થે માલીકસે ભાગે,
દીયે સર ઝુકા ઉન્કે માલીકકે આગે. ૪૦

સાર-એવી રીતે સધળી નકામી બાબતો તરફથી તેમનું
વલણ ફેરવી નાખ્યું. આડો તેડો સંબંધ કહીં પણ રહેવા
નહિ આપતાં ખુદાવંદ સાથેજ તેમનો સંબંધી નેડી આપ્યો.
મુદત થયા જે માલીકથી ભાગ્યા ફરતા હતા તેમની ગરદનો
માલીકના કદમ આગળ ઝુકાવી આપી.

પતા અસ્લ મકસુદકા પા ગયા જબ,
નીશાં ગંજે દોલતકા હાથ આ ગયા જબ,
મહોબતસે દીલ ઉનકા ગરમા ગયા જબ,
સમાં ઉન્પે તૌહીદકા છા ગયા જબ,
સીખાએ મધશતકે આદાબ ઉન્કો,
પડાએ તમદનકે સબ બાબ ઉનકો. ૪૧

સાર-જ્યારે મુળ હેતુ પ્રાપ્ત થઈ ગયો, સત્ય દોલતનો
ગંજ હાથ લાગી ગયો, પ્રેમની ગરમીથી તેમનું દીલ ગરમાઈ
ગયું અને તૌહીદની ખુબીઓ તેમના મગજમાં ઈસાઈ ગઈ
ત્યારે તેમને જીંદગી જોગવવાનાં તથા સુધારાનાં લક્ષણો સ-
ચવી આપ્યાં.

જતાઇ ઉન્હેં વકતકી કરો કીમત,
 દીલાઇ ઉન્હેં કામકી હીસો રગબત,
 કહા છોડ દેગે સખ આખરકો રીફાકત,
 હોં રરઝંદો ઝન ઉસ્મે યા માલો દોલત,
 ન છોડેગા પર સાથ હરગીજ તુમહારા,
 બલાઇ મેં જો વકત તુમને ગુઝારા. ૪૨

સાર-ત્યાર બાદ તેમને વખતની કહર તથા કીમત જાણી, કામ ધંધાની લાલચ તથા ઉશ્કેરણી આપી સમજાવ્યું કે સઘળાઓ છેવટે તમારો સાથ છોડી આપશે; બલે પછી તે પુત્ર, સ્ત્રી કે માલ દોલત કાં ન હોય ! માત્ર નેકી કરવામાં તમેજો જે વખત ગુજર્યો છે તે તમારો સાથ કદી છોડી આપશે નહિ.

ગનીમત હે સેહત અલાલતસે પહેલે,
 ફરાગત મશાગીલકી કસરતસે પેહલે,
 જવાની ખુહડાપેકી ઝેહમતસે પેહલે,
 એકામત મુસાશીરકી રેહલતસે પેહલે,
 રકીરીસે પેહલે ગનીમત હે દોલત,
 જો કરના હય કરલો કે યોડી હય મોહલત ૪૩

સાર-તેણે જણાવ્યું કે ખીમારી પહેલાં તનદુરસ્તી, શ્રમના બોજ પહેલાં વિશ્રાન્તી, ધડપણની આપદા પહેલાં યુવાવસ્થા, મુસાફરના ગુજરી જવા પહેલાં તેની સેવા ચાકરી અને રકી-

રી પહેલાં તવંગરી ગનીમત છે. તમારે જે કાંઈ કરવાનું હોય તે કરવા મંડો કેમકે બહુજ થોડો સમય બાકી છે.

ચેહ કેહકર કીયા ઇશ્મ પર ઉન્કો શેદા,
કે હેં દુર રેહમતસે સખ એહલે દુનિયા,
મગર ધ્યાન હે જીન્કો હરદમ ખુદા કા,
હે તાલીમકા યા સદા જીનમે ચરયા,
ઉન્હીંકે લીએ યાં હે નેઅમત ખુદાકી,
ઉન્હીં પર હે વાં જાકે રેહમત ખુદાકી. ૪૪

સાર-તેણે એમ કહી તેમને વિદ્યા સંપાદન કરવા તરફ દોર્યા કે જેઓ હમેશાં ખુદાની બંદગી તથા કેળવણીની ચર્ચા ચલાવતા રહે છે તેમના માટેજ અહીં ખુદાતાલાની નીયામતો નાજીલ થાય છે. તેમજ આખરતમાં પણ તેમને જન્નત ન-સીખ થાય છે. બાકીનાઓ ખુદાની રેહમતથી દુર રહેવા પામે છે.

સીખાઇ ઉન્હેં નુએ ઇન્સાંપે શફકત,
કહા હે ચેહ ઇસલામીઉકી અલામત,
કે હમ સાયાસે રખતે હેં વોહ મોહબ્બત,
શબો રોઝ પોંહયાતે હેં ઉસકો રાહત,
વોહ જો હકસે અપને લીયે ચાહતે હેં,
વોહી હર બશરકે લીયે ચાહતે હેં. ૪૫

સાર-પછી મનુષ્ય માત્ર પર પ્રેમ રાખવાનું સમજાવ્યું અને કહ્યું કે ઇસલામીઓની એજ નીશાની છે, કે તે પાડોશી ઉપર હમેશાં પ્રેમ રાખે છે, અને રાત્રી દીવસ તેને સુખ પ-

હોંચાડવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ પોતા માટે જે ઇચ્છે છે તેજ ખીજ મનુષ્યો માટે પણ ઇચ્છે છે.

ખુદા રેહમ કરતા નહિ ઉસ બશર પર,
નહો દર્દી ચોટ જીરે જીર પર,
કાસીકે ગર આફત ગુઝર જાએ સરપર,
પડે ગમકા સાયા ન ઉસ બેઅસર પર,
કરો મેહરબાની તુમ એહલે ઝમી' પર,
ખુદા મેહરબાં હોગા અર્શી બરી' પર. ૪૬

સાર-ખુદાતાલા તે મનુષ્યપર દયા નથી કરતો કે જે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં લાગણીનો ચટકો નથી. તેમજ કોઈપર આફતનું વાદળ પસાર થઈ જાય છતાં તેનાપર લાગણીનો રહેજ અસર પણ થવા પામતો નથી તમો સઘળા મનુષ્ય માત્રપર મેહરબાનીથી વર્તો તો તમારાપર ખુદાતાલા અર્શી બરી ઉપર પણ મેહરબાન થશે.

ડરાયા તાઅસ્સુબસે ઉન્કો ચેહ કેહકર,
કે જીન્દા રહા ઓર મરા જે હસીપર,
હુવા વોહ હમારી જમાઅતસે બાહર,
વોહ સાથી હમારા ન હમ ઉરકે યાવર,
નહિ હકસે કુચ્છ ઉસ મોહબ્બતકો બહરા
કે જે તુમકો અંધા કરે ઓર બેહરા, ૪૭

સાર-તેમને એમ કહી ધર્માધતાથી ખીવડાવ્યા કે જે માણસ ધર્માધ સ્થિતિમાં જીવતો રહ્યો તથા મરણ પામ્યો તે

ઇસલામી જમાતથી બહાર છે. તેવો માણસ ન તો મારો સા-
થી છે તેમ ન હું તેનો મદદગાર છું. ખુદાતાલાને તેવી મહો-
બત પસંદ નથી કે જે મહોબત તમોને આંધળો તથા બેહરો
કરી મુકે.

બચાયા પુરાઇસે ઉનકો ચેહ કેહકર,
કે તાઅતસે તર્કે મઆસી હે બેહતર,
તવરાં કા હે આતમેં જુન્કી જોહર,
નહોંગે કબી આખીદ ઉનકે ખરાખર,
કરો ઝીક એહલે વરાકા જહાં તુમ,
ન લો આખીદુંકા કબી નામ વાં તુમ, ૪૮

સાર-તેમને એમ કહી દુર્ગુણોથી બચાવ્યા કે બંદગી
કરતાં અનીતિથી બચવું તે બેહતર છે જેઓ હમેશાં નીતિ-
રીતિથી ચાલે છે તેમની ખરાખરી કદી આખીદો કરી શકનાર
નથી. જ્યાં તમો નીતિવાન પુરષોનું વર્ણન કરો ત્યાં આખી-
દોનું કદી નામ પણ લેશો નહિ.

ઝરીખુંકા મેહનતકી રગબત દીલાઈ,
કે બાઝુસે અપને કરો તુમ કમાઈ,
ખબર તા કે લો ઉસસે અપની પરાઈ,
ન કરની પડે તુમકો દર દર ગદાઈ,
તલબસે હે દુનિયાકી ગર યાં ચેહ નીઅત,
તો અમકોગે વાં માહે કમીલકી સુરત, ૪૯

સાર—ગરીબ વર્ગને જાત મહેનતનો શોખ ઉત્પન્ન કરાવવા માટે તેમને જણાવ્યું કે તમે તમારી જાત મહેનતથી કમાણી કરો કે જેથી તમે પોતાની તેમજ પારકાની હાજતો પુરી કરી શકો અને તમને ધરધર બિક્ષા માગવી ન પડે. દુનિયા તલબ કરવાની જે તમારી આવીજ નીયત હશે તો આખરતમાં તમે ચોક્કસ રાત્રીના ચંદ્રમાની જેમ ચમકી ઉઠશો.

અમીરો તમ્બીહ કરી ઇસ તરાહ પર,
કે હેં તુમમેં જે અગનીયા ઓર તવંગર,
અગર અપને તબકમેં હો સબસે ખેહતર,
ખની નુઅ કે હોં મહદગારો યાવર,
ન કરતે હોં બે મશ્વેરત કામ હરગીઝ,
ઉઠાતે નહોં બેધડક ગામ હરગીઝ ૫૦

સાર—અમીરોને એવો બોધ આપ્યો કે તમારામાં જેની સ્થિતિ ધણી સારી હોય તેણે મનુષ્ય જાતની મદદ કરવી જોઈએ. જે લોકો સારી સલાહ લીધા સિવાય કે વગર વિચાર્યે કોઈ કામ હાથ ધરતા નથી. તે લોકો પુરૂષ વર્ગમાં ધણાજ ઉત્તમ છે.

તો મરદુસે આસુદા તરહે વોહ તબકા,
ઝમાના મુખારક મીલે જીસકો અપસા,
પે જબ એહલે દૌલતહોં અશ્વરારે દુનિયાં,
નહો અશ્વમેં જીનકો ઓરૂકી પરવા,

નહિ ઉસ ઝમાનેમેં કુચ્છ ખૈરા બરકત,
અકામતસે બેહતર હે ઉસ વકત રેહલત ૫૧

સાર-જેમને ઉપર જણાવ્યા મુજબનો સમય પ્રાપ્ત થાય તે બહુજ ઉત્તમ છે. પરંતુ જે શ્રીમંત વર્ગના લોકો કુકર્મી, બિચારી અને બીજાઓની કાંધ પણુ પરવા નહિ કરનારા હોય તો તેવા સમયમાં કાંધ પણુ ખુબી કે બરકત નથી. તેવા સ્થળને પણુ તજી આપવું જોઈએ.

દીયે ફેર દીલ ઉન્કે મકરો રીયા સે,
બરા ઉન્કે સીનેકો સીફકો સફા સે,
બચાયા ઉન્હેં કઝબસે ઇશ્તરા સે,
કીયા સુખર્ફ ખલકસે ઓર ખુદા સે,
રહા કોલ હકમેં ન કુછ બાક ઉન્કો,
બસ એક શોબમેં કરદીયા પાક ઉન્કો. ૫૨

સાર-ત્યાર બાદ તેઓના દીલમાં ફગલબાજી તથા જુડો ફાંબ હતો તે કહડાવી નાખ્યો. અને તેને બદલે તેમનાં અંતઃકરણમાં સત્યતા તથા શુદ્ધતાઈ ભરી આપી. તેમને અસત્ય તથા જુડાં આળ ચડાવવાથી બચાવ્યા તથા દુનિયા તથા આખેરતમાં તેમને નેક નામ બનાવ્યા. સત્ય વાત જાહેર કરવામાં તેમને જરા પણુ ધારતી રહેવા પામી નહિ. માત્ર એક ધોણુમાંજ તેમને બીલકુલ પાક સાફ કરી આપ્યા.

કહીં હીફઝે સેહતકે આઈ સીખાએ,
સફરકે કહીં શોક ઉન્કો દીલાએ,

મદ્રાસ ઉન્કો સૌદાગરીકે સુઝાએ,
 ઓસુલ ઉન્કો ફરમાઈકે બતાએ,
 નીશાં રાહ મંઝીલકા એક એક દીખાયા
 બની નુઅકા ઉન્કો રાહબર બનાયા. ૫૩

સાર-કોઈ વખતે આરોગ્યતાના નિયમે સમજાવ્યા તો
 કોઈ વખતે દેશાટણનો શોખ ઉતપન્ન કરાવ્યો. કોઈ વખતે
 વેપાર રાજગારના લાભો જણાવ્યા તો કોઈ વખતે રાજનીતિ-
 નાં કારણો બતાવ્યાં. માર્ગ તથા મંજલની એકેએક નીશાની
 બતાવી આપી અને તેમને મનુષ્ય જાતના સુધારક બનાવ્યા.

હુધ એસી આદતપે તાસ્લીમ ગાલેબ,
 કે બાતીલકે શૈદા હુએ હકકે તાલેબ,
 મુનાકબસે બદલે ગએ સબ મસાલેબ,
 હુએ રહસે બેહરાવર ઉન્કે કાલેબ,
 જીસે રાજ રદ કર ચુકેયે વોહ પત્થર,
 હુઆ જોકે આબેર વોહ કાયમ સીરેપર. ૫૪

સાર-તેમની નકારી રીતબાત ઉપર તે નખીના પવિત્ર
 શિક્ષણે એવો તોં ગલબો હાસલ કીધો કે, જુઠી વાતપર શ્રીદ
 થઈ જનારા લોકો સત્યના શોધકો બની ગયા. તેમના દુર્ગુણો
 સદગુણોથી બદલાઈ ગયા. તેમનાં અંતઃકરણો આત્મિક શુદ્ધ-
 તાઈથી પવિત્ર થઈ ગયાં. જે પથ્થરને કુશળ કારીગરો નકામો
 બહેર કરી ચુક્યા હતા તે પથ્થરને તેણે બરાબર મોખરે ગો-
 ઠવી આપ્યો.

જળ ઉમ્મતકો સળ મીલચુકી હકી નેઅમત,
અદા કરચુકી ફર્જ અપના રીસાલત,
રહી હકપે બાકી ન બંદુકી ફુજ્જત,
નખીને કીયા ખસ્કસે કરદે રેહલત,
તો ઇસલામકી વારીસ એક કામ છોડી
કે દુનિયામેં જીરકી મીસાલે હેં થોડી. ૫૫

સાર-જ્યારે તે ઉમ્મતને ખુદાતાલાની સંપુર્ણ ન્યામત મળી ચુકી અને તે નખીની રીસાલત પણ ખરાબર અદા થઇ ચુકી ત્યારે બંદઓ પર ખુદાતાલાની કામ પણ હજત બાકી રહેવા પામી નહિ. તે વખતે તે નખીએ આએ જહાનને તજ આપી. પણ દુનિયામાં ઇસલામની વારસ એવી એક કામ છોડી કે જેના દાખલા બહુજ થોડાજ મળી શકે છે.

સળ ઇસલામકે હુકમ ખરદાર બંદે,
સળ ઇસલામીકે મદદગાર બંદે.
ખુદા ઓર નખીકે વફાદાર બંદે,
યતીમુકે ગંડુ કે ગમખાર બંદે,
રહે કુફ્રો બાતેલસે બેઝાર સારે,
નશે મેં મએ હકકે સરશાર સારે. ૫૬

સાર-તે ઇસલામના વારસો કેવા હતા ? સધળા ઇસલામના વચન પ્રમાણે અમલ કરનારા, સધળા ઇસલામીઓની

અન્યોઅન્ય મદદ કરનારા, ખુદ તથા નખીના વશદાર અને
અનાથ તથા વીધવાની ઢાઝ હેડે ધરનારા. તે સધળાઓ અ-
સત્ય વાતને ધિકારનારા અને સત્ય વાત ગ્રહણ કરવાના ની-
શામાં ચક્રચુર.

જહાલતકી રસમેં મીટા દેને વાલે.
કહાનતકી યુન્યાદ ઢા દેને વાલે,
સર અહેકામે દીપર ઝુકા દેને વાલે.
ખુદાકે લીયે ધર લુટા દેને વાલે.
હર આશ્તમેં સીના સીપર કરને વાલે,
શકત એક અલ્લાહસે ડરને વાલે, ૫૭

સાર-તે ધસલામના વારસો કેવા હતા ? અજ્ઞાનતાની
રૂઢીઓને તોડી પાડનારા, ભુતપ્રેતની બહેમી વાતોને જડમુળથી
ઉખેડી નાખનારા, દીનના ફરમાનો પર માથુ ઝુકાવનારા, ખુદા
તાલાના માર્ગમાં પોતાનું ધરખાર લુટાવી આપનારા, દરેક
સંકટમાં હિમ્મત ધરનારા અને માત્ર અલ્લાહથીજ ડરનારા.

અગર ઇખ્તેલાફ ઉન્મેં બાહમ દીગરથા,
તો ખીલકુલ મદાર ઉસ્કા એખલાસપર થા,
ઝધડતેથે લેકીન ન ઝધડુમેં શર થા,
ખીલાફ આશતીસે ખુશ આઈંદા તરથા.
ચેહથી મોજ પેહલી ઉસ આઝાદગીકી,
હરા શરસે હોનેકા થા બાગ ગેતી. ૫૮

સાર-તેમનામાં અન્યોઅન્ય મતભેદ પણ હતો પણ તેનો આધાર તદ્દન નિખાલસ ધોરણુપર હતો. ઝઘડો કરતા હતા પરંતુ ઝઘડામાં પુરાઇ ન હતી. ઉલટી વિરોધ કરતાં સલાહ કરવામાં સરસાઇ હતી. આ સ્વતંત્રતાનો પહેલોજ ઉછળતો મોજો હતો કે જે મોજો ભવિષ્યમાં દુનિયાની ખેતીના બાગને ખીલવી નાખનાર હતો.

ન ખાતુંમેં થી વાં તકલુફકી કુલશત,
ન પોશીશ્વસે મકસુદથી ઝેખો ઝીનત,
અમીર ઝોર લશ્કરકી થી એક સુરત.
ફકીર ઝોર ગની સખકીથી એક હાલત,
લગાયા થા માલીને એક બાગ એસા,
નથા જુરમે છોટા બડા ઝાઇ પૌદા, ૫૯

સાર-તેઓમાં ખાણી પીણીનો ઠાકમાક નહિ હતો. પોશાકમાં પણ બપકાનો ખ્યાલ ન હતો. અમલદાર તથા સિપાઇનો એક સરખોજ દેખાવ હતો. અમીર અને ગરીબ સંઘળાઓ એકજ હાલતમાં હતા. માળીએ એક એવો બાગ લગાડી આપ્યો હતો કે તેમાં એક પણ છોડ નાનો મોટો ન હતો.

ખલીફા થે ઉમ્મતકે એસે નીગેહબાં,
હો ગલ્લેકા જેસે નીગેહબાન ચોપાં,
સમઝતે થે ઝીમ્મી વ મુસલીમકો પકસાં,
નથા અબ્દો હુરમે તકાવત નુમાયાં,

કનીઝ ઓર બાનુથી આપસમેં એસી,
ઝમાનેમેં માંજધ બેહનેં હાં જેસી. ૬૦

સાર-ખલીફાઓ ઉમ્મતના એવા રક્ષક હતા કે જેવા રક્ષક બરવાડો પોતાના ટોળાના હોય છે. મુસલમાનીન તથા પરધર્મિ બરાબર સમજતા હતા. શેઠ તથા ગુલામમાં જરાપણ તફાવત હતો નહિ. શેઠાણી તથા દાસીમાં અન્યોઅન્ય એવી વર્તન હતી કે જેવી મા જણી બેહનોમાં હોય છે.

રહે હકમેંથી દોડ ઓર ભાગ ઉતકી,
રકત હકપે થી જસસે થી લાગ ઉતકી,
બડકતી ન થી ખુદ બખુદ આગ ઉતકી
શરીયતકે કબજેમેં થી બાગ ઉતકી,
જહાં કરદીયા નર્મ નરમા ગએ વોહ,
જહાં કર દીયા ગર્મ ગરમા ગએ વોહ ૬૧

સાર-તેમની સધળી દોડદોડી માત્ર ખુદાના માર્ગ માટેજ હતી. તેમનું નિશાન માત્ર ખુદાઈ સમ્બંધ તરફજ હતું. તેમનામાં વગર કારણે અગ્નિ સળગી ઉઠતી નહતી. તેમની લગામ શરીયતના કબજામાંજ હતી. નરમ કરી આપતાં તેઓ નરમ અને ગરમ કરી આપતાં તેઓ ગરમ થઈ જતા હતા.

કીફાયત જહાં ચાહીયે વાં કીફાયત,
સખાવત જહાં ચાહીયે વાં સખાવત,
જચી ઓર તરી દુશ્મની ઓર મહોબ્બત,
ન બે વજહા ઉલફત ન બે વજહા નફરત,

ઝુકા હકસે જો ઝુક ગએ ઉસપે વોહલી

રૂકા હકસે જો રૂક ગએ ઉસસે વોહલી. ૬૨

સાર-જ્યાં કરકસર જોઈએ ત્યાં કરકસર, જ્યાં સખાવત જોઈએ ત્યાં સખાવત, દુશ્મની ખરી પણ જોઈએ તે કરતાં ઓછી, વળી વિના કારણે મિત્રતા કે શત્રુતા હતીજ નહિ. જો સત્ય આગળ કોઈ ઝુકી જતું તો તેઓ પણ ઝુકાઈ જતા હતા. સત્ય વાત આગળ જે અટકી પડતું હતું તો તેમની આગળ તેઓ પણ અટકી પડતા હતા.

તરકકીકા જીસદમ ખેયાલ ઉન્કો આયા,

એક અંધેર થા રખે મસ્કુંમેં છાયા,

હરેક કોમ પર થા તનઝઝલકા સાયા,

ખુલંદી સે થા જીરને સખકો ગીરાયા,

વોહ નેશન જો હેં આજ ગરદુકે તારે

ધુંદલકે મેં પરતી કે પીનહાં થે સારે. ૬૩

સાર-જે વખતે તેમને ઉન્નતિનો વિચાર થઈ આવ્યો તે વખતે દુનિયાના ચારે ખુંટમાં અંધકાર છવાઈ રહ્યો હતો. હરેક કોમ પડતીની શુદ્ધમાં ગમડી રહી હતી. ઉન્નતિના શી-ખરે સઘળાઓને નીચે ગમડાવી મુક્યા હતા. જે કોમો આ-જે આકાશમાં તારા સમાન ચળકી રહી છે તે તે વખતે પ-ડતીના અંધારામાં છુપાઈ રહીઓ હતી.

ન હંગામાથા ગર્મ દ'આનીકું કા,

ન ઇકબાલ યાવર થા નસરાનીકું કા,

પરાગંદા દરતર થા યુનાનીઉં કા,
 પરેશાં થા શીરાઝા, સાસાનીઉં કા,
 જહાઝ એહલે રોમાકા થા ડગમગાતા,
 ચેરાગ એહલે ધરાંકા થા ટમટમાતા, ૬૪

સાર-ન તો યાહુદીઓમાં ઉન્નતિની ધમાલ હતી. ન તો ખ્રીસ્તીઓના કીસમત ચમકી ઉઠ્યાં હતાં. યુનાનીઓનું દરતર પશુ પરાગંદા થઈ ગયું હતું, સાસાની રાજ્યનાં મુજો પશુ ખવાઈ ગયાં હતાં. રોમન જહાઝ ઝકોલા ખાઈ રહ્યું હતું. ધરાનનો ચેરાગ માત્ર ટમટમી રહ્યો હતો.

ધધર હીન્દમેં હર તરફ થા અંધેરા,
 કે થા ગીયાન ગુનકા લદા યાંસે ડેરા,
 ઉધર થા અજમકો જહાલતને ઘેરા,
 કે દીલ સળને કેશો કુનસસે થા ફેરા,
 ન ભગવાનકા ધ્યાન થા ગ્યાનીઉં મેં,
 ન યઝદાં પરસ્તીથી યઝદાનીઉં મેં, ૬૫

સાર-અહીં હીન્દુસ્તાનમાં પણ ચારે તરફ અંધકાર છવાઈ રહ્યો હતો. વિદ્યા-કળાનો તંબુ ઉપડી ગયો હતો. ધરાનને પણ અજ્ઞાનતાએ ઘેરી લીધું હતું. ધર્મ તથા નીતિરીતિથી સંઘળાએ મુખ ફેરવી લીધું હતું. યુનાનીઓમાં ભગવાનનું ધ્યાન તેમજ પારસીઓમાં યઝદાન પરસ્તીનો ખ્યાલ રહેવા પામ્યો ન હતો.

હવા હર તરફ મૌજઝનથી બલાકી,
ગલું પર છુરી ચલ રહીથી જફાકી,
અકુમતકી હદથી ન પુરસીશ ખતાકી,
પડી લુટ રહીથી વદીયત ખુદા કી,
ઝમીં પર થા અબ્રે સીતમકા વડેડા,
તખાહી મેં થા તુએ ઇન્સાંકા ખેડા. ૬૬

સાર-ચારે તરફ તોફાની વાવાઝોડું ધમાધમ કરી રહ્યું હતું. ગરદનોપર જુલમની છરી ચાલી રહી હતી. ગુનાહની પુ-
છગાછ કે સળની સીમા ન હતી. ખુદાઇ થાપણુ આવી રીતે
ઠામઠામ લુટારી રહી હતી ભોંયપર જુલમનું વાદળ મુશળધાર
વરસી રહ્યું હતું. મનુષ્ય જાતનું જહાઝ તખાહીમાં આવી
ગયું હતું.

વોહ કામેં ને હેં આજ ગમખારે ઇન્સાં,
દરીન્દુકી ઓર ઉન્કી તીનતથી ચકસાં,
જહાં અદલકે આજ જારી હેં ફરમાં,
ખોહોત દુર પહોંચા થા વાં ઝુલ્મો તુગયાં,
બને આજ ને ગદલાખાં હે હમારે,
વોહ થે ભેડીયે આદમીખાર સારે. ૬૭

સાર-જે કામો આજે મનુષ્ય જાતની દાઝ હેડે ધરી રહી
છે તેમની તે વખતે પશુઓ જેવી રીતભાત હતી. જ્યાં ન્યા-
યના ફરમાનો આજે જારી થઇ રહ્યાં છે ત્યાં; તે વખતે જુ-
લમનો દરીયો છલકી રહ્યો હતો. જેઓ આજે અમારા ભર-

વાડ બન્યા છે તે સધળાઓ તે વખતે વિકાળ વરૂઓ બનેલા હતા.

હુનરદા જહાં ગર્મ બાઝાર હે અબ,
જહાં અકલો ઢાનીશકા બેહવાર હે અબ,
જહાં અબ્રે રેહમત ગોહરબાર હે અબ,
જહાં હુન બરસતા લગા તાર હે અબ,
તમદનકા પૈદા ન થા વાં નીશાં તક,
સમંદરકી આધ નથી મોજ વાં તક. ૬૮

સાર—જ્યાં વિદ્યા-કળાનો બજાર આજે તેજ પર છે. જ્યાં હવે બુદ્ધિબળનો વેવાર ચાલી રહ્યો છે. જ્યાં રેહમતની વાદળી આજે મોતી વરસાવી રહી છે જ્યાં નાણાંનો લાગ લાગટ વરસાદ પડી રહ્યો છે તેઓમાં તે વખતે સુધારાનું નામો નીશાન પણ ન હતું. સુધારાના સમુદ્રનો મોજું હજુ ત્યાં આવ્યુંજ ન હતું.

ન રસ્તા તરકકીકા અબતક ખુલા થા,
ન ઝીના ખુલંદી પે કોઇ લગા થા,
વોહ સેહરા ઉન્હે કતએ કરતા પડા થા,
જહાં નકશે પા થા ન શોરે દેરા થા,
જુંહી કાનમેં હકકી આવાઝ આધ,
લગા કરને ખુદ ઉન્કા દીલ રાહનુમાધ. ૬૯

સાર—ઉન્નતિનો માર્ગ હજુ ખુલો થવા પામ્યો ન હતો તેમ કોઈ નીસરણી ઉંચાણ પર જઈ લાગી ન હતી. જે જંગ-

લમાં પણ કે પક્ષીનો અવાજ પણ ન હતો તે જંગલ તેમને કાપવું પડ્યું હતું. ખુદાઈ અવાજનો નાદ તેમના કાનમાં પડતાં તેમનું દીલ પોતાની મેળેજ તેમની રાહતુમાઈ કરવા લાગી ગયું હતું.

ઘટા એક પહાડુસે ખતલાકે ઉઠી,
પડી ચાર સુ યક બચક ધુમ જરકી,
કડક ચોર ઢમક દુર દુર ઉરકી પોંહચી,
જો ટેકસપે ગરજી તો ગંગાપે બંસી,
રહે ઉસસે માહરમ આખી ન ખાકી,
હરી હો ગઈ સારી ખેતી ખુદાકી.

૭૦

સાર—અચાનક મક્કાના પહાડોથી એક ધમધોર વાદળ નીકળી પડ્યું. તેણે એકાએક ચારે તરફ મોટી ધુમ મચાવી દીધી. તેની ગર્જના અને ચમક દુર દુર સુધી જઈ પહોંચી તે વાદળ ટેકસ નદીપર જઈ ગરજ્યું તો ગંગાપર જઈ વરસ્યું. તેના પાણીથી કોઈ આખી કે ખાકી માહરમ રહ્યું નહિ. તેણે સઘળી ખુદાઈ ખેતીને લીલી કંચન સરખી બનાવી આપી.

કીયા ઉમ્મીયુંને જહામે ઉબલા,
હુવા જસસે ઈસલામકા ખોલ ખાલા,
ખુતુંકો અરબ ચોર અજમસે નીકાલા,
હરેક દુખતી નાવકો જ સંબાલા,
ઝમાને મેં ફેલાઈ તૌહીદે મુતલક,
લગી આને ઘર ઘરસે આવાઝે હક હક.

૭૧

સાર—અબણુ લોકોએ જગતમાં અજવાળું પાડ્યું. તેનાથી ધસલામનો ખોલ ખાલા થયો. મુર્તિઓને અર્જસ્તાન તથા અજમથી ઠહાડીને ફેંકી દેવામાં આવી અને તેણે દરેક કુખતા જહાઝને જઈ બચાવી લીધું, દુનિયામાં ખરી વહાનિયતનો તેણે પ્રસાર ફીધો અને ધરધરથી ખુદાઈ અવાજ સંભળાવા લાગ્યો.

હુવા ગઝગલા નેકીઉંકા બદું મેં,
પડી ખલખલી કુરકી સરહડું મેં,
હુધ આતેશ અદ્દસદા આતેશકદું મેં,
લગી ખાકસી ઉડને સખ માખદું મેં,
હુવા કાખા આખાદ સખ ધર ઉજડ કર,
જમે એક જ સારે ફંગલ ખીછડ કર. ૭૨

સાર—ખરાજ લોકોમાં સફગુણોનો ઉછાળો થઈ આવ્યો. કુશરની સરહદમાં કોલાહલ મચી ગયો. આતેશપરસ્તોના આતેશકદાની આતેશ વીખરાઈ ગઈ. મુર્તિ પૂજકોના મંદીરોમાં માટી ઉડવા લાગી ગઈ. બધા ધરો વેરાન થઈ ખાને-કાખા આખાદ થયું. સધળા ફંગલો વીખરાઈ એક જગોએ એકત્ર થઈ ગયાં.

લીયે ધલ્લો ફન ઉન્સે નસરાનીઉંને,
કીયા કરખ અખલાક રહાનીઉંને,
અદખ ઉન્સે સીખા સદાહાનીઉંને,
કહા બહડકે લખ્ખેક ચઝહાનીઉંને,

હરેક દીલસે રીસતા જહાલતકા તોડા,
કોઇ ઘર ન દુનિયામે તારીક છોડા. ૭૩

સાર—ખીસ્તી લોકોએ તેમની પાસેથી વિધા-કળા સં-
પાદન કીધી. રહાની ઇલિમના અબ્યાસીઓએ તેમની પાસેથી
ઇલમે રહાની હાસીલ કીધું. ઇસરહાનીઓએ માણુસાઇને પાઠ
તેમની પાસેથી મેળવ્યો. ઇરાનીઓએ આગળ વધી તેમને
સત્કાર કીધો. દરેક અંતઃકરણમાંથી અજ્ઞાનતાનો સંબંધ તોડી
પાડ્યો અને દુનિયામાં કોઇપણ સ્થળ અજ્ઞાન ન રહેવા દીધું.

અરસ્તુકે મુર્દા રતુકો જીલાયા,
ફલાતુકો શીર ઝિન્દા કરકે દીખાયા,
હરેક શહેરો કરિયાકો યુનાં બનાયા,
મઝા ઇલમે હીકમતકા સબકો ચખાયા,
કીયા બરતરફ પદાં ચશમે જહાં સે,
જગાયા ઝમાનેકો ખવામે ગીરાંસે. ૭૪

સાર—એરિસ્ટોટલના મર્જુ પામેલા હુનરોને તેમણે સજી
વન કીધા, પ્લેટોને ફરીથી સજીવન કરીને દેખાડ્યો. દરેક શહેર
તથા ગામડાને યુનાન બનાવ્યું. વિધા-કળાનો સ્વાદ દરેકને
ચખાડ્યો. દુનિયાની આંખપર પડેલા પરદાને ખસેડ્યો અને
સઘળાને કુંભકરણની અધોર નીંદ્રામાંથી જગાડ્યા.

હરેક મૈકદેસે બરા જાકે સાગેર,
હરેક ઘાટસે આએ સૈરાબ હોકર,
ગીરે મીસ્લ પરવાના હર રોશનીપર,

ગીરાહમે' લીયા બાંધ હુકમે પયમ્બર,
કે હીકમતકો એક ગુમશુદ્દા લાલ સમઝો,
જહાં પાઓ અપના ઉસે માલ સમજો. ૭૫

સાર—હરેક સખીલથી શરખતનો જામ ભરી લાવ્યા.
હરેક પાણીના ઘાટથી તૃપ્ત થઈ આવ્યા. પતંગીયાની જેમ
હરેક પ્રકાશપર જઈ પડ્યા, હજરત પેગંબર સ. ના મહા
વચન “ ઇલમને ખોવાઈ ગએલા હીરા સમાન સમજજો અને
જ્યાંથી તે મળે ત્યાંથી હાથ કરજો ” ને પોતાની ગાંઠે
બાંધી લીધું.

હરેક ઇલ્મો ફત્તે જોયા હુએ વોહ,
હરેક કામમે' સખસે બાલા હુએ વોહ,
શલાહતમે' બે મિસ્લો યકતા હુએ વોહ,
સીયાહતમે' મશહુર દુનિયા હુએ વોહ,
હરેક મુલકમે' ઉન્હી ફેલી એમારત,
હરેક કામને ઉન્સે સીખી તીજરત. ૭૬

સાર—હરેક વિદ્યા-કળાના તેઓ મંશોધક બન્યા. હરેક
કામમાં તેઓ બીજાઓથી ધણા આગળ વધી ગયા. ખેતીવાડી
તથા દેશાટલુમાં દુનિયામાં સર્વોપરી થયા. હરેક દેશમાં તેમની
આબાદી ફેલાઈ અને હરેક કામે તેમની પાસેથી વેપાર રોજ-
ગારની કેળવણી લીધી.

કીયા જાકે આબાદ હર મુલકે વૈરાં,
મોહય્યા કીયે સબકી રાહતકે સામાં,

ખતરનાક થે જો પહાડ ઝોર બયાખા,
ઉઠી કર દીયા રસ્ક સેહને ગુલીસ્તાં,
બહાર અબજો દુનિયામે આઘ હુધ હય,
યેહ સખ પોઠ ઉઠીકી લગામ હુધ હય. ૭૭

સાર—ફરેક ઉજડ દેશને તેમણે જઈ આબાદ કીધો.
સધળાઓ માટેના સુખના સાધનો તેમણે તૈયાર કીધાં. જે
પહાડ અને જંગલો ધણાજ લયાનક હતા તેને તેમણે બાગ
બગીચા સમાન બનાવી આપ્યાં. આજે દુનિયામાં જે સુધા-
રાની લહેર આવી રહી છે તેના સધળા છોડો તેમણેજ
વાવેલા છે.

યેહ હમવાર સડકે યેહ રાહે મુશકફા.
દો તર્ફ બરાબર ફરખ્તોંકા સાયા.
નીશાં જા બજા મૈલો ફરસખકે બરપા,
સરે રાહ કુએ ઝોર સરાએ મોહયા,
ઉઠીકે હે સખને યેહ ચરખે ઉતારે,
ઉસી કાફલેકે નીશાં હે યેહ સારે. ૭૮

સાર—રેલ્વે વગેરેની સડકો તથા સ્વચ્છ માર્ગો, બંને
તરફ ઝાડોનો છાંયડો, માધ્યમ તથા શ્લોકનાં નીશાનો, કામ
કામ કુવા તથા ધર્મશાળાઓ. આ સધળું તેમનુંજ અનુકરણ
કરવામાં આવ્યું છે. આ સધળાં ચીન્હો તે કાફલાવાળાઓનાંજ છે.

સહા ઉન્કો મરગુબ સૈયરો સફર થા,
હરેક બરે આઝમમે ઉન્કા ગુઝર થા,

તમામ ઉન્કા છાના હુવા બહરો બર થા,
 જો લંકામેં ડેરા તો બરબરમેં ધર થા,
 વોહ ગીન્તેયે યકસાં વતન ઓ સફરકો,
 ધર અપના સમજતેયે હર દસ્તો દરકો. ૭૯

સાર—હમેશાં તેમને દેશાટણનો શોખ હતો. દરેક ખંડમાં તેમની આવજા હતી. દરેક જમીન તથા સમુદ્ર તેમણે પગતળે કાઢી નાખ્યો હતો. લંકામાં મુકામ તો બરબરમાં ધર હતું. તેઓ વતન તથા દેશાટણને એક સરખું જ સમજતા હતા. તેઓ દરેક જંગલ તથા વસ્તીને પોતાનું વતન જાણતા હતા.

જહાંકો હે યાદ ઉન્કી રહતાર અખતક,
 કે નકશે કદમ હેં તુમુદાર અખતક,
 હેં સીલોનમેં ઉનકે આસાર અખતક,
 ઉન્હેં રો રહા હે મલેખાર અખતક,
 હીમાલ્યાકો હેં વાકેઆત ઉન્કે અઝબર,
 નિશાં ઉન્કે બાકી હેં જીઆલટર પર. ૮૦

સાર—દુનિયાને તેમની ગતી હજી સુધી યાદ છે. તેમનાં પગલાંનાં નીશાનો હજી સુધી નજરે પડી રહ્યાં છે સીલોનમાં તેમના ચીન્હો હજી સુધી મોજીદ છે મલખાર તેને આજ સુધી રડી રહ્યો છે હીમાલયને તેના બનાવો મુખપાઠ જેમ યાદ છે. જીઆલટરપર તેમના ચીન્હો આજે પણ બાકી રહેલાં છે.

નહિ ધસ તબકપર કોઇ બરેં આઝમ,
 નહો જસમેં ઉનકી ધમારાત મેહકુમ,

અરબ, હીન્દ, મીસ્ત્ર, ઉન્દલુસ, શામો દેલમ,
ખીનાઉસે હે ઉનકી માઅમુર આલમ,
સરે કાહ આદમસે તા કાહ ખેઝા,
મીલેગા જહાં જાઓગે ખોજ ઉનકા, ૮૧

સાર—દુનિયાપર કોઈ પણ એવો દેશ બાકી નથી કે
જ્યાં તેમની સત્તા તથા આબાદીની નીશાનીઓ આજે પણ
બાકી ન હોય. અર્જસ્તાન, હીન્દુસ્તાન, મીસર, સ્પેન શામ તથા
દેલમ તેમની યાદગીરીઓથી ભરપુર પડેલ છે. લંકાના આદમ
પહાડથી સ્પેનના ખેઝા પર્વત સુધી જ્યાં જઈ જોશો ત્યાં
તેમની યાદગીરીઓનો પત્તો લાગશે.

વોહ સંગી મહેલ ઓર ઉન્કી સફાઈ,
જમી જુન્કે ખંડે પે હે આજ કાઈ,
વોહ મરકદકે ગુમ્મદ ચે જુન્કે તીલાઈ,
વોહ મોઅમ્મદ જહાં જલવાગરથી ખુલાઈ
ઝમાનેને ગો ઉન્કી બરકત ઉઠાલી,
નહિ કોઈ વેરાના પર ઉન્સે ખાલી. ૮૨

સાર—તેમના બનાવેલા તે સ્વચ્છ અને સંગીન મેહલો
કે જેમના ખંડેરોપર આજે લીલ બાકી ગઈ છે. તેમની સો-
નેરી ધુમટવાળી કબરો, અને આલીશાન મસજીદો કે જેમાં
ખુલાઈ ગાજી રહી હતી તે સંધ્યાને સમયના ચક્રે બરબાદ
કરી નાખ્યાં છે છતાંપણ કોઈપણ સ્થળ તેમનાથી ખાલી
જેવામાં આવતું નથી.

હુવા ઇન્દ્રલુસ ઉન્સે ગુલઝાર ચકસર,
જહાં ઉન્કે આસાર બાકી હેં અકસર,
જો ચાહે કોઇ દેખ લે આજ જાકર,
યે હે બેત હમરાકી ગોયા ઝમાં પર,
કે યે આલ અદનાનસે મેરે બાની,
મેં હું ઉસ ઝમીને અરબકી નીશાની. ૮૩

સાર-જેમના પ્રતાપે સ્પેન બગીચો બની ગયો. સ્પેનમાં તેમની નીશાનીઓ આજે પણ બાકી જોવામાં આવે છે. જેની ઇચ્છા હોય તે ત્યાં જઈ જોઈ આવે. હમરા નામનો મહેલ કહી રહ્યો છે કે મારા કર્તા અદનાનના વંશજો હતા. હું તે આરબ દેશની નીશાની છું.

હોવૈદા હે ગર્નાતા સે શૌકત ઉન્કી,
અયાં હે બેલનસિયા સે કુદરત ઉન્કી,
બતલયુસ કો યાદ હે અઝમત ઉન્કી,
ટપકતી હે કાદસમેં સર હસરત ઉન્કી,
નસીબ ઇન્કા અશબેલિયામેં હે સોતા,
શબો રોજ હે કર્તબા ઉન્કા રોતા, ૮૪

સાર-ગ્રેનેડાથી તેમની જાહોજલાલી જણાઈ આવે છે. તેમની સત્તા વાલેનશિયાથી પ્રગટ દેખાય છે તેમની વડાઈ બતલીમુસને યાદ છે. કેડીઝમાં તેમની દીલગીરી નાં અશ્રુઓ ટપકી રહ્યાં છે. તેમનું નસીબ સેવિલમાં જઈ સુતું છે. રાત્રી દીવસ કોડોવા તેમને રડી રહ્યું છે.

કોઇ કર્તાબાકે ખંડેર જા કે દેખે,
મસાજીદો મેહરાબો દરજાકો દેખે,
હેજાઝી અમીરકે ધર જાકે દેખે,
ખીલાફતકે ઝેરો ઝખર જાકે દેખે,
જલાલ ઉન્કા ખંડેર મેં યું ચમકતા,
કે હો ખાકમેં જૈસે કુન્દન હમકતા. ૮૫

સાર—કોઇ કોડોવાના ખંડેરોને જઇ જુએ, કોઇ ત્યાંની
મસજીદો, મીનારા અને કમાનોને જઇ જુએ, આરબ અમીરોના
મેહલોને જઇ જુએ, ખીલાફતની ઉથલપાથલને જઇ જુએ
જેમ માટીમાં સોનું ઝળકતું દેખાય છે તેમ તેમની મોટાઇ
તે જગોમાં ઝળકી રહી છે.

વોહ બદ્લા કે રખે બેલાદે જહાં થા,
તરો ખુશકપર જુસ્કો સીક્રા રવાં થા,
ગડા જુસ્મેં અખ્ખાસીઉં કા નીશાં થા,
ઝેરાકે અરબ જુસ્સે રશકે જુનાં થા,
ઉડા લે ગઇ બાદ પીન્દાર જુસ્કો,
બહા લે ગઇ સેલ તાતાર જુસ્કો, ૮૬

સાર—બગદાદ શહેર દુનિયામાં અતિ રખ કરવા લાયક
હતું. ખુશકી તથા તરીપર તેની સત્તા ચાલી રહી હતી. ત્યાં
અખ્ખાસી રાજ્યનો નીશાન ખડો હતો. ઝેરાક તથા અખ્ખસ્તાન
તેને લીધે સ્વર્ગ સમાન બની ગયાં હતાં. મગરૂરીનું વાવાઝોડું
તેને ઉડાવી લઇ ગયું. તેને તાતારના મોઝાંઝો ધસડી લઇ ગયાં.

સુને ગોશે ઇશ્વરતસે ગર જાકે ઇન્સાં,
 તો વાં જરૂં જરૂં. યે કરતા હે આલાં,
 કે થા જીન દીનું મેહર ઇસ્ત્રામ તાબાં,
 હવા યાંકી થી ઝીન્દગી બક્ષ દૌરાં,
 પડી ખાક એથેન્ઝ મેં જાં યહીં સે,
 હુવા જીન્દા શીર નામ યુનાં યહીં સે. ૮૭

સાર—જો કોઈ માણસ લક્ષ્યપૂર્વક જઈ સાંભળે તો ત્યાંના
 દરેકે દરેક રજકણ એમ જાહેરાત આપે છે કે જે સમયમાં
 ઇસલામનો સૂર્ય પુર જોશમાં ઝળકી રહ્યો હતો તે સમયમાં
 અહીંની હવા દુનિયાને જીવન આપનારી હતી. એથેન્સની
 માટીમાં શરીથી જીવન આવ્યું હતું. યુનાનનું નામ અહીંથીજ
 સજીવન થયું હતું.

વોહઃલુકમાનો સુકરાતકે દુરેં મકનું,
 વોહ ઇસરાયે પુકરાત વ દર્સે ફલાતું,
 અરસ્તુકી તાલીમ સુલનકે કાનું,
 પડે થે કીસી કબ્ર કોહનામે મદફું,
 યહીં આકે મોહરે સકૂત ઉન્કી તુટી,
 ઇસી બાગે રેનસે પુ ઉન્કી કુટી. ૮૮

સાર—સોક્રોટીસ તથા લુકમાનના જીવન મય મોતીઓ,
 પુકરાતના ગુલબોદો, પ્લેટોના પાઠો, એરિસ્ટોટલનું શિક્ષણ
 તથા સુલનનાં કાવ્યો તો સદગા એક કબરના ખુણામાં
 દટાએલા પડ્યા હતા. અહીં ઇસલામીઓના હાથેજ તેમની

ચુપકીદીનું પરખીડીઉં તુટયું. આ પચરંગી બાગથીજ તેમની
સુગંધ ફેલાઇ.

ચેહ થા ઇસ્મ પરદાં તવજ્જેહકા આલમ,
કે હો જયસે મજરૂહ જોયાએ મરહમ,
કીસી તરહા પ્યાસ ઉન્કી હોતી નથી કમ,
બુઝાતા થા આગ ઉન્કી બારાં ન શખનમ
હરીમે ખીલાશતમેં ઉંદું પે લદ કર,
ચલે આતેથે મીઓ યુનાં કે દશતર, ૮૬

સાર—તેમનું વિદ્યા પ્રત્યે એટલું; બધું ધ્યાન હતું કે
જેટલું ધ્યાન ધાયતું મલમ પ્રત્યે હોય છે. તેમની વિદ્યા સંપા-
દન કરવાની તરસ કોઇ પણ રીતે છીપાતી ન હતી. વરસાદ
તથા ઝાકળ તેમની અગ્નિને બુઝાવી શકતા ન હતા. મીસર
તથા યુનાનથી અગણીત પુસ્તકો ઉટોપર લદાઇ ખીલાશતની
રાજધાનીવાળાં શહેરમાં ચાલ્યાંજ આવતાં હતાં.

વોહ તારે જોથે શર્કમેં લમઆ અફગન,
પે થા ઉન્કી કીરતુસે તા ગુર્જ રોશન,
નવીરતુસે હે જીન્કે અખતક મુઝયયન,
કુતુબખાને પેરીસ ન રમો લંદન,
પડા ગલાગલા જીન્કાયા કીશવરૂમેં,
વોહ સોતે હેં બગદાદ કે મકબરૂમેં. ૮૭

સાર—એ તારાઓ પૂર્વમાં રોશની ફેંકતા હતા પરંતુ
તેમના પ્રકાશના કીર્ણોથી પશ્ચિમ પણ રોશન થઇ ગઇ ગયું

હતું. પારીસ, રોમ તથા લંડનની લાયબ્રેરીઓમાં તેમના પુસ્તકો હજુ પણ શોભા આપી રહ્યાં છે. જેમની ધુમ ચાર-દાંગ આલમમાં મચી રહી હતી તેઓ આજે બગદાદના મકબરા-ઓમાં ઉઘી રહ્યાં છે.

વોહ સંજરકા ઓર કુશકા મૈદાં,
ફરાહમ હુએ જુસ્મે મસ્સાહે દૌરાં,
કરાહકી મસાહતકે ફેલાએ સામાં.
હુધ જુઝવસે કદ કુલકી નુમાયાં.
ઝમાના વહાં આજ તક નૌહાગર હે,
કે અખ્ખાસીઉંકી સભા વોહ કીધર હે, ૯૧

સાર-કુશ તથા સંજર શહેરના મેદાનોમાં દુનિયા બરના ઇન્જનેરો એકઠા થયા હતા. તેમણે દુનિયાની માપણીના એવા સાધનોનો ફેલાવો કીધો કે જે થોડાથી વિશેષપણાનું જ્ઞાન આપે. સમય આજ સુધી વિલાપ કરી રહ્યો છે કે તે અખ્ખાસીઓની સભા ક્યાં ગઈ?

સમરકંદેસે ઉન્હલુસ તક સરાસર,
ઇન્હીંકી રસદગાહેંથી જલવા ગુસ્તર,
સવાદે મરાગામેં ઓર કાસીઉંપર,
ઝમીંસે સદા આ રહી હે બરાબર,
કે જુન્કી રસદકે ચૈહ બાકી નીશાં હેં,
વોહ ઇસલામીઉં કે મુનજ્જમ કહાં હેં. ૯૨

સાર-સમરકંદથી સ્પેન સુધી તેમની આકાશી પદાર્થોનું

નિરિક્ષણ કરનારી વેધશાળાઓ સ્થાપિત હતી. મોરગાથી કાસીયુત સુધીની ભુમિથી એવો અવાજ ખરાખર આવી રહ્યો છે કે જેમની વેધશાળાઓના આ ચીન્હો બાકી છે તે ધરલામીઓના જ્યોતિષ શાસ્ત્રીઓ ક્યાં ગયા છે ?

મોઅર્રીખ હેં જે આજ તેહકીક વાલે,
તફહસ કે હેં જીન્કે આઇ નીરાલે,
જીન્હુને હેં આલમકે ફતર ખંગાલે,
ઝમીં કે તખક સરખસર છાન ડાલે,
અરબહીને દીલ ઉન્કે જાકર ઉમારે,
અરબહીસે વોહ બરને સીખે તરારે. ૯૩

સાર-ખરા ઇતિહાસના જે શોધકો આજે જોવામાં આવે છે, જેમની શોધના નિયમો કાંઇક જુદાજ નજાય છે, જેમણે ફનીયાના ફતરને નિહાળી નાખ્યું છે અને પૃથ્વીના પડોને છણી નાખ્યા છે. તેમનામાં તે વાતનો ઉત્સાહ આરખોએજ ઉપસ્થિત કરી આપ્યો હતો. આરખ લોકો પાસેથી તેઓ મોટી મોટી તપાસો કરવાનું શીખ્યા છે.

અંધેરા તવારીખપર છા રહા થા,
સીતારા રીવાયતકા ગેહના રહા થા,
વરાયતકે સુરજપે અખ આ રહા થા,
શહાદતકા મૈદાન ધુંદલા રહા થા,
સરે રાહ ચેરાગ એક અરખને જલાયા,
હરેક કાફલાકા નીશાં જીરસે પાયા.. ૯૪

સાર—ઇતિહાસપર અધિકાર છવાઇ રહ્યો હતો, ઇતિહાસિક સાધનનો અંદ્રમા ગ્રહણમાં દબાઇ ગયો હતો. સહયુક્તિ રૂપ સુર્ય વાદળોમાં સંતાઇ ગયો હતો. આધાર તથા પુરાવાનું મેદાન ધુમાડામય થઇ ગયું હતું. માર્ગના કીનારા પર આરબ પ્રજાએ એવો એક ચેરાગ સળગાવ્યો કે જેથી દરેક કાફલાનાં ચીન્હો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવ્યાં.

ગીરોહ એક જોયાથા ઇલ્મે નખીકા,
લગાયા પતા જીરને હર મુફતરીકા,
ન છોડા કોઇ રખના કઝમે ખરીકા,
કીયા કાશીયા તંગ હર મુદ્દકા,
કીયે જરહ વ તાદીલકે વઝા કાનું,
ન ચલને દીયા કોઇ બાતીલકા અફસું. ૯૫

સાર—મોહદીસ ઉલ્માઓએ બનાવટી હદીસોને પકડી પાડી સત્ય હદીસોનો પ્રકાશ પાડ્યો. સત્ય અસત્યનું કોઇપણ છીદ્ર ગુપ્ત રહેવા આપ્યું નહિ. દરેક દલીલ લાવનારનો કાશીયો તંગ કરી આપ્યો હતો. ન્યાય તથા વ્યવસ્થાના ધોરણો તેમણે નક્કી કરીધાં. કોઇપણ જુઠા માણસનું મંત્ર ચાલવાજ આપ્યું નહિ.

ઉસી ધુનમે આસાં કીયા હર સફરકો,
ધસી: શોકમે તૈ કીયા બાહરો બરકો,
સુના ખાઝને ઇલ્મે દી' જીસ બશરકો,
લીયા: ઉસસે જાકર ખબર ઓર અસરકો,

શીર આપ ઉસ્કો પરખા કસોટીપે રખકર,
દીયા ઓર કો ખુદ મઝા ઉસ્કા ચખકર, ૯૬

સાર—આવી લાગણીની ધુનમાં તેમણે દરેક સરરને સ-
રળ કરી આપી હતી. એજ શોખમાં દરેક ખુશકી તથા ત-
રીના માર્ગો પસાર કીધા હતા. જે માણસ પાસે તેમણે ઇલિમનો
ખજનો સાંભળ્યો તો તેની પાસે જઈ મુળ હકીકત સાથે
ઇલમ હાસલ કરી લીધું પછી તેને કસોટીપર લઈ પારખું
કરતાં પોતે તથા બીજાઓને તેનો સ્વાદ ચખાડ્યો.

કીયા શશ રાવીમેં જો એખ પાયા,
મુનાકબકો છાના મસાલબકો તાના,
મશાએખમેં જો કબ્હા નીકલા જતાયા,
અમમ્મામેં જો દાગ દેખા બતાયા,
તીલ્લરમે વરા હર મુકદ્દસકા તોડા,
ન મુલ્લાંકો છોડા ન સુશીકો છોડા. ૯૭

સાર—રીવાયત કરનારમાં જો કાંઈ એખ જણાયો તો
તે જાહેર કરી આપતા હતા. રીવાયતના ગુણદોષમાં ઉંડા
ઉતરી ચોખવટ કરતા હતા મશાયખમાં દોષ જણાયા તો
તુરત જણાવી આપતા હતા. આચાર્યના કલંક છુટથી દર-
શાવતા હતા. ધર્મ ઢાંગીઓનું પાખંડ નિર્ભયતાથી તોડી
પાડ્યું. મુલ્લાં કે મુશ્તી કોઇને પણ તેમણે બાકી છોડ્યા નહિ.

રખલ ઓર અસાનીદકે જો હેં દફતર,
ગવાહ ઉન્કી આઝાદગીકે હેં ચકસર,

ન થા ઉન્કા એહસાંયેહ એક એહલે દી'પર,
 વોહ થે ઉસ્મે હર કોમો મીલ્લત કે રાહબર,
 લીબરદી મેં ને આજ શાયક હેં સખસે,
 બતાએં કે લીબરલ બને હેં વોહ કબસે. ૯૮

સાર—હદીસની શોધખોળનાં દફતરો કે જે તેમની સ્વતંત્ર-
 તાની ભાગ ગવાહી આપે છે ખાસ તેમનો ઉપકાર માત્ર કાંઈ
 એક ધર્મપરજ નહિ હતો તેઓ તે બાબતમાં દરેક ધર્મ
 તથા માર્ગના રાહબર હતા. લીબરદીમાં જે આજે સૌથી શા-
 એક થયા છે તે બતાવે તો ખરા કે તેઓ કયારથી લીબરલ
 બન્યા છે ?

ફસાહતકે દફતર થે સખ ગાઓ ખુદા,
 બલાગત કે રસ્તેથે સખ ના સપદા,
 ઉધર રમકી શમ્આ ઇન્શાથી મુદા,
 ઇધર આતશે પારસી થી ફસદા,
 યકાએક ને બર્ક આકે ચમકી ચરબકી,
 ખુલીકી ખુલી રેહગઇ આંખ સબકી. ૯૯

સાર—રસીક ભાષાનાં પુસ્તકો તદ્દન નાશ પામ્યાં હતાં.
 પ્રોહ ભાષાજ્ઞાનના માર્ગો તદ્દન બંધ થઈ ગયા હતા. એક
 તરફ રોમની ભાષા શૈલીનો ચેરાગ ગુલ થઈ ગયો હતો. બીજી
 તરફ આતેશ પરસ્તોની આતેશ ખુઝાઇ ગઇ હતી. તેટલામાં
 અર્બસ્તાનની વીજળીએ એકાએક એવો ચમકારો કીધો કે
 બીજા સઘળાઓની આંખો ખુલેલીજ રહી ગઇ.

અરબકી જે દેખી વોહ આતશ ઝખાની,
સુની બરમહલ ઉન્કી શેવા બયાની,
વોહ અશઆરકી દીલમેં રેશા ફવાની,
વોહ ખુત્બુકી માનીન્દ ફરયા રવાની,
વોહ બદુકે જુમ્લે વોહ શીકરે ફસું કે,
તો સમજે કે ગોયા હમ અબતકથે ગુંગે. ૧૦૦

સાર—આરબોના સુભાષિત બાષણો સાંભળી, તેમના છટાઘર વર્ણનો નિહાળી, વહેતા પાણીની જેમ કાવ્યોની ગતી જોઈ, તથા સચોટ અને બદુના વાક્યો જોઈ ખીજ સધળાઓ એમજ સમજ્યા કે અમો આજ સુધી મુંગા તથા મુંગા હતા.

સલીકા કીસીકો નથા મહોઠો ઝમકા,
ન ઢબ યાદ થા શરહા શાદી વ ગમકા,
ન અંદાઝ તલકીન વાઅઝો હુકમકા,
ખઝાના થા મહફુન ઝખાં ઝોર કલમકા,
નવાસંજ્યાં ઉન્સે સીખી હેં સખને,
ઝખાં ખોલદી સખકી નુતકે અરખને. ૧૦૧

સાર—કોઈને વખાણ કે નીંદાની રીત યાદ નહતી, કોઈ ખુશી કે ગમીની ઢબ જાણતુંજ નહતું. ખોધ કે હુકમની પદ્ધતિ કોઈની જાણમાંજ નહતી. કલમ તથા જીભનો ખજનો દયાએલોજ હતો. વાચાલપણું સધળાએ તેમની કનેથીજ શીખ્યું છે આરબના વાચાલપણાએ સધળાઓની જીભને ખોલી આપી.

ઝમાનેમેં ફેલી તીજ ઉન્કી બદોલત,
 હુઈ બેહરાવર જીસે હર કોમે મીલત,
 ન સીર્ફ એક મશરીકમેં થી ઉન્કી શોહરત,
 મુસલ્લમથી મગરીબ તક ઉન્કી હઝાકત,
 સલનોમેં જો એક નામી મતબ થા,
 વોહ મગરીબમેં અત્તાર મશકે અરબ થા. ૧૦૨

સાર—દુનિયામાં વૈદક તેમના પ્રતાપે ફેલાયું છે સધળા
 ધર્મો તથા કોમોએ તેનાથી લાભ લીધો છે. તેમની ખ્યાતિ
 કાંઈ માત્ર પુર્વમાં જ નહિ હતી. તેમની સુવાસનો પમરાટ
 પશ્ચિમ સુધી જઈ પહોંચ્યો હતો. સેલનોમાં જે પ્રખ્યાત દવા-
 ખાનું હતું તે પશ્ચિમમાં આરબ સુગંધ ફેલાવતું હતું.

અબુઅક રાઝી, અલી ઇબ્ને ઇસા,
 હકીમે ગીરામી હુસેન ઇબ્ને સીના,
 હુનેન ઇબ્ને ઇસહાક ઠસીસે દાના,
 ઝીયા ઇબ્ને બેતાર રાસઉલઅબ્બા,
 ઉન્હીં કે હેં મશરીકમેં સબ નામ લેવા,
 ઉન્હીં સે હુવા પાર મગરીબકા બેવા. ૧૦૩

સાર—અબુઅકર રાઝી. અલી ઇબ્ને ઇસા, હુસેન ઇબ્ને
 સીના, હુનેન ઇબ્ને ઇસહાક અને ઝીયા ઇબ્ને બેતાર મહા
 પ્રવિઘ્ન હકીમો હતા. સધળું પૂર્વ તેમના ગુલુગાન ગાનાઈ છે.
 પશ્ચિમવાસીઓ પણ તેમના હમેશના આભારી છે.

ગરઝ જન હેં જો માયએ દીનો દોલત,

તખીધ ઇલાહી રીયાઝી વ હીકમત,
તીખ ઓર કીઆ હીન્દસા ઓર હધયત,
સેયાહત તેજરત એમારત રલાહત,
લગાઓગે ખોજ ઇન્કા જાકર જહાં તુમ,
નીશાં ઇન્કે કહમુંકા પાઓગે વાં તુમ. ૧૦૪

સાર—દીન તથા દુનિયાની ઉન્નતિ માટે જે વિદ્યાકળાઓ છે; જેવી કે ખગોળ, ગણિત, વૈદ્યક, કારીગરી, કીમીયા, વેપાર, ખેતી, સ્ત્રીશ્વ આદિ તે તેમણે હાંસીલ કીધી હતી. આજે તમે જ્યાં જઈ તેની તપાસ કરશો ત્યાં તેમના કદમોનાં નીશાનો જોઈ શકશો.

હુવા ગોકે પામાલ ખુસ્તાં અરબકા,
મગર એક જહાં હે ગઝનખાં અરબકા,
હરા કર ગયા સખકો ખારાં અરબકા,
સપેદો સીયા પર હે એહસાં અરબકા,
વોહ કામે જે હે આજ સરતાજ સખકી,
કતુંડી રહેંગી હમેશાં અરબકી. ૧૦૫

સાર—જો કે અર્ધસ્તાનનો ખાગ ઉજડ થઈ ગયો છે. પરંતુ આખી દુનિયા તેના ગુણુ ગાય છે. અર્ધસ્તાનનો વરસાદ સધળાને લીલો બનાવી ગયો છે. દરેક કાળા ગોરા પર તેનો અતી એહસાન છે. જે કામે આજે સધળાની સરતાજ બની બેઠી છે તે હમેશાં આરબ પ્રજાની મનમાં ચરમીંદી રહેશે.

રહે જખતક અરકાન ઇસ્લામ ખરપા,

ચલન એહલેં દીંકા રહા સીધા સાદા,
 રહા મેલસે શેહદ સાપી, મુસફરા,
 રહી ખોટસે સીમ ખાલીસ મુખરા,
 નથા કોઇ ઇસલામકા મર્દ મૈદાં,
 અલમ એકથા શસ જહતમે દરફશાં. ૧૦૬

સાર—ઇસ્લામના નિયમો જ્યાં સુધી કાયમ રહ્યા ત્યાં સુધી તેમના વર્તન બહુજ રૂઢાં રહેવાં પામ્યાં. જ્યાં સુધી મધ મેલ રહિત રહ્યું અને જ્યાં લગી ચાંદી ભેગ રહિત રહી ત્યાં સુધી ઇસ્લામની સામે કુદ્રષ્ટિ કરનાર કોઇ નહિ હતો. પૃથ્વીની છ બાજુએ ઇસ્લામનો વાવટો ઉડી રહ્યો હતો.

પે ગુલ્લા હુવા જબકે ચસ્મા સફાકા,
 ગયા છુટ સર્ફસ્તા દીને હોદાકા,
 રહા સરપે બાકી ન સાયા હોમાકા,
 વોહ પુરા હુવા આહદ થા જો ખુદાકા,
 કે હમને ખીગડા નહિ કોઈ અખતક,
 વોહ ખીગડા નહિ આપ દુનિયામે જખતક, ૧૦૭

સાર—પણ જ્યારે સફાઇનો ઝરો મેલો થયો ત્યારે પાક દીનનો સંબંધ તુટી ગયો. જ્યારે માથાપર હુમા પક્ષીનો છાંયડો રહ્યો નહિ ત્યારે ખુદાતાલાનો એ કાલ પુરો થવા પામ્યો કે “જ્યાંસુધી કોઇ દુનિયામાં પોતાની મેળે બગડ્યો નથી ત્યાં સુધી અમોએ તેને બગાડ્યો નથી.”

ખુરે ઉન્પે વક્ત આકે પડને લગે અબ,
 વોહ દુનિયામે' બસકર ઉજડને લગે અબ,
 ભરે ઉન્કે મેલે ખીછડને લગે અબ,
 બને થે વોહ જૈસે ખીગડને લગે અબ,
 હરી ખેતીયાં જલ ગઈ લેહ લેહાકર,
 ઘટા ખુલ ગઈ સારે આલમમે' છાકર. ૧૦૮

સાર—હવે તેમના પર ખરાબ વખત આવી પડવા લાગ્યા. તેઓ દુનિયામાં આબાદ થઈ ઉજડ થવા લાગ્યા. તેમના મંડળો એકત્ર થઈ હવે વીખરાવા લાગ્યાં. જેવા તેઓ બન્યા હતા તેવા હવે તેઓ બગડવા લાગ્યા. તેમની હરી કંચન સરખી ખેતીઓ પોતાનો બહાર દેખાડી હવે બળી ગઈ. વાડનાં આખી સૃષ્ટિપર છવાઈ હવે વીખરાઈ ગયાં.

ન સરવત રહી ઇન્કી કાયમ ન ઇજ્જત,
 ગએ છોડ સાથ ઉન્કા એકબાલો દૌલત,
 હુએ હલ્મો ૧૧ ઉન્સે એક એક રખસત,
 મીટી ખુખીયાં સારી નૌખત બ નૌખત,
 રહા દીન બાકી ન ઇસલામ બાકી,
 એક ઇસલામકા રેહગયા નામ બાકી. ૧૦૯

સાર—તેમની પાસે દૌલત કે માન રહ્યું નહિ સુભાગ્યને દૌલત પણ તેમનો સાથ છોડી જતાં રહ્યાં. વિદા-કળા એકદમ તેમનાથી રખસત થઈ ગઈ. એક પછી એક તેમની ખુખીઓ

મટતીજ ગઝ. હવે દીનકે ધસલામ કાંધ બાકી રહ્યું નહિ. માત્ર ધસલામનું નામજ બાકી રહી ગયું.

મીત્રે કોઈ ટીલાઃ અગર એસા ઉંચા,
કે આતી હો વાંસે નજર સારી દુનિયાં,
ચઢે ઉરપે શીર એક ખીરદમંદ દાના,
કે કુદરતકે દંગલકા દેખે તમાશા,
તો કોમુંમેં ફર્ક ધસકદર પાયેગા વોહ,
કે આલમો ઝેરો ઝખર પાયેગા વોહ. ૧૧૦

સાર—કોઈ એવો ટેકરો મળે કે જ્યાંથી નીચે આખી દુનિયા નજરે પડતી હોય. પછી તે ઉપર એક અકલમંદ માણસ ચડી નીચે કુદરતના દંગલનો તમાસો જુએ; તો તે કામ કામ વચ્ચે એવો તકાવત જોશે કે જાણે દુનિયા ઉથલપાથલ થઈ રહી છે.

વોહ દેખેગા હરસુ હજાર ચમન વાં,
બોહત તાઝાતર સુરતે બાગ રીઝવાં,
બોહોત ઉન્સે કમતર પે સર સખ્ત ખંદાં,
બોહત ખુશ્ક ઓર બે તરાવત મગર હાં,
નહિ લાયે ગો બર્ગો બાર ઉન્કે પૌદે,
નજર આતે હેં હોનેહાર ઉન્કે પૌદે. ૧૧૧

સાર—તે દરેક તરફ હજારો બાગબગીચાને જોશે. કેટલાકતો એવા ખુશનુમાકે જાણે આબેહુબ જનત. કેટલાક તેથી ઉતરતા પણ ખીલેલા અને કેટલાક સુકાએલા તથા વગર

પાત્રાં પુટેલા. જે કે તેનામાં પાત્રાં હજી આવ્યાં નથી પરંતુ
ભવિષ્યમાં તે ખીલી નીકળે તેવા જણાય છે.

શીર એક બાગ દેખેગા ઉજડ સરાસર,
જહાં ખાક ઉડતી હે હર સુ બરાબર,
નહિ તાજગીકા કહીં નામ જીરપર,
હરી ટેહનીયાં ઝડ ગઈ જીરકી જલકર,
નહિ ફુલ ફલ જીરમેં આનેકે કાખીલ,
હુએ રૂખ જીરકે જલાને કે કાખીલ. ૧૧૨

સાર—પરંતુ એક બાગ તદ્દન ઉજડ થયેલો તે
જોશે. તેમાં ફરેક બાજુએ ધુળ ઉડી રહી છે. તાજગીનું તો
તેનાં નામો નીશાન પણ નથી. લીલી ડાળાઓ બળીને ખરી
પડી છે. ફળફુલ આવવાને તે લાયક રહી નથી. હવે તેના
લાકડાં બળતણુને પાત્ર રહી ગયાં છે.

જહાં એહરકા કામ કરતા હે બારાં
જહાં આકે દેતા હે રૂ અખ નૈસાં,
તરફસે જે ઓર હોતા :હે વૈરાં,
નહિ રાસ જીરકો ખીજાં ઓર બહારાં,
ચેહ આવાઝ પૈહમ વહાં આ રહી હે,
કે ધસલામકા બાગ વૈરાં ચેહી હે. ૧૧૩

સાર—જ્યાં વરસાદ ઝેરની ગરજ સારે છે. જ્યાં મોતી
ઉત્પન્ન કરતાં ખીંડુઓ અફળ જાય છે. સુધારવાનો પ્રયાસ
કરતાં તે ઉલટો બગડતો જ જાય છે. પાનખર કે વસંત

કોઇ રતુ તેને માફક આવતી નથી. ત્યાં ચોમેરથી એવો પોકાર આવી સંભળાય છે કે ઇસ્લામનો વેરાન થયેલો બાગ આજ છે.

વોહ દીને હેજાઝીકા બેબાક બેડા,
નેશાં જીસ્કા અકસાએ આલમમે પોહયા,
મઝાહીમ હુવા કોઇ ખતરા ન જીસ્કા,
ન ઉમ્મામે ઠટકા ન કુલજુમમે ઝયકા,
કીયે પૈ સીપર જીસ્ને સાતોં સમંદર,
વોહ હુબા દેહાનેમે ગંગાકે આકર. ૧૧૪

સાર—તે હીજાઝી દીનનું નિર્ભય વહાણ કે જેનો વાવટો દુનિયામાં ચારે ખુટ જઇ ફરકતો હતો. જેને કોઇ અફત કદી અટકાવી શકીજ નહી. કે ઉમાનમાં કે કુલજુમમાં કદી અટક્યું જ નહિ. જેણે સાત સમુદ્રો પાર કીધા તે વહાણુ ગંગા નદીના મુખમાં આવી હુબી ગયું.

અગર કાન ધરકે સુને એહતે ઇબ્ત,
તો સીલોનસે તા બે કશમીરો તીખ્ખત,
ઝમી રખ બન ફુલ ફલ રેત પરખત,
યેહ ફરીયાદ સખ કર રહે બ હસરત,
કે કલ ફખ થા જીન્સે એહલે જહાંકો,
લગા ઉન્સે એબ આજ હીન્દુસ્તાં કો. ૧૧૫

સાર—બોધ લેવા ઇચ્છનારા કદી કાન ધરીને સાંભળે તો સીલોનથી કાશમીર તથા તીબેટ સુધી બોંય, વક્ષ, ફળ,

કુલ, માટી અને પર્વત એવો હર્દનાક પોકાર કરી રહ્યા છે કે “ કાલે જે દુનીઆ માટે ફક્ત સમાન હતા. તેમનાથીજ આજે હીન્દુસ્તાનને એવ લાગ્યો છે. ”

હકુમતને તુમ્હે કીયા ગર કેનારા,
તો ઉસ્મે નયા કુચ્છ તુમ્હારા ઇન્જરા,
ઝમાનેકી ગર્દીશ્વ સે હે કીસ્કો આરા,
કબી યાં સીકંદર કબી યાં હે દારા,
નહિ બાદશાહી કુચ્છ આખર ખુદાઈ,
જોહે આજ અપની તો કલ હે પરાઈ. ૧૧૬

સાર—જોકે રાજ્ય તમારું જતું રહ્યું છે તો રાજ્યમાં તમારો કાંઈ ઇન્જરા ન હતો. સમયની ગતી આગળ કોનો ઉપાય છે, કોઈ વખત અહીં સીકંદર તો કોઈ વખત દારા હોય છે. બાદશાહી કાંઈ છેવટે ખુદાઈ તો થોડી છે. આજે તે આપણી તો કાલે પરાઈ છે.

હુધ મુકતઝી જબકે હીકમત ખુદાકી,
કે તાલીમ જરી હો ખેરલ વરાકી,
પડી હુમ આલમમે દીને હોદા કી,
તો આલમકી તુમ્કો હકુમત અતાકી,
કે ફેલાઓ દુનિયામે હુકમે શરીપત,
કરો ખતમ બંદુપે માલીકકી હુજ્જત. ૧૧૭

સાર—ખુદાતાલાની હીકમતને જ્યારે એમ ગવારા થયું કે દુનિયામાં ઇસ્લામની તાલીમનો ફેલાવો થાય; ત્યારે ઇસ-

લામની ધુમ દુનિયા ભરમાં મચી ગઇ અને તમોને તેણે દુનિ-
માની હકુમત આપી; કે જેથી તમો દુનિયામાં શરીયતના હુકમો
ફેલાવો અને બંદાઓ પર માલીકની હુજ્જત તમામ કરો.

અઠા કર ચુકી જ્ય હક અપના હકુમત,
રહી અબ ન ઇસલામકો ઉસ્કી હાજત,
મગર હેર અય ! ફક્ આદમકી ઉમ્મત,
હુધ આદમિયતબી સાથ ઉસ્કે રૂખસત,
હકુમતથી ગોયા કે એક ખુલ તુમ્પર,
કે ઉડેહી ઉસ્કે નીકલ આયે જોહર. ૧૧૮

સાર—રાજસત્તા જ્યારે પોતાનો હક અઠા કરી ચુકી
અને હવે ઇસલામને તેની હાજત પણ ન રહી. પરંતુ અફ-
સોસ ! અય મહા પ્રતાપી નબીની ઉમ્મત ! કે રાજમના જવા
સાથે તમારી માણસાઈ પણ જતી રહી. રાજસત્તા તમારાપર
એક ઢાંકણુ સમાન હતી તે ઢાંકણુ ઉડી જતાં તમારું પાણી
જણાઇ ગયું.

ઝમાનેમેં હેં ઐસી કામેં જોહતસી,
નહિ જુસ્મે તખસીસ ફરમાં દહીકી,
પર આફત કહોં ઐસી આઇ ન હોગી,
કે ધર ધરપે યાં છા ગઇ આકે પસ્તી,
ચકાર ઓર શાહ્યાઝ સબ ઐાજ પરહેં,
મગર એક હમ હેં કે બે બાલો પર હેં. ૧૧૯

સાર—દુનિયામાં આજે એવી ઘણી કામો છે કે જેમની પાસે રાજપાટ નથી પરંતુ ઇસલામીઓ જેવી આશત કામના પર આવી નથી. ઘર ઘર પડતી આવીને છવાઈ ગઈ છે. સ્વતંત્ર અને પરતંત્ર સંધળા ઉંચે ચડવાપર છે પરંતુ અમો એકલાજ એવા છીએ કે જેને પગ અને પાંખો નથી.

વોહ મીલ્લતકે ગરદુ' પે' જીસ્કા કદમથા,
હરેક ખુંટ મે' જીસ્કા બરપા અન્નમથા,
વોહ શીરકા જે આફકમે' મોહતરમથા,
વોહ ઉમ્મત લકખ જીસ્કા ખૈરલ ઉમમથા;
નેશાં ઉસ્કા બાકી હે' સીફ ઇસકદર યાં,
કે ગીન્તેહે' અપનોં કા હમબી મુસલમાં. ૧૨૦

સાર—એ મઝહબ કે જેનો પગ આકાશપર હતો. દરેક ખંડમાં જેનો સ્તંભ ટટાર ઉભો હતો. તે કામ કે જે સર્વોપરી હતી. તે ઉમ્મત કે જેનો લકખ ખેયરલ ઉમમ હતો તેની માત્ર આજે એટલીજ નીશાની બાકી છે કે અમો પોતાને મુસલમાન ગણીએ છીએ.

વ ગરના હમારી રશુમે' લોહુ મે',
હમારે ઇરાદુમે' જોર જુસ્તજુ મે',
દીલુ' મે' અબાનુમે' જોર શુફતશુમે',
તબીયતમે' શીતરતમે' આદતમે' ખુમે',
નહિ કોઇ ઝર્આ નબળતકા બાકી,
અગર હો કાસીમે' તો હે ઇતેફાકી. ૧૨૧

સાર—નહિતર અમારી રગોમાં, લોહીમાં, ધરાદામાં, કાશી-
શમાં, અંતકરણમાં, જીભમાં, વાતચિતમાં, પ્રકૃતિમાં, રીતમાત
અને આદતમાં માણસાઇનો જરાપણુ અંશ બાકી રહેલો જોવામાં
આવતો નથી. જો કોઇમાં હોય તો તે માત્ર અનાયાસેજ
રહેલો દ્રવી ગાયર થાય છે.

હમારી હરેક બાતમે સીધાપન હે,
કમીનુંસે બહતર હમારા ચલન હે,
લગા નામ આબાકો હમ્સે ગહન હે,
હમારા કદમ નંગ એહલે વતન હે,
બુઝ્ગુની તોફીર ખોઇ હે હમને,
અરબકી શરાફત ડીખોઇ હે હમને. ૧૨૨

સાર—અમારી હરેક વાતમાં હલકાપણું ભરેલું છે. નીચ
લોકો કરતાં અમારું વર્તન ખરાબ છે. વડીલોના નામને અ-
મોએ ડાઘ લગાડ્યો છે. દેશબંધુઓને અમારી હસ્તી શરમકેપ
છે. વડીલોની અમોએ તોફીર ઘટાડી નાખી છે આરબ જાત-
ની ખાનદાનીને અમોએ બદો લગાડ્યો છે.

ન કોમુંમેં ઇઝઝત ન જલસુંમેં વુક્ત,
ન અપનુંસે ઉલશત ન ગૈરુંસે મીલ્લત,
મીઝાબુંમેં સુસ્તી હમાગુંમેં નખવત,
ખેયાલુંમેં પસ્તી કમાલુંસે નફરત,
અઘાવત નેહાં દોસતી આશકારા,
ગરઝકી તવાઝો ગરઝકી મુદારા. ૧૨૩

સાર—ખીજ કોમોમાં ઇજ્જત ન મેળાવડામાં માન છે. પોતાનાથી પ્રેમ ન ખીજઓથી સ્નેહ છે. પ્રકૃતિમાં આજસાધ અને મગજમાં મગફરી છે. વિચારોમાં હલકાઈ અને ઉત્તમતાથી નક્કર છે. શત્રુવટ છુપેલી અને મિત્રતા જાહેરમાં છે. મતલબની ખાતર તવાજો અને મતલબનો વિવેક છે.

ન એહલે હકુમતકે હમરાઝ હેં હમ,
 ન દરબારીઉં મેં સર અફરાઝ હેં હમ,
 ન ઇસ્તુ મેં શાયાને એજાઝ હેં હમ,
 ન સનઅતમેં હરશતમેં મમતાઝ હેં હમ,
 ન રખ્તે હેં કુચ્છ મન્ઝેલત નોકરીમેં,
 ન હીસ્સા હમારા હે સોદાગરી મેં. ૧૨૪

સાર—સરકારના હેતુઓથી અમો જાણીતા નથી. તેમ દરબારીઓમાં અમારી ઇજ્જત નથી વિધામાં માન પામેલા કે કળાકૌશલ્યમાં કદરદાન નથી નોકરીમાં પણ કાંઈ લાગવગ ધરાવતા નથી સોદાગરીમાં પણ અમારો કાંઈ હીસ્સો નથી.

તનઝઝલને ક્ષી હે ખુરી ગત હમારો,
 બોહોત દુર પોંહચી હે નકબત હમારી,
 ગઈ ગુઝરી દુનિયાસે ઇઝઝત હમારી,
 નહિ કુચ્છ ઉભરનેકી સુરત હમારી,
 પડે હેં એક ઉમ્મીદ કે હમ સહારે,
 તવક્કા પે જન્નતકી જીતે હેં સારે. ૧૨૫

સાર—પડતીએ અમારી બહુજ દુર્દશા કરી આપી છે. અમારી ખુહારી ઘણે દુર સુધી જઈ પહોંચી છે. અમારી ધર્મી દુનિયાથી ગઈ ગુજરી થઈ ગઈ છે. અમારી ઉત્તતીનો હવે કોઈ માર્ગ રહેતો જણાતો નથી. અમો માત્ર એક આશાને આધારેજ પડ્યા છીએ. જન્મતની ઉમેદ પરજ અમો બધા જીવીએ છીએ.

સયાહતકી ગુન હે ન મર્દે સફર હે,
ખુદાકી ખુદાઇસે હમ બે ખબર હે,
ચેહ દીવારેં ધરકી જે પીશે નઝર હે,
ચેહી અપને નજદીક હદે બસર હે
હેં તાલાખમેં મછલીયાં કુછ ધરાહમ,
વોહી ઉન્કી દુનિયાં વોહી ઉન્કા આલમ. ૧૨૬

સાર—દેશાટણની અમારામાં ઉમંગ નથી તેમ અમો દેશાટણના પહેલવાન નથી. ખુદાની ખુદાઇથી અમો તદ્દન બેખબર છીએ. આ ધરની જે દીવારો નજર સામે છે તેજ અમારી દ્રષ્ટિની છેવટની હદ છે. જેમ તળાવની માછલીઓને તળાવ એજ દુનિયા છે તેમ અમારી ચાર દીવારી અમારી દુનિયા છે.

બહીસ્ત ઓરઃધરમ સલસળીલ ઓરકૌસર,
પહાડ ઓર જંગલ જઝીરે સમંદર,
ઇસી તરહેકે ઓર બી નામ અકસર,

કીતાબુ'મે' પડતે રહે હેં ખરાખર,
પે જખતક ન દેખેં કહેં કીસ યકી'પર,
કે વેહ આસમાંપર હેં યા હેં ઝમી'પર. ૧૨૭

સાર—સ્વર્ગ અને તેની નેહરો, પહાડ, જંગલ, ટાપુઓ અને સમુદ્રો અને તેવીજ જાતના બીજા નામો કીતાબોમાં હમેશાં વાંચતા રહ્યા છીએ, પરંતુ ન જોઈએ ત્યાંસુધી કેમ કહી શકીએ કે તે આકાશપર કે પાતાળમાં છે.

વોહ બે મુન્ન પુ'જી કે હે અસ્લ દોલત,
વોહ શાયસ્તા મુદકુંકા ગંજે સઆદત,
વોહ આસુદા કોમુંકા રાસુલ ખુઝાઅત,
વોહ દોલત કે હે વકત જુસ્સે ધિખારત,
નહિ ઉસ્કી વુક્ત નજરમેં હમારી,
યુંહી મુશત જાતી હે ખરબાહ સારી. ૧૨૮

સાર—જેને અમો વખત કહીએ છીએ તે અમુલ્ય પુંજી તથા ખરી દોલત છે. તે સુધરેલા દેશોના સુભાગ્યનો ખજાનો છે. તવંગર કોમોની તે થાપણ છે. તેવી દોલતની અમો કાંઈ પણ કીમત કે કદર કરતા નથી. તે નાહકની એમજ ખરબાહ થતી જાય છે.

અગર હમ્સે માંગે કોઈ એક પૈસા,
તો હોગા કમોખેશ ખાર ઉસ્કા દેના,
મગર હાં વોહ સરમાયએ દીનો દુનિયા,
કે એક એક લમ્હા હે અન્મોલ જુસ્કા,

નહિ કરતે ખરસત ઉડાનેમેં ઉરકે,
ખોહોત હમ સખી હેં લુટાનેમેં ઉરકે. ૧૨૯

સાર—જો કોઈ અમારી પાસે એક પૈસો પણ માગે તો તે આવવો લગભગ બહુજ બારે થઈ પડશે. પરંતુ તે દીન અને દુનીયાની અમુલ્ય પુંજ વખત કે જોનો એક એક સેકન્ડ અમુલ્ય મોતી સમાન છે તેના ઉડાવવામાં અમે જરા પણ કંજુસાઈ કરતા નથી. તેને ઉડાડવામાં અમે બહુજ ઉદાર છીએ.

અગર સાંસ દીન રાતકી સખ ગીનેં હમ,
તો નીકલેગે અનકાસ ઐસે ખોહત કમ,
કે હો જીન્મેં કલકે લીયે કુચ્છ ફરાહમ,
ચુંહી ગુઝરે જાતે હેં દીન રાત પૈહમ,
નહિ કોઈ ગોયા ખખરદાર હમમેં,
કે ચેહ સાંસ આખેર હે અખકોષ હમમેં. ૧૩૦

સાર—જો રાત્રી દીવસના શ્વાસોશ્વાસની અમે ગણતરી કરીએ તો તેવા માણસો અમારામાં બહુજ થોડા નીકળશે. કે જેમણે આવતી કાલ માટે કાંઈ એકદું કરી રાખ્યું હોય તેમના રાત્રી દીવસો એમજ પસાર થતા જાય છે. કોઈને એટલી પણ અમારામાં ખખર નથી કે આ શ્વાસ છેવટનો શ્વાસ છે.

ગડરીએકા વોહ હુકમ ખરદાર કુતા,
કે ભેડુંકી હરદમ હે રખવાલ કરતા,

ને રેવડમેં હોતા હે પતેકા ખડકા,
તો વોહ શેરકી તરહા શીરતાહે ખીકરા,
ગર ઇનસાફ કીજે તો હે હમ્સે બેહતર,
કે ગાશીલ નહિ ફર્જસે અપને હમબર. ૧૩૧

સાર—બરવાડો હુકમ માનનાર કુતરો કે જે ઘેટાંની હમેશાં રખેવાળી કરે છે. ઘેટાંના ટાળાંમાં ને જરાપથુ પાંદડાંનો ખડખડાટ થાય છે તો તે વાધની પેઠે ચારે તરફ ધુમીને ભેધ્યાવે છે. ને ઇનસાફની વાત કરીએ તો તે કુતરો અમારાથી ધણો બેહતર છે કેમકે તે પોતાની ફરજથી જરા પથુ ગાશીલ નથી.

વોહ કામેં ને સખઃરાહેં તૈ કરચુકીહેં,
ઝખીરે હરેક જીન્સકે બરચુકી હેં,
હરેક બોઝ બાર અપને સર ધરચુકી હેં,
હુધ તબહેં જીન્દા કે જખ મરચુકીહેં,
ઈસી તરહા રાહે તલબમેં હેં પોયા,
બોહોત દુર અબી કિન્કો જાનાહે ગોયા. ૧૩૨

સાર—એ કામો કે જે સધળા માર્ગો પસાર કરી ચુકી છે. દરેક વસ્તુના ખજાના ભરી ચુકી છે. દરેક બાર બોજ પોતાને માથે ધરી ચુકી છે. જ્યારે તે મરી ગયું છે ત્યારેજ તે જીવતી થવા પામી છે. એવી રીતે હજુ પણ તે શાધબોજના માર્ગમાં ઉતરી પડી છે. હજુ તો તેમને ધણું દુર જઇ પહોંચવું છે.

કીસી વક્ત જી બરકે સોતે નહિ વોહ,
 કબી સૈર મેહનતસે હોતે નહિ વોહ,
 બુઝાઅતકો અપની ડીખોતે નહિ વોહ,
 કોઇ લમ્હા બેકાર ખોતે નહિ વોહ,
 ન ચલનેસે થકતે ન ઉક્તાતે હેં વોહ,
 બોહોત બહડગએ ઝોર બહડેખતેહેં વોહ. ૧૩૩

સાર—કોઇ વખતે તે પેટ ભરીને ઉંધ લેતા નથી કદી
 મહેનત મળુરીથી પરવારેલા થતા નથી. પોતાની મુડીને બર-
 બાદ કરતા નથી. એક પણ પશુ નકામો શુભાવતા નથી.
 ચાલવાથી થાકતા કે કંટાળતા નથી. ધણે દુર તેઓ જઇ
 પહોંચ્યા અને હજી પહોંચતા જાય છે.

મગર હમ કે અખતક જહાંયે વહીં હેં,
 જમાદાતકી તરહા બારે ઝમીં હેં,
 હેં દુનિયામેં એસે કે ગોયા નહિ હેં,
 ઝમાનાસે કુચ્છ એસે ફારેગ નશીં હેં,
 કે ગોયા ઝુરૂરી થા બે કામ કરના,
 વોહ સબ કરચુકે એક બાકીહે મરના. ૧૩૪

સાર—પરંતુ અમો તો હજી જ્યાં હતા ત્યાંને ત્યાંજ
 છીએ. ખનીજ પદાર્થની જેમ પૃથ્વીપર બોળ રૂપ છીએ.
 દુનિયામાં અમો એવા રહેલા છીએ કે જાણે છીએજ નહિ.
 જમાનાથી એવા નચિન્ત થઇ બેઠા છીએ કે જાણે જે કામ

કરવાનું હતું તે સધળું કરી લીધું. હવે માત્ર મરવાનુંજ બાકી રહ્યું.

યહાં ઓર હેં જીતની કોમેં ગીરામી,
ખુદ એકબાલ હેં આજ ઉતકા સલામી,
તીજરતમેં મમ્તાઝ દોલતમેં નામી,
ઝમાનેકે સાથી તરક્કી કે હામી,
ન કારેગ હેં ઓલાદકી તરબિયતસે,
ન બેશીક હેં કોમકી તકવીયતસે. ૧૩૫

સાર—આજે દુનિયામાં જોટલી માનવંત કોમો વસે છે. ઉન્નતિ જેમની દાસી બની ગઈ છે. વેપાર તથા દોલતમાં પ્રખ્યાત તથા સર્વોપરી છે. સમયની સાથી અને ઉન્નતિની હિમાયતી છે. તેઓ બાળકોની કેળવણી તથા નીતિરીતિની તાલીમથી બેખબર નથી. કોમને શક્તિવાન બનાવવાથી પણ બેશીકર નથી.

દુકાન ઉન્કી હેં ઓર બાઝાર ઉન્કા,
બનજ ઉન્કા હેં ઓર બેવપાર ઉન્કા,
ઝમાનેમેં ફૈલા હેં બેહવાર ઉન્કા,
હે પીરો જવાં બરસરે કાર ઉન્કા,
મદાર એહલકારીકા હેં અબ ઉન્હીંપર,
ઉન્હીંકે હેં ઓશીસ ઉન્હીંકે હેં દશતર. ૧૩૬

સાર—દુકાનો તેમની છે અને બજાર તેમનો છે. વ-
ણજ તેમનો છે અને વેપાર તેમનો છે. તેમનો વેપાર પૃથ્વી.

પર ફેલાયો છે. તેમના ઘરડા તથા યુવાનો સધળા કામમાં મસ્ત બની ગયા છે. રાજ્ય વ્યવસ્થાનો બધો આધાર તેમના પર છે. તેમનીજ ઓશીસો અને તેમનીજ કોરટો છે.

મોઅઝ્ઝ હેં હરએક હરબારમેં વોહ,
ગીરામી હેં હરએક સરકારમેં વોહ,
ન રસ્વા હેં આઢાતો આતવારમેં વોહ,
ન બઢનામ ગુસ્તારો કીરદાર મેં વોહ,
ન પેશાસે હરફાસે ઇન્કાર ઉન્કો,
ન મેહનત મુશ્કતસે કુચ્છ આર ઉન્કો. ૧૩૭

સાર—હરેક હરબારમાં તેઓ માનવાંત છે. હરેક સરકારમાં તે પ્રસંશનીય છે. નીતિરીતિમાં તેઓ ફજેત નથી. વાતચિત કરવામાં તેઓ બઢનામ નથી, હુન્નર કારીગરીથી તેમને ઇન્કાર નથી. તેમ જાત મહેનત કે મહેનત મજૂરીથી તેમને શરમ નથી.

તખીયતમેં એક એક કી હે ખાકસારી
ખુરા સુન્કે કરતે હેં વોહ ખુર્દબારી,
તવાઝો હે સબકી રગો પૈ મેં સારી,
હમાગ.ઉન્કે હેં કીધ્ર નખવતસે આરી,
ન ખાતું મેં ઉન્કી હકારત કીસીકી,
ન જલસુંમેં ઉન્કે મઝમ્મત કીસીકી. ૧૩૮

સાર—હરેકના મીઝાજમાં સબ્યતા અને વિવેક સમાવેલો છે. ખરાબ વાત સાંભળી તેઓ સહનશીળતા મહશ્વ

કરે છે. ખાતર તવાજો તેમની રજો તથા લોહિમાં બરેલ છે. તેમના મગજો મજ્જરીથી દુર નાસનારાં છે. તેમની વાતોમાં કોઈનું અપમાન કે તેમના મેળાવડામાં કોઈની નીંદા હોતી નથી.

જો ગીરતોહેં ગીરકર સંબલ જાતોહેં વોહ,
પડે ઝઢ તો બચકર નીકલ જાતોહેં વોહ
હરેક સાંચેમેં જાકે ઢલજાતે હેં વોહ,
જહાં રંગ બદલા બદલ જાતે હેં વોહ,
હરેક વકતકા મુકતકા જાતે હેં,
ઝમાનેકે તીવર વોહ પેહચાનતે હેં. ૧૩૯

સાર—તેઓ જો પડી જાય છે તો પાછા ઉભા થઈ જાય છે. આકરા સંજોગમાં આવી જાય તો યુક્તિથી છટકી જાય છે. દરેક રંગદંગમાં રંગાઈ તથા મળી જાય છે. જેવો રંગ બદલાયો કે તેઓ પણ બદલાઈ જાય છે. દરેક સમયની સમયસૂચકતાને તેઓ પીછાણે છે. જમાનાના રંગદંગને બરાબર ઓળખે છે.

મગર હે હમારી નઝર ઇતની ઉંચી,
કે યક્સાંહે વાં સબ બુલંદી વ પરતી,
નહિ અબતક અસલા બબર હમકો ચેહથી,
કે હે કોન મુર્દાર કુતિયા તરકકી,
બધર ખેલકર આંખ હમ દેખતે હેં,
ઝમાને કો અપનેસે કમ દેખતે હેં. ૧૪૦

સાર—પરંતુ અમારી દ્રષ્ટિ તો ઓટલી ઉંચી છે કે ઉં.

ચાઈ તથા નીચાઈ ખરાબર છે. હજુ અમોને એટલી પણ ખબર નથી કે ઉન્નતિ કઈ મુરદાર કુતરીનું નામ છે. જ્યાં આંખ ઉંચી કરી અમો જોઈએ છીએ ત્યાં અમો અમારી બહુજ પડતી નીહાળીએ છીએ.

ઝમાનેકા દીનરાત હે: ચેહ ઇશારા,
કે હે આશતી મેં મેરી યાં ગુઝારા,
નહિ પૈરવી જુન્કો મેરી ગવારા,
મુઝે ઉન્સે કરના પડેગા કીનારા,
સદા એકહી રૂખ નહિ નાવ ચલતી,
ચલો તુમ ઉધરકો હવા હો જુધરકી. ૧૪૧

સાર—સમયનો રાત્રી દિવસ એજ ઇશારો છે કે મારી દોસ્તીમાંજ તમારું હિત સમાએલું છે, મારું અનુકરણ જેમને કબુલ નથી તેમનાથી મારે દુર ખસી જવું પડશે. હમેશાં એક તરફજ નાવ ચાલતી નથી તમો તે તરફ નાવને હંકારો, કે જે તરફ હવા ચાલે છે.

ચમનમેં હવા આ ચુકી હે ખીઝાં કી,
શીરી હે નઝર દેરસે બાગખાંકી,
સદા ઓર હે બુલબુલે નગમાખાંકી,
કોઈ હમમેં રેહલત હે અખ ગુલસતાંકી,
તખાહી કે ખવાખ આ રહે હે નઝર સખ,
મુસીબતકી હે આનેવાલી સહર અખ. ૧૪૨

સાર—બગીચામાં પાનખર રતુની હવા આવી ચુકી છે.

માળીની નજર : પશુ કેટલોક સમય થયાં બદલાઇ ગઇ છે.
સુંદર ગાનતાન : કરનાર બુલબુલનો અવાજ તદ્દન બદલાઇ
ગયો છે. હવે ઘડી બ ઘડીમાં બગીચો મહેમાન જણાય છે.
બરબાદીના સ્વપ્ન ઉપરા સાપરી આવી રહ્યાં છે હવે માત્ર
મુસીબતની સવાર આવનારી બાકી છે.

૨લાકત જીસે કહીયે ઉમ્મુલ જરાયમ,
નહિ રેહતે ઇમાંપે દીલ જીસે કાયમ,
બનાતી હે ઇન્સાનકો જો બહાયમ,
મુસલ્લી હે દીલ જમે જીસે ન સાયમ,
વોહ યું એહલે ઇસલામપર છા રહી હે,
કે મુસ્લીમકી ગોયા નીશાની ચેહી હે. ૧૪૩

સાર—હરિદ્રતા કે જે સઘળાં પાપોની જડ છે. તેના
લીધે દીલ ઇમાનપર ટકી રહેતાં નથી. તે ઇન્સાનને હેવાન
બનાવી આપે છે. તેનાથી નમાજ કે રોજાદાર નચિન્ત નથી.
તેવી હરિદ્રતા મુસલમાનોપર આજે એવી છવાઇ રહી છે કે
ગોયા મુસલમાન હોવાની તે નીશાનીજ કેમ ન હોય !

કહીં મકકે ગુર સીખાતી હે હમકો,
કહીં ગુટકી લો લગાતી હે હમકો,
ખેયાનતકી ચાલેં સુઝાતી હે હમકો,
ખુશામદકી ધાતેં બનાતી હે હમકો,
ફરું જબ ચેહ બાકી નહિ કાર ગર્હ,
તો કરતી હે આખરકો ફરયુઝા ગર્હ, ૧૪૪

સાર—તે દારિદ્રતા અમોને કદી દગલબાજીની કુંચીઓ શીખવાડે છે. કદી જુદી લાલચોની ચાટ લગાડે છે. કદી અમાનતમાં ખીયાનતના માર્ગો દેખાડે છે. કદી ખુશામદના દાવપેચ બતાડે છે. આ માર્ગોમાં પથ જો શરી શકાતું નથી તોપછી તે ધર ધર બીક્ષા માગનારા કરી આપે છે.

યહાં જીતની રામે હમારે સીવા હેં,
હઝાર ઉન્મે ખુશ હેં તો દો બેનવાહેં,
યહાં લાખ મે દો અગર અગ્નેમા હેં,
તો સો નીમ ખીસ્મીત હેં બાકી ગદાહેં
ઝરા કામ ગૈરતકો ફરમાએં ગર હમ,
તો સમજે કે હેં મુખ્તઝલ કીસકર હમ, ૧૪૫

સાર—અમારા સિવાય બીજી જેટલી કોમો છે તેમાં હજાર ખુશાલીમાં તો માત્ર બે કંગાલ છે. અમારામાં લાખમાં માત્ર બે તવંગર છે. સો અર્ધદગ્ધ અને બાકીના બિફુકો છે. જરા અમો ગૈરત તથા શરમને કામમાં લાવી જોઈએ તો સમજીએ કે અમો કેટલા દુઃખમાં હુખ્યા છીએ.

બીગાડી હે ગર્દિશને જો ખાનદાની,
નહિ જાનતે બસ કે રાટી કમાની,
દીલુમેં હે ચેહ ચકકલમ સબને ઠાની,
કે કીજ્યે બશર માંગકર જીન્દગાની,
જહાં કરદનુંકા હેં ખોજ પાતે,
પહોચતે હેં વા માંગતે ઓર ખાતે, ૧૪૬

સાર—કાળના ચક્રે જે ખાનદાનો ખગાડ્યાં છે તેઓ હવે રાટી કામી ખાતાનું પશુ બન્યુંતા નથી. તે સધળાઓએ દીલમાં એવો નિર્ણય કીધો છે કે હવે ભિક્ષા માગીને ગુજરાન ચલાવીએ. જ્યાં કોઈ ભિક્ષા આપનાર કદરદાનનું નામ સાંભળે છે ત્યાં તેઓ ભિક્ષા માગવાને જઈ દોડે છે.

કહીં ખાપ દાદાકા હેં નામ લેતે,
કહીં રૂ સનાસીસે હેં કામ લેતે,
કહીં ઝુટે વાડુંપે હેં દામ લેતે,
યુંહીં સખકા દમ દેકે હેં દામ લેતે,
યુઝુર્ગુકે નાઝાં હેં જીસ નામપર વોહ,
ઉસે બેચતે શીરતે હેં ફરબદર વોહ. ૧૪૭

સાર—કહીં જઈ ખાપદાદાનું નામ લે છે અને કહીં શરમા શરમીથી કામ લે છે. કહીં જુઠા વાપદાઓ કરી નાણાં કહડાવે છે એમજ સધળાઓને દમ લઈને દામ ઓકાવે છે. વડીલોના જે નામપર તેઓ દુઃખ કરે છે તેમને તેઓ ધર ધર વેચતા ફરે છે.

યેહ હેં ઢંગ ઉન તાઝા આદતઝડું કે,
બોહોત કમ ઝમાના હુવા જીન્કો ખીગડે,
અબી એક આલમ હે આગાહ જીન્સે,
કે હેં કીસ્કે બેટ વોહ ઓર કીસ્કે પોતે,
જીન્હેં દેસ પરદેસ સખ બનતે હેં,
હસખ ઓર નસખ જીન્કા પેહચાનતે હેં

સાર—આવાજ રંગઢંગ તે તાજતર વધુ આફતમાં સપડા-
એલાઓના છે. તેમને બરબાદ થયે હજી કાંઈ સમય થવા
પામ્યો નથી. હજી દુનિયા ભરને યાદ છે કે તેઓ કોના પુત્ર
તથા પડપુત્ર છે. તેમને દેશપરદેશના લોકો જાણે છે, તેમના
હસબ તથા નસબને સૌ જાણે છે.

મગર મીઠ ચુકા જીન્કા નામો નશાં હે
પુરાની હુધ જીન્કી અબ દારતાં હે,
ફસાનું મેં કીસ્મુંમેં જીન્કા બયાં હે,
બોહોત નરલ પર તંગ ઉન્કી જહાં હે,
નહિ ઉન્કી કદ્ર ઓર પુરશીશ કહીં અબ
ઉન્હેં બીક તત કાઇ દેતા નહીં અબ, ૧૪૯

સાર—પણ જેમનું નામો નીશાન મટી ગયું છે, જેમની
દારતાન હવે પુરાણી થઈ ગઈ છે. કીસ્મા કહાણીઓમાં જે-
મનું વર્ણન રહેલું છે. તેમની નસલપર દુનિયા બહુ તંગ થઈ
પડી છે. તેમની કદર કે પુછગાછ કયાંઈ પણ નથી, તેમને બિક્ષા
વટીક પણ કોઈ આપતું નથી.

બોહોત આગ ચીલમુંકી સુલગાને વાલે,
બોહોત ધાસકી ગઠડીયાં લાને વાલે,
બોહોત દરબદર માંગકર આને વાલે,
બોહોત શકે કરે કરકે મરજને વાલે,
જો પુછો કે કીસ કાનકે હેં વોહ જોહર
તો નીકલેંગે નરલે મલુક ઉન્મેં અકસર ૧૫૦

સાર—તેમાંના ધણાઓ હોકાની આગ સળગાવનારા છે, ધણાઓ ધાંસની ગાંસડીઓ લાવી વેચનારા છે. ધણાઓ ધરધર બિક્ષા માગી ખાનારા છે. ધણાઓ શાકાઓ કરી મરી જનારા છે. જો તમે પુછો કે, કંઈ ખાણુના હીરાઓ છે. તો તે ના ધણાઓ બાદશાહી તુખમના જણાશે.

ઇન્હીંકે બુઝુર્ગ એક દીન હુકમરાં થે,
 ઇન્હીંકે પરતાર પીરો જવાં થે,
 થેહી મામને આજો નાતવાં થે,
 થેહી મરજએ દેલનો ઇસ્કેહાં થે,
 થેહી કરતેથે મુલકકી ગલાખાની
 ઇન્હીંકે ધર્મ્મેથી સાહેબ કરાતી. ૧૫૧

સાર—તેમનાંજ વડીલો એક દીવસ રાજ્ય કરતા હતા, નાના અને મોટા તેમના પુત્રોનીઓ હતા. તેઓજ અનાથ તથા અપંગના આશ્રયદાતા હતા. તેઓજ ઇસ્કંદાન તથા દેલ-મના પ્રતિનિધીઓ હતા. તેઓજ દેશની રખેવાળી કરતા હતા. તેમનાંજ ઘરોમાં શુરવીરતા હતી.

થેહ અય કામ ઇસલામ ઇબ્રતકી જ હે,
 કે શાહુકી ઓલાહ ફરફર ગદા હે,
 જસે સુન્થે ઇફલાસમેં મુખતેલા હે,
 જસે દેખીયે મુશ્લીસો બેનવા હે,
 નહિ કામ ઇનમેં કમાનેકે કાખીલ,
 અગર હેં તો હેં માંગ ખાનેકે કાખીલ. ૧૫૨

સાર—ઓ ! ઇમલામી કામ, આ ધડો લેવાની જગો છે કે બાદશાહોની ઓલાદ ધરધર બિલા માગી રહી છે. જેને જુઓ તે કંગાલિયતમાં સપડાએલો છે. જેને જુઓ તે ગરીબીમાં રીબાઈ રહ્યો છે, તેમનામાં કાંઈ પેટ ભરી શકવાને લાયક નથી, જે લાયક છે તો તે માત્ર બિલા માગી ખાવાનેજ.

નહિ માગનેકા તરીકે એકહી યાં,
ગદાઈકી હેં સુરતે નીત નહ યાં,
નહિ હસ્ત કંગલુંપે ગુદીયા ગરી યાં,
કાંઈ દેના મંગતુંકી હે કીયા કમી યાં,
બોહત હાથ ફેલાએ ઝેરે રીઠા હેં,
છુપે ઉજલે કપડુંમેં અકસર ગદા હેં, ૧૫૩

સાર—તેમનો બિલા માગી ખાવાનો કાંઈ એક માર્ગ નથી બિલા માગવાના સેંકડો નવા ઢંગ શોધી કહાડ્યા છે. કાંઈ આપનાર હોય તો કંગાલોની કાંઈ અહીં ખોટ નથી. ધણાઓ ચાદર નીચે હાથ ફેલાવી બેઠેલા છે. ઉજળાં કપડામાં છુપેલા મોટે માગે બિખારીઓજ છે.

બોહત આપકો કેહકે મસજીદકે બાની,
બોહત બનકે ખુદ સચ્ચદે ખાનદાની,
બોહત સીખકર નોહઓ સોઝખાની,
બોહત મદહામેં કરકે રંગીં બયાની,
બોહત અસ્તાનુંકે ખુદામ બનકર,
પડે માંગતે ખાતે શીરતે હેં દરદર. ૧૫૪

સાર—ધણાકો પોતાને મસજીદના જાની કહેવડાવી, ધણાકો ખાનદાની સૈયદો જણાવી, ધણાકો નોહા તથા સોજખાની શીખી, ધણાકો વખાણુના રંગીન કાવ્યો રચી અને ધણાકો આસ્તાનાના ખુદામ જનીને ઘર ઘર ભિક્ષા માગતા ફરે છે.

મુશ્કકતકો મેહનતકો જે આર સમજે,
હુનર ઓર પેશાકો જે ખવાર સમજે,
તીજરતકો ખેતીકો દુશવાર સમજે,
શીરંગીકે પૈસેકો મુરદાર સમજે,
તન આસાનીયાં ચાહેં ઓર આખરૂબી,
વોહ કામ આજ હુખેગી ગર કલ ન હુખી ૧૫૫

સાર—તેઓ મેહનત મળુરી કરવામાં તો શરમ સમજે છે. ધંધા રોજગારમાં હલકાઇ માને છે. વેપાર તથા ખેતીના કામને મુશ્કેલ જણાવે છે. ખ્રીસ્તીના પૈસાને મુરદાર કહે છે. જે કામ આસાપશ અને આખરૂ બંનેની ઇચ્છા ધરાવે તે કામ જે આજે ન હુખી તો કાલે જરૂર હુખી જશે.

કરે નોકરીભી તો ખે ઇઝ્જતીકી,
જે રાટી કમાએ તો ખે હુરમતી કી,
કહીં પાએં ખીદમત તો ખે ગરતી કી,
કસમ ખાઇએ ઉન્કી ખુશ કીસ્મતીકી,
અમીરૂંકે ખતતે હેં જખ ચેહ મુસાહખ,
તો ખતે હેં હોકર હમીયતસે તાયખ, ૧૫૬

સાર—જે નોકરી કરે છે તો બેઇજ્જતીની. જે રાટી

કમાય છે તો બેશરમીથી, નોકરી મેળવે છે તો બેગેરતીની.
જ્યારે તેઓ અમીરોના સોબની જમ બને છે ત્યારે માણસા-
ધથી તોળા કરી તેમની સંગતમાં જમ મળે છે.

કહીં ઇન્કી મહોબતમેં ગાના બજના,
કહીં મસ્ખરા બનકે હંસના હંસાના,
કહીં ફાતીયાં કેહકે ઇન્આમ પાના,
કહીં છેડકર ગાલીયાં સબકી ખાના,
યેહ કામ ઓરબી કરતે હેં પર ન ચૈસે.
મુસલમાન બાઇસે બન આયેં જૈસે. ૧૫૭

સાર—તેમની મજલીસમાં કોઇ જગોએ ગાવા બજવ-
વાનું, કહીં મશકરા બની હંસવા હંસાવવાનું, કંહીં નકસો
કહીં ઇનામ મેળવવાનું અને કહીં છેડછાડ કરી ગાલ ગલોચ
ખાવા ખવડાવવાનું હોય છે. આવાં કામો ખીજઓ કરે છે
ખરા, પરંતુ મુસલમાન બાઇઓથી જેવાં તે બને છે તેવાં
ખીજઓથી થતાં નથી.

અમીરૂંકા આલમ ન પુછો કે કીયા હે,
ખમીર ઉન્કા ઓર ઉન્કી તીનત જુદા હે,
સઝાવાર હે ઉન્કો જો ના સઝા હે,
રવા હે ઉન્હેં સબકો જો નારવા હે,
શરીયત હુધ હે નીકો નામ ઉન્સે,
બોહોત ફક્ક કરતા હે ઇસ્લામ ઉન્સે, ૧૫૮

સાર—અમીરોના રંગદંડની તો વાતજ ન પુછો, તેમનો સ્વભાવ તથા ખમીરજ નીરાણાં છે. ખીજઓ માટે જે ગેરવાજબી છે તે તેમને માટે વ્યાજબી છે. ખીજઓ માટે જે રવા નથી તે તેમને માટે રવા છે. તેમનાથી ઇસલામની ખડુજ ખ્યાતિ (૧) થઇ છે. તેમનાથીજ ઇસલામ ધણો ફાયદો (૧) કરે છે.

હરેક બોલપર ઉન્કે મજલીસ શીઠા હય
હરેક બાતપર વાં દુસ્ત ઓર ખળહય
ન ગુફતારમેં ઉન્કે કોઇ ખતા હય,
ન કીરદાર ઉન્કા કોઇ ના સઝા હય,
વોહ જો કુચ્છ કે હેં કેહ સકેં કોન ઉન્કો,
ખનાયા નદીમુંને શીરઓન ઉન્કો. ૧૫૯

સાર—તેમના હરેક બોલ ઉપર મંડળીના લોકો વાહ વાહ કહે છે. તેમની હરેક રીતભાત ખરી અને દુસ્ત જણાવે છે. તેમની વાતચિતમાં કોઈ ભુલભાલજ નથી. ન તેમનું કામકાજ ભુલવાળું છે. તેઓ જેવા છે તેવા તેમને કહીજ કોણ શકે! તેમના ગોઠીયાઓએ તેમને શીરઓન ખનાવી આપ્યા છે.

વોહ દોલત કે હે માયએ દીનો દુનિયા
વોહ દોલત કે હે તોશએ રાહ ઉકળા,
સુલેમાને કી જીરફી હકસે તમના,
ખહડા જીરસે આફાકમેં નામ કસરા,
કીયા જીરને હાતમકો મશહુરે દૌરાં,

કીયા જરુને યુસુફકો મસજુદે અખવાં. ૧૬૦

સાર—દોલત કે જે દીન દુનિયાના દરેક કામમાં અગત્યની વસ્તુ છે. આખરતના માર્ગનુ તે બાતું છે. હજરત સુલેમાન જેવા મહાન પેગંબરે તેની ઇચ્છા કીધી. તેના પ્રતાપે નવશેરવાંનુ નામ પ્રખ્યાત થયું, તેણેજ હાતમને જગમાં પ્રખ્યાત કીધો, તેણેજ હજરત યુસુફના ભાઈઓની ગરદન હજરત યુસુફ આગલ ઝુકાવી આપી.

મીલા હે થેહ ૫૫ ઉરકો ઉન્કી બદોલત
કે સમજી ગઇ હે વોહ અરહે શકાવત,
કહીં હે વોહ સરમાયએ જેહલો ગફલત,
કહીં નરશએ બાદએ કીઓ નખવત,
જહાંકે લીયે જોકે આખે બકા હય,
વોહ દસ દામકે હકમેં સુમ્મી હુવા હય. ૧૬૧

સાર—તેવી દોલતના સબંધમાં તેમને એમ સમજાવી દેવામાં આવ્યું છે કે તે બદખખ્તીનું કારણ છે. અળસ તથા મુર્ખાઈની પુંજ છે. મગરૂરી તથા તકળબુરનો કેદ છે. મતલબ કે જે વસ્તુ દુનિયા માટે આખેહયાત સમાન છે તે તેમને માટે ઝેર સમાન મનાવા લાગી છે.

ઇધર માલો દૌલતને યા મું દીખાયા,
ઉધર સાથ સાથ ઉરકે એદખાર આયા,
પડા આકે જીસ ધરપે સરવતકા સાયા,
અમલ વાંસે બરકતને અપના ઉઠાયા,

નહિ રાસ યાં ચાર પૈસે કીસીકા,

મુખારક નહિ જૈસે પર ચ્યુટીઉકો. ૧૬૨

સાર—એક બાળુએથી દોલત તેમનાથી છટકી ગઇ તો બીજી બાળુથી પડતી આવી હાજર થઇ. જે ઘરપર દારિદ્રતા રૂપી દોલતનો પડછાયો પડ્યો ત્યાંથી ખેર તથા બરકતે પોતાનો કદમ ઉઠાડી લીધો. જેવી રીતે કાઢીને પાંખો મુખારક નથી તેવી રીતે અહીં મુસલમાનોને ચાર પૈસાની મુડી મુખારક નથી.

સમજતે હેં સખ એખ જીન આહતુંકો,

બહાયમસે નીસખત હે જીન સીરતું કો,

છુપાતે હેં ઓખાશ જીન ખસલતું કો,

નહિ કરતે અજલાશ જીન હરકતું કો,

વોહ યાં એહલે દોલત કોહેં શીરે માહર,

ન ખોફે ખુદા હે ન શર્મે પયમ્બર. ૧૬૩

સાર—જે આહતોને સઘળાઓ એખ સમજે છે. જે રીત-ભાતને હેવાનિયત માનવામાં આવે છે. લુચ્ચા અને લખાડી લોકો જે રીતભાતને છુપાવે છે અને તેને જાહેર થવા દેતા નથી તેવી આહત તથા રીતભાત અહીં શ્રીમંતોને માતાના ઇંદુ સમાન થઇ પડી છે. તેમને ખુદાનો ખોફ કે પૈગંબરની શરમ રહી નથી.

તખીયત અગર લહવ બાઝીપે આઇ,

તો દોલત બોહોતસી ઇસીમેં લુગાઈ,

જો કી હજરતો દરકને રેહ મુમાઇ,
 તો કરદી ભરે ધરકી દમમે સફાઇ,
 ફીર આખર લગે માંગને ઝોર ખાને,
 ચુંહી લુટ ગએ યાં હઝરં ધરાંને, ૧૬૪

સાર—જો તેમનું મન મોજમજ તરફ ખેચાયું તો
 ધણી દોલત તેમાં ઉડાવી નાખે છે. જો ધશકબાજીએ તેમનો
 સંઘાત કીધો તો ભરેલા ધરને સરાયટ કરી આપે છે. છેવટે
 ભિક્ષા માગીને ગુજરાન કરવા લાગી જાય છે. આવી રીતે
 હજારો કુટુંબો ફના થઇ ગયાં છે.

ન આગાઝ પર અપને ગૌર ઉન્કો અસલા
 ન અંજમકા અપને કુચ્છ ઉન્કો ખટકા,
 ન ફીક ઉન્કો ઝોત્તાદકી તરખીયતકા,
 ન કુચ્છ ઝીલ્લતેઃ કોમકી ઉન્કો પરવા,
 ન હક કોઈ દુનિયાપે ઉન્કા ન દીપર,
 ખુદાકો વોહ મુંહ કયા દીખાયેંગે જાકર. ૧૬૫

સાર—પોતાના કોઇ કામના આરંભ વિષે તેમને જરા પણ
 ખીયાલ નથી પરિણામની પણ ખીલકુલ ચીન્ટા નથી. બાળકો-
 ને કેળવણી આપવાની કે તેમને નીતિરીતિના શિક્ષણ અપા-
 વવાની ખીલકુલ પરવાજ નથી. કામના અપમાન વિષે તેમને
 જરાપણુ શરમ નથી. તેમનો દીન કે દુનિયા ઉપર જાણે
 કોઇ હકજ નથી. એવા લોકો ખુદ પાસે જઇ શું મુખ
 દેખાડશે ?

કીસી કોમકા જળ ઉલટતા હે દ્વિતર,
તો હોતે હેં મરખ ઉન્મેં પેહલે તવંગર
કમાલ ઉન્મેં રેહતે હેં બાકી ન જોહર,
ન અકલ ઉન્કી હાદી, ન દીં ઉંનકા રાહબર,
ન દુનિયામેં ઝીલ્લત ન ઇઝતકી પરવા,
ન ઉકબામેં દોઝખ ન જન્નતકી પરવા. ૧૬૬

સાર—જ્યારે કોઇપણ કોમપર પડતી આવવાની હોય છે ત્યારે પ્રથમ તે કોમના તવંગરોનો રંગદંગ બદલાઇ જાય છે. તેમનામાં નીતિરીતિ કે કુશળતા રહેવા પામતી નથી. બુદ્ધિ તેમને હિદાયત કરતી નથી તેમ દીન તેમને માર્ગ બતાવતો નથી. તેમને દુનિયામાં ઈજ્જત કે અપમાનની અને આખરતમાં જન્નત કે દોઝખની પરવા હોતી નથી.

ન મઝલુમકી આહો ઝારીસે ડરના,
ન મઝલુકકે હાલપર રેહમ કરના,
હવાઓ હવસમેં ખુદીસે યુઝરના,
તદયશમેં જીના નુમાયશપે મરના,
સદા ખવાબે ગફલતમેં બેહોશ રેહના,
હમે નઝઆ તક ખુદ ફરામોશ રેહના. ૧૬૭

સાર—ન તેઓ મઝલુમની આહોજારીથી ડરે છે, ન આફ-તમાં સપડાએલાપર દયા ખાય છે. દુનિયાની મોહબળમાં હદ કુદાવી જાય છે એશઆરામમાં જીવે છે અને ફેશનમાં મરી પડે છે. હમેશાં ગફલતના કેશમાં મરત રહે છે. અને છેવટની

ધડી સુધી ખુદ પોતાને પણ લુલી જાય છે.

પરેશાં અગર કેહતસે એક જહાં હે,
તો બેફીક હેં કયુંકે ધરમેં સમાં હે,
અગર બાગે ઉમ્મતમેં ફરસે ખીજાં હે,
તો ખુશ હેં કે અપના ચમન ગુલફશાંહે
બની નુઅ ધન્સાંકા હક ઉન્પે કયા હે,
વોહ એક નુઅ નુઅે બશરસે જુદા હે, ૧૬૮

સાર—દુનિયાના લોકો દુષ્કાળની આશતમાં સપડાએલા હોય તો તેની તેમને શીકર નથી, કેમકે પોતાને તર નીવાલા ખાવા મળે છે. ઇસલામના આગમાં પાનખર રતુ જુએ છે તો ખુશી થાય છે કેમકે પોતાનો આગ તો લેહકી રહ્યો છે. મનુષ્ય જાતનો તેમનાપર શો હક છે તેની તેમને ખબર વટીક પણ નથી. કેમ જાણે તે એક જુદીજ ઉત્પત્તી હોયતી!

કહાં બંદગાને ઝલીલ ઓર કહાં વોહ,
બસર કરતે હેં બેગમ કુબતે નાં વોહ,
પેહનતે નહિ જુઝ સુમર ઓર કતાંવોહ,
મકાં રખતે હેં રસ્ક ખુલ્હે જહાં વોહ,
નહિ ચલતે વોહ બે સવારી કદમ બર,
નહિ રેહતે બે નગમઓ સાઝ દમ બર. ૧૬૯

સાર—ક્યાં બાપડા કંગાલ લોકો અને ક્યાં તેઓ! તેઓ વગર ચીન્તાએ તર નીવાલા ઉડાવે છે. ઉંચી કીમતના પોશાક વિના તેઓ ખીજે લેઆસ પહેરતા નથી. પોતાના મકા-

નોને શણગારી જન્નતના બાગ સમાન રાખે છે. સવારી વિના તો એક ડગલું પણ ચાલતા નથી ધડીબર પણ વાજાંગાજાં વિના રહેતા નથી.

કમરખરતા હેં લોગ ખીદમતમેં ઉન્કી,
ગુલે લાલા રહેતે હેં સોહબતમેં ઉન્કી,
નફાસત ભરી હે તખીયતમેં ઉન્કી,
નઝાકત સો દાખીલ હે આદતમેં ઉન્કી,
દવાઉમેં મુસ્ક ઉન્કે ઉઠતા હે ઢેરૂં,
વોહ પોશાકમેં ધત્રે મલતે હેં સેરૂં. ૧૭૦

સાર—તેમની સેવામાં લોકો તૈયાર ઉભા રહે છે. ગાનારી તથા નાચનારી રંઠીઓ તેમની સોજતમાં રહે છે. તેમના મીઝા-જમાં સુધડતાં કુટી કુટીને ભરેલી છે. નાળુકામાં તેઓ ભર-પુર પડ્યા રહે છે. તેમની દવાઓમાં અંબર તથા કસ્તુરીના ઢગલાઓ વપરાય છે. પોશાકમાં રતલો અત્તર તેઓ મસજે છે.

ચેહ હો સકતે હેં ઉન્કે હમજીન્સ કયુંકર
નહિ ચેન જીન્કો ઝમાનેસે દમભર,
સવારીકો ઘોડા ન ખીદમતકો નૌકર,
ન રેહનેકો ધર ઓર ન સોનેકો ખીસ્તર,
પહેનનેકો કપડા ન ખાનેકો રોટી,
જો તદખીર ઉલટી તો તકદીર ખોટી. ૧૭૧

સાર—જેમને સમયની હાડમારીઓથી ધડી પણ ચેન નથી. જેમની પાસે સવારી માટે ઘોડો કે ચાકરી માટે ચાકર

નથી. રહેવાને ઘર કે સુવાને ખીછાનું નથી. પહેરવાને કપડાં કે ખાવાને રોટલી નથી. જેમની તદખીર ઉલટી અને કીસમત કુટેલાં છે તેવા લોકો તેમના સોજતીઓ કેવી રીતે થઈ શકે છે!

યેહ પેહલા સખકથા કીતામે ખુદા કા,
કે હે સારી મખલુક કુમ્ખા ખુદા કા,
વોહી દોસ્ત હે ખાલીકે દૌસરાકા,
ખલાયક સે હે જીરકો રીશ્તા વીલા કા,
યેહી હે ઇબાદત યેહી દીનો ઇમાં,
કે કામ આએ દુનિયામે ઇન્સાંકે ઇન્સાં. ૧૭૨

સાર—હિદાયત કરનારી પવિત્ર કીતાબ કુરાને મજીદનો આ પહેલોજ સખક હતો કે દુનિયાના સઘળા લોકો ખુદાતાલાનું એકજ કુટુંબ છે. ખુદાતાલાની નખલુકને જેઓ ચાહે છે તેઓજ ખુદાતાલાના દોસ્તો છે. ઇનસાન ઇનસાનને કામ આવે એજ ઇબાદત તથા દીનો ઇમાન છે.

અમત્ર જીન્કાથા ઇસ કલામે મતીં પર,
વોહ સન્સખ્જ હેં આજ રૂએ ઝમીં પર
તફાવક હે ઉન્કો કહીંનો મહીં પર,
મદાર આદમિયતકા હે અખ ઉન્હીં પર.
શરીયતકે જો હમને પૈમાન તોડે,
વોહ લેજકે સખ એહલે મગરીખને જોડે. ૧૭૩

સાર—જેઓ આ કલામે પાકપર આજે અમલ કરે છે તેઓ દુનિયામાં ખુશહાલ છે. નાના અને મોટા સઘળાઓપર

તેમને વડાઈ છે. માણસાઈનો બધો આધારજ આજે તેના પર જોવામાં આવે છે. શરીયતના જે હુકમો અમોએ તોડી નાખ્યા તે હુકમો પાશ્વિમાત્ય લોકોએ જોડી આપી અમલમાં મુક્યા.

સમજતે હેં ગુમરાહ જીન્કો મુસલમાં,
નહિ જીન્કો ઉક્યામેં ઉમ્મીદે ગુફરાં,
ન હીસ્સેમેં શીરદોસ જીન્કે ન રીઝવાં,
ન તકદીરમેં હુર જીન્કે ન ગીલ્માં,
પસ અઝ મર્ગ દોઝખ ઠીકાનાહે જીન્કા,
હમીમ આબો ઝકકુમ ખાના હે જીનકા. ૧૭૪

સાર—મુસલમાનો જેમને ગુમરાહ સમજે છે, જેમને માટે આખરતમાં મુક્તિની ઉમેદ સમજતા નથી. જેમના બાગમાં સ્વર્ગ કે તેના બાગબગીચા આવનાર નથી જેમની કીસમતમાં જન્નતના હુરો ગીલમાન નથી. જેમનું મૃત્યુ ખાદ દોજખ ઠેકાણું છે. દોજખના ગલીચ પીણાઓ તેમને પીવાના છે.

વોહ મુલક ઓર મીલ્લતપે અપની ફીદાહે,
સખ આપસમેં એકએકકે હાજત રવાહે,
ઉલુલ ઇલ્મ હે ઉન્મે યા અગનિયા હે,
તલબગાર બેહબુદ ખલ્કે ખુદા હેં,
યેહ તંમ્ગા યા ગોપાકે હીસ્સા ઉનહીંકા,
કે હુખ્ખુલ વતન હે નીશાં મોમનીંકા, ૧૭૫

સાર—તેવા લોકો પોતાના દેશ તથા ધર્મ માટે શીદા છે. સહળાઓ એકત્ર થઈ અન્યોઅન્ય સહાયતા આપે છે. તેમના

વિદાનો અને તવંગરો ખુદાની મખલુકની બલાધ ચાહનારા છે. આવો માનવંત દરજ્જો તો એ લોકો માટે ખાસ હોવો જોઈતો હતો કે જેઓ સ્વદેશ પ્રેમને મોહિનની નીચાની હોવાનું કહે છે.

અમીરૂંકી દોલત ગરીબુંકી હીમ્મત,
અદીબુંકી ધન્ધા હકીમુંકી હીકમત,
૫સીહુંકે ખુલ્લે શુબહુંકી જુર્રાત,
સીપાહીકે હથિયાર શાહુંકી તાકત,
દીલુંકી ઉમીદે ઉમંગુંકી ખુશીયાં,
સખ એહલે વતન ઓર વતન પર હે કુરખાં, ૧૭૬

સાર—તેમના અમીરોની દોલત અને ગરીબોની હિંમત, વકતાઓના બાપણો અને પ્રોફેસરોના શિક્ષણો. હકીમોની હીકમત અને શુરવીરોની શુરવીરતા, સીપાઇના હથિયારો અને બાદશાહની સત્તા, મનની આશા અને ઉમંગો સઘળું સ્વકામ અને સ્વદેશ માટે કુરખાન છે.

ઉરજ ઉન્કા જો તુમ અયાં દેખતે હો,
જહાંમે ઈન્હીં કામરાં દેખતે હો,
મુતી ઉન્કા સારા જહાં દેખતે હો,
ઉન્હેં ઝરતર અઝ આસમાં દેખતે હો,
યેહ સમરે હેં ઉન્કી જવાં મર્દિયુંકે,
નતીજે હેં આપસકી હમદદીયું કે. ૧૭૭

સાર—તેમની ઉન્નતિને આજે તમે જો નીહાળી રહ્યા

છો, તેમની રતેહમંદી જે જોઈ રહ્યા છો. સધળા દુનિયાને તેમની તાબેદાર જુઓ છો અને તેમને આકાશ કરતાં પશુ ઉંચા જુઓ છો તે સધળો તેમની જવાંમંદી તથા અરસપરસની હમદર્દીઓનો પ્રતાપ છે.

ગની હમમેં હેં જોકે અરબાએ હીમ્મત
મુમલ્લમ હે આલમમેં જુન્કી સખાવત,
અગર હે મશાયખસે ઉન્કો અકીદત,
તો હે પીરઝાદું પે વકફ ઉન્કી દૌલત,
નીકમ્મે હેં દીન રાત વાં એશ કરતે,
પે નોકર હેં જીતને વોહ જુકે હે મરતે. ૧૭૮

સાર—અમારામાં જે કોઈ તવંગર તથા ઉદાર છે અને જેમની ઉદારતા જગજહેર છે તે ઉદારતા માત્ર પીરો તથા પીરજાદાઓપર દોલત કુર્માન કરવામાં સમાએલી છે. તેવા પીર તથા પીરજાદાઓ નકામાં બેશી અમનચમન ઉડાવે છે અને તેમના નોકરો જેટલા છે તે જુબે મરે છે.

અમલ વાએજુકે અગર કોલપર હે,
તો બક્ષીશકી ઉમ્મીદ બે સર્ફ ઝર હે,
નમાઝ એર રોઝાકી આદત અગર હે,
તો રોઝે હીસાબ ઉસ્કો શીર કીસ્કા ડરહે,
અગર શેહરમેં કોઈ મસજીદ બનાદી,
તો શીરદોસમેં નેવ અપની જમાદી. ૧૭૯

સાર—જો વાએઝ કરનારના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલવાનું હોય

તો વગર પૈસે બક્ષીશની ઉમેદ છે. જો તેમને નમાજ તથા રોજની આદત હોય તો પછી કીમામતને દહાડે તેમને કાની બીક છે? જો તેમણે શહેરમાં કોઈ મસજીદ બંધાવી આપી તો જાણે ગોયા જન્મતમાં પોતાનો પાયો જમાવી દીધો.

ધમારતકી ખુનિયાદ એસી ઉઠાની,
 ન નીકલે કહીં મુલકમેં જુસ્કા સાની,
 તમાશુમેં સરવત બહુકી ઉડાની,
 નુમાયશમેં દોલત ખુદાકી લુટાની,
 છટી બ્યાહમેં કરને લાખું કે સામાં,
 ચેહહેં ઉન્કે અરમાં, ચેહ હેં ઉન્કી ખુશિયાં. ૧૮૦

સાર—તેઓ પોતાની ધમારત એવી ઉપાડે છે કે જે ધમારતની બરાબરી બીજી કોઈ ધમારત હોય નહિ. બાપદાદાઓની દોલત અને ખુદાતાલાએ આપેલી લક્ષ્મી ખેલ તમાશા તથા બપકો મારવામાં બરબાદ કરે છે, બચ્ચાંઓની છટ્ટી કે લગ્ન પ્રસંગે લાખોની દોલત ઉડાવે છે. તેમના મનના ઉમળકા અને ઉમેદો આવી હોય છે.

મગર દીન બરહકકા બોસીદા અવાં,
 તઝલ ઝલમેં મુદતસે હેં જુસ્કે અરમાં,
 ઝમાને મેં હે જો કોઈ દીનકા મેહમાં,
 ન પાએંગે હુડે જુસે ફીર મુસલમાં,
 અઝીઝુને ઉન્સે તવજજહ ઉઠાલી,
 ધમારતકા હે ઉસ્કી અદલાહ વાલી ૧૮૧

સાર—પણ દીન ઇસલામનો જે મહેલ જીર્ણ થઈ ગયો છે તેના સ્તંભો લાંબા વખતથી ડગમગી રહ્યા છે. દુનિયામાં માત્ર તે થોડી મુઠતનો મેહમાન છે, પછીથી તો ધણે શોધવા નીકળે પણ નહિ મળી શકે. ઇસલામીઓએ તે મહેલ તરફથી પોતાનું લક્ષ ફેરવી લીધું છે. હવે તે મેહલનો ખુદા સિવાય કોઈ વાલી નથી.

પડી હેં સગ ઉજડી હુમ ખાનકાહેં,
વોહ ફરવેશ સુન્નતાંકી ઉમ્મીદ ગાહેં,
ખુલી થીં જહાં ઇલમે ખાતીનકી રાહેં,
ફરીશતુંકી પડતીથીં જીનપર નિગાહેં,
કહાં હે વોહ જુઝમે ઇલાહિકે ફટે?
કહાં હેં વોહ અલાહકે પાક બટે? ૧૮૨

સાર—ફરવેશ તથા સુલતાનોની ઉમેદોના સ્થાનકો સઘળાં ઉજડ પડ્યાં છે. જ્યાં અધ્યાત્મ જ્ઞાનના બેદો ખુલી રહ્યા હતા અને જેમનાપર ફરીસ્તાઓની દ્રષ્ટીઓ પડતી હતી તે ઇલમે ફહાનીના શંદાઓ ક્યાં ગયાં? અને તે અલ્લાહના પાક બંદાઓનું શું થયું?

વોહ ઇલમે શરીયતકે માહેર કીધર હેં ?
વોહ અખખારે દીકે મુઅસ્સીર કીધર હેં ?
ઉસુલી કીધર હેં ? મુનાઝર કીધર હેં ?
મોહદીમ કહાં હેં ? મુઅસ્સીર કીધર હેં ?

વોહ મજલીસ જે દલ સરખસરથી ચરાગાં,
ચરાગ અખ કહીં ટમટમાતા નહિ વાં. ૧૮૩

સાર—તે ઇલ્મે શરીયતના પ્રોફેસરો ક્યાં છે? તે દીની કેળવણીના પરીક્ષકો ક્યાં છે? અસલ ઝાનીઓ તથા વિવાદીઓ ક્યાં છે? ઇલ્મે હદીસના આલમો તથા ઇલ્મે તરસીરના ઉસ્તાદો ક્યાં છે? જે મજલીસ કાલે રોશનીથી જળહળી રહી હતી તે મજલીસમાં એક પણ દીવો ટમટમાતો જેવામાં આવતો નથી.

મદારસ વોહ તાલીમ દીકે કહાં હેં?
મરાહલ વોહ ઇલ્મો યકીં કે કહાં હેં?
વોહ અરકાન શરએ મતીં કે કહાં હેં?
વોહ વારેમ રસુલે અમીં કે કહાં હેં?
રહા કોઇ ઉમ્મતકા મલજ ન માવા,
ન કાઝી ન મુશ્તી ન સુફી ન મુલ્લા. ૧૮૪

સાર—દીની તાલીમના તે મદ્રેસાઓ ક્યાં છે? વિદ્યા તથા નિર્ણયની તે પાયરીઓ ક્યાં છે? પાક શરીયતના તે માતખર સ્તંભો ક્યાં છે? તે હજરત રસુલે અરખી સ. ના વારસો ક્યાં છે? ઉમ્મતનો હવે કોઇ રખેવાળ રહ્યો નથી. ન કાજી છે. ન મુશ્તી છે, ન સુફી છે, ન મુલ્લા છે.

કહાં હેં વોહ દીની કીતાબુકે દફતર?
કહાં હેં વોહ ઇલ્મે ઇલાહિકે મંઝર?
ચલી એસી ઇસ બઝમમેં બાદે સરસર,
બુઝીં મશઅલેં નુર હકકી સરાસર,

રહા કોઇ સામાં ન મજલીસમેં બાકી,
સુરાહી ન તંયુર મતરખ ન સાકી. ૧૮૫

સાર—તે દીરી કીતાબોના દફતરો ક્યાં છે? તે રહાની
ઇસ્મના દેખાવો ક્યાં છે? આ મજલીસમાં એવી તોફાની હવા
ચાલી કે હકના નુરની સધળી મસાલો ખુઝાઈ ગઇ. મજલીસની
કોઇ પણ વસ્તુ બાકી રહેવા પામી નહિ ન સાકી રહ્યા ન
શિરોહી રહી, ન તંયુરો રહ્યા, ન ગાનાર રહ્યા.

બોહોત લોગ બનકર હવાબાહે ઉમ્મત,
સરીહુંસે મનવાકે અપની ફઝીલત,
સદા ગાઉં દરગાઉં નૌમત બનૌમત,
પડે શીરતે હેં કરતે તેહસીલ દૌલત,
ચેહ ઠેહરે હેં ઇસલામકે રાહનુમા અબ,
લકબ ઉન્કાહે વારીસે અંબીયા અબ. ૧૮૬

સાર—ધણા લોકો ઉમ્મતના શુભેચ્છક કહેવડાવી અને
હલકા લોકોમાં પોતાની વડાઇ મનાવી ગામેગામ જઇ દોલત
લુટતા ફરે છે. આવા લોકો આજે ઇસલામના રાહનુમા બનેલા
છે. તેઓજ આજે અંબીયાઓના વારસના લકબ ધારણ કરી
બેઠા છે.

બોહોત લોગ પીરંકી આલાહ બનકર,
નહિ ઝાત વાલામે કુચ્છ અન્કી બેહર,
બડા ફખ હે અન્કો લેદે કે ઇસપર,
કે ચે ઉન્કે અસલાફ મકબુલે દાવર,

કરીશ્મે હેં જાજકે ઝુટે દીખાતે,
મુરીદુંકો હેં છુટતે ઓર ખતે. ૧૮૭

સાર—ધણા લોકો પીર મુરશીદની ઓલાદ જાની જાય છે. તેમની જાતમાં કાંઈ પણ ખુશી કે લાયકાત તો હોતી નથી. તેમને માત્ર લાઇ દધને એ વાતપર ફક્ત છે કે અમારા વડીલો ખુદાતાલાના મકયુન્ન બંદાઓ હતા. તેઓ મુરીદોમાં જઇ જુદા જુદા ચમત્કારો દેખાડે છે અને ધુતી ધુતીને ખાય છે.

યેહ હેં જાદા પૈમાએ રાહે તરીકત,
મકામ ઉન્કાહે માવરાએ શરીયત,
ઉન્હીં પર હે ખતમ આજ કસ્કે કરામત,
ઉન્હીં કે હેં કબઝેમેં બંદુકી કીસમત,
યેહી હેં મુરાદ ઓર યેહી હેં મુરીદ અખ,
યેહી હેં જુનેદ ઓર યેહી ખાયઝીદ અખ. ૧૮૮

સાર—આવાજ લોકો તરીકતના માર્ગના બોધકો છે. તેમનો જ દરજ્જો શરીયતી કરતાં આગળનો છે. તેમના પરજ આજે કરામત અને ચમત્કાર સંપૂર્ણ મનાય છે. તેમનાજ કબજામાં ધનસાનોના કીસમત છે. એજ પીર અને એજ મુરશીદ છે. એજ જુનેદ અને એજ ખાયઝીદ છે.

બહડે જીસે નફરત વોહ તાહરીર કરની,
જીગર જીસે શક હોં વોહ તકરીર કરની,
જુનેદગાર બંદુકી તાહકીર કરની,
મુસલમાન બાઇકી તકરીર કરની,

યેહ હે આલીમુંકા હમારે તરીકા,
યેહ હે હાદીઉંકા હમારે સલીકા. ૧૮૯

સાર—તેઓ તિસ્કાર ઉત્પન્ન થાય તેવાં તો લખાણો કરે છે. કસેબાં ફાટી જાય તેવી તો વાતો કરે છે. ગુનેહગારના તેઓ અપમાન કરે છે અને મુસલમાનભાઈને કાશર જણાવે છે. આવો રંગદંગ અમારા આલીમોનો છે. અમારા હાદીઓનો આવો તરીકો છે.

કોઇ મઅસલા પુછને ઉન્સે જાએ,
તો ગરદનપે બારે ગીરાં લે કે આએ,
અગર બદ નસીબીસે શક ઉન્મે લાએ,
તો કતબ ખેતાબ એહલે દોઝખકા પાએ,
અગર એતરાઝ ઉસ્કી નીકલા ઝખાંસે,
તો આના સલામત હે દુશવાર વાં સે. ૧૯૦

સાર—જો કોઇ તેમની પાસે મસલો પુછવાને જાય તો ગરદનપર મોટો બોજ લઇને પાછો શરે છે. જો બદનસીબીથી તેમાં જરાપણ શક લાવે તો તુરતજ દોઝખીનો ખેતાબ મેળવે છે. જો તેની જીભથી કોઇ એતરાઝ નીકળી ગયો તો ત્યાંથી સાંજે સારો આવવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે.

કલી વોહ ગણેકી રંગે હેં કુલાતે,
દલી ઝાકપર ઝાક હેં મુપે લાતે,
દલી ખોક ઝોર સગ હેં ઉસ્કો બનાતે,
કલી મારનેકો અસા હેં ઉઠાતે,

સેતું:(ચરમે બદ દુર) હેં આપ દીકે,

નમુના હેં ખુલ્લે રસુલે અમીકે. ૧૮૧

સાર—કોઈ વખતે તે મસલો પુછનાર સામે ઉશકેર ધ
ગળાંની નસો પુલાવે છે. કોઈ વખત મુખમાંથી શીણુપર શીણુ
ઓકે છે. કદી પુછનારને કુતરો અને સુવ્વર બનાવે છે. કદી
મારવા માટે લાકડી ઉગામે છે. ખુદા તેમનાથી પનાહમાં રાખે
કે તેઓ દીનના સ્તંભો અને ખુલ્લે રસુલના નમુના બની બેસે છે !

જો ચાહે કે ખુશ ઉન્સે મીઠકર હો ઇન્સાં,

તો હે શર્ત વોહ કોમકા હો મુસલમાં,

નીશાં સીજદાકા હો જખી પર નુમાયાં,

તશર્રા મેં ઉરકે ન હો કોઈ નુકસાં,

લખે બહુડ રહી હોં ન દાહડી ચડી હો,

ઇઝાર અપની હદસે ન આગે બહડી હો. ૧૮૨

સાર—કોઈ માણસ તેમની મુલાકાતથી ખુશી થાય એવું
કોઈ ઇચ્છે તો તે મળનાર બને : મુસલમાન હોવો જોઈએ.
તેના કપાળમાં સીજદાનું નીશાન દેખાતું હોય, શરીર ત મુજ-
બના : વર્તનમાં કોઈ તશવત ન હોય, મુછોની લખો વધેલી
ન હોય, દાહડી ખુબ વધેલી હોય અને ઇઝારનો પાંચચો ન ચે
વધી ગયેલો ન હોય.

અકાયદમેં હજરતકા હમ ફરતાં હો,

હરેક અરલમેં ફરામેં હમઝાં હો,

હરીદ્રુસે ઉન્કે ખોહોત ખરગુમાં હો,
મુરીદુકા ઉન્કે બડા મદદખાં હો,
ગર ઐસા નહિ હે તો મરદુદે દાં હે,
બુઝુર્ગુસે મીલનેકે કાખીલ નહી હે. ૧૯૩

સાર—મજહબી માન્યતામાં તેમની હાએ હા કહેનારો હોય, દરેક મુળ તથા શાખામાં તેમના મતને મળતો હોય, તેમના હરીફાથી બહુજ નશરત રાખતો હોય, અને તેમના મુરીદોનાં બહુજ વખાણુ કરતો હોય. જો તે તેવો ન હોય તો તે બેમમાન છે તેમજ તે બુઝુર્ગોની સોખતમાં જવાને લાયક નથી.

શરીયતકે એહકામ થે વોહ ગવારા,
કે શૈદા થે ઉનપર યહુદ ઓર નસારા,
ગવાહ ઉન્કી નરમીકા કુરઆં હે સારા,
ખુદ અદ્દીન યુસરૂન નખીને પુકારા,
મગર યાં હીયા ઐસા દુશવાર ઉન્કો,
કે મોમિન સમજને લગે ખાર ઉન્કો. ૧૯૪

સાર—શરીયતનાં તે ઉત્તમ શરમાનો કે જેમનાપર યાહુદી તથા ખ્રીસ્તીઓ વટીક મોહિત હતા. કુરાને મજહ તેમની નર-માશની ગવાહી આપી રહ્યું છે. ખુદ હદીસમાં “ ઇસલામ સરળ ” છે એમ સ્પષ્ટ જાહેર થએલું છે. પરંતુ આજે તો તેને એવો મુશ્કેલ બનાવી રાખ્યો છે કે, ખુદ મોમિન લોકો તેને બોજરૂપ સમજવા લાગ્યા.

નકી ઉન્કે અખલાકમેં રાહનુમાઇ,
 ન ખાતીનમેં કી ઉન્કે પૈદા સસાઇ,
 પે આહકામ ઝાહીરકીં લેય ચે બહડાઇ,
 કે હોતી નહિ ઇન્સે દમબર રેહાઇ,
 વોહ દીં જોકે ચસ્મા થા ખુલ્કે નીકોકા,
 કીયા ઉસ્કો ખાલુઆ ગુસ્લો વુઝુકા. ૧૮૫

સાર—તેમની નીતિરીતીમાં રાહનુમાઇ કીધી નહિ. તેમ તેમના અંતરની શુદ્ધતાઇ કીધી નહિ. માત્ર બહેરના હુકમો પર એવો મોહ ચડ્યો કે તેનાથી ઘડીબર છુટકારો હાંસલ થતો નથી. એ દીન કે જે નેકીઓનો ઝરો હતો તેને આજે વજુ તથા ગુસલનો નાનો સરખો હોજ ખતારી આપ્યો છે.

સદા એહલે તાહકીકસે દીલમેં બન્ન હે,
 હદીસુંપે ચલનેંમેં દીંકા ખલન્ન હે,
 ફતાઉપે ખીલકુલ મદારે અમલ હે,
 હરેક રાય કુરઆંકા નેમુન્ન બદલ હે,
 કીતાબ ઓર સુન્નતકા હે નામ બાકી,
 ખુદા ઓર નખીસે નહિ કામ બાકી. ૧૮૬

સાર—સત્ય શોધનારા પ્રત્યે હમેશાં દીલમાં કચવાટ છે. હદીસોપર ચાલવાથી દીનમાં ખલલ આવે છે. ઉલ્માઓના ફતવાઓપર માત્ર દીનનો દારોમદાર છે. તેમનો દરેક ફતવો કુરાનની આયત સમાન છે. કીતાબ અને સુન્નતનું તો માત્ર

નામજ બાકી છે. ખુદા તથા નખીથી જાણે કેમ કામજ બાકી ન રહ્યું હોય !

જ્યાં મુખ્તલીફ હોં રીવાયાત બાહમ,
કલી હોં ન સીધી રીવાયતસે ખુશ હમ,
જીસે અકલ રખે ન હરગીઝ મુસલ્લમ,
ઉસે હર રીવાયતસે સમજેં મુકદ્દમ,
સખ ઇસમેં ગીરફતાર છોટે બડે હેં,
સમજપર હમારી ચેહ પથર પડે હેં, ૧૯૭

સાર—જ્યાં કોઈ વિષયની રીવાયતો એક બીજાથી ઉત્પત્તિ મળતી હોય ત્યાં અમો કોઈ સીધી રીવાયતથી ખુશ થતા નથી જે વાતને ખુદ્દિ કદી પણ કબુલ ન રાખે તેવી રીવાયતને અમો સઘળાથી શ્રેષ્ઠ ગણીએ છીએ. સઘળા નાના મોટા આવી સ્થિતિમાં સપડાએલા છે અમારી સમજ શક્તિપર પથરાઓ આવી પડ્યા છે.

કરે ગેર ગર ખુતકી પુજ તો કાફીર,
જો ઠેહરાએ ખેટા ખુનાકા તો કાફીર,
કહે આગકો કીમલા અપના તો કાફીર,
કવાકઅમેં માને કરીશ્મા તો કાફીર,
મગર મોમિનુંપર કુશાદા હેં રાહેં,
પરસ્તીશ કરેં શોકસે જાકી ચાહેં. ૧૯૮

સાર—બીજાઓ જો મુર્તિની પુજ કરે, જો ખુનાને દીકરો હોવાનું જણાવે, જો અગ્નિને ખુદા કહે અને ગૃહોમાં અમ-

તાર માને તો તેને કાફર કહેવામાં આવે, પરંતુ મોખીનોપર તો સધળા માર્ગો ખુલા પડ્યા છે. જેની મરજીમાં આવે તેની ખુશીથી જઈ પુજા કરે.

નખીકાંજો આહોં ખુદા કરઃદીખાએ,
 ઇમામુંકા રતખા નખીસે બહડાએ,
 મઝહપે દીનરાત નઝરેં ચડાએ,
 શહીદુસે જાનકે માંગેં દુઆએ,
 ન તોહીદમેં કુચ્છ અલલ ઇસસે આવે,
 ન ઇસલામ ખીગડે ન ઇમાન જાયે. ૧૯૯

સાર—નખીને જો મરજીમાં આવે તો ખુદા કરી દેખાડે. ઇમામોનો દરજ્જો નખી કરતાં વધારી આપે, કબરોપર જઈ જઈ નજરો ચડાવે અને શહીદો પાસે જઈ દોઆઓ માગે, તેથી તોહીદમાં કોઈ જાતનો ખલલ આવતો નથી, ઇસલામ બગાડું નથી કે ઇમાન જતું નથી !

વોહ દીં જીસે તોહીદ ફેલી જહાંમેં,
 હુવા જલવાગર હક ઝમીનો ઝમાંમેં,
 રહા શીર્ક બાકી ન વેહમો શુમાં મેં,
 વોહ બદલા ગયા આઃ હી-દુસતાં મેં,
 હમેશાં સે ઇસલામ થા જીરપે નાઝાં,
 વોહ દૌલતલી ખો બેટે આખર મુસલમાં, ૨૦૦

સાર—એ દીન કે જેથી દુનિયામાં તોહીદ ફેલાય છે. પૃથ્વી તથા આકાશ પર હક જાહેર થયું. વહેમ તથા શુમા-

નમાં પણ શીર્ક બાકી રહ્યું નહિ. તેવો ઇસલામ હિન્દુસ્તાનમાં આવી બદલાઈ ગયો છે. હમેશાંથી ઇસલામ જે વાત માટે રક્ષ કરતો હતો તે દોલત પણ છેવટે મુસલમાનો ખોઈ બેઠા.

તાઅરસુખ કે હે દુશમને તુએ ઇન્સાં,
બરે ધર કીયે સેંકડું જુસ્ને વૈરાં,
હુધ બઝમ નમરૂદ જુસ્સે પરેશાં,
કીયા જુસ્ને ફીરઓનકો નઝરે તુરાં,
ગયા બેશમેં ખુલહખ જુસ્કે ખોયા,
અયુ જેહલકા જુસ્ને બેડા હુખોયા. ૨૦૧

સાર—તાઅરસુખ યાને ધમાંધતા કે જે મુશ્કેલ બાતનો કદો શત્રુ છે. તેણે સખ્યાબંધ આબાદ ધરાને ઉગડ કરી નાખ્યાં છે. નમરૂદના દરબારને તેણે જીત લિત્ત કરી નાખ્યો છે. ફીરઓનને નદીમાં તેણે જરકાવ કીધો છે. અયુ લહખ તેનાજ પ્રતાપે બરબાદ થયો છે. અયુ જેહલની નાવ તેણે જ હુખાવી દીધી છે.

વોહ યાં એક અજબ બેશમેં જલવાગરહે
હુખા જુસ્કે પરદેમેં ઇસ્કા ઝરર હે,
બરા ઝેહર જુસ જામમેં સરખસર હે,
વોહ આખે બકા હમકો આતા નઝર હે,
તાઅરસુખકો એક જુઝવે દીં સમઝે હેં હમ
જહનમકો ખુદ્દે બરીં સમઝે હેં હમ, ૨૦૨

સાર—આવે! તાઅરસુખ મુસલમાનોમાં જુદા જુદા સ્વરૂપોમાં પ્રસરી રહ્યો છે. તેના પરદામાં નુકસાનો આવી છુપાયાં છે. તાઅરસુખના કારણે જે જામમાં ઝેર ભરેલું છે તે અમોને આખે હયાત નજરે પડે છે. તાઅરસુખને ધમાનનો એક ભાગ અમો સમજી બેઠા છીએ, જહન્નમને જન્નત માની બેઠા છીએ.

હમેં વાએજુને ચેહ તાલીમ દી હે,
કે જે કામ દીની હે યા દુનિયવી હે,
મુખાલીફકી રીસ ઉસ્મેં કરની જુરી હે,
નેશાં ઝેરતે દીન હકકા ચેહી હે,
ન દીક ઇસકી હરગીઝ કોઇ ખાત સમઝો
વોહ દીનકો કહે દીન તો તુમ રાત સમઝો. ૨૦૩

સાર—અમારા ઉપદેશકોએ અમોને એમ તાલીમ આપી છે કે, દીની તથા દુનિયવી દરેક કામમાં પારકાઓની પૈરવી કરવી તે બહુજ ખરાબ બાબત છે. દીનની લાગણીની તેજ ખરી નીશાની છે. શત્રુઓની કોઇ વાતને તમારે કદીપણ ખરી સમજવી નહી. જે તેઓ દીવસને દીવસ કહે તો તમારે તેને રાત્રી સમજવી.

કદમ ગર રહે રાતપર ઉન્કા પાઓ,
તો તુમ સીધે રસ્તેસે કતરાકે જાઓ,
પડેં ઉસ્મેં જે દીકત્તેં વોહ ઉઠાઓ,
લગે જીસ કદર ઠોકરેં ઉસ્મેં ખાઓ,

જો નીકલે જહાઝ ઉરકા બચકર ભંવરસે,

તો તુમ ઇલદો નાવ અંદર ભંવરકે, ૨૦૪

સાર—જો તમારા વિરોધીઓનો પગ સીધા માર્ગ પર પડેલો જુઓ તો તમે તે માર્ગ છોડીને અવળે રસ્તેથી પસાર થઈ જાઓ. તેમ કરતાં જે જે દુઃખો પડે તે સહન કરો. જેટલી ઠોકરો લાગે તેટલી ઝીલતા જાઓ. જો તેમનું વહાણ ભંવરમાંથી બચીને બહાર નીકળે તો તમે ધક્કો મારીને વહાણને ભંવરમાં નાખી આપો.

અગર મરખ હો જાએ સુરત તુમહારી,

બહાયમમેં મીલજાએ સીરત તુમહારી,

બદલ જાએ ખીલકુલ તખીયત તુમહારી,

સરાસર ખીગડ જાએ હાલત તુમહારી,

ન સમજો કે હે હકકી એક શાન ચેહમી,

હે એક જલવએ તુર હમાન ચેહ ભી. ૨૦૫

સાર—તેમ કરતાં જો તમારો રંગઢંગ ખરાબ થઈ જાય, જો તમારી રીતભાત પશુઓ સરખી બની જાય અને તમારી નીતિરીતી ખીલકુલ ખરાબ થઈ જાય અને તમારી સ્થિતિ તદ્દન બરબાદ થઈ જાય તો તેવી સ્થિતિને પણ ખુદતાવાની એક શાન સમજો. અને તેમાં ખુદાના નૂરનો પ્રકાશ છે એમ માનો.

ન ઓઝાઅમેં તુમસે નીસજત કીસીકે,

ન અખલાકમેં તુમપે સજકત કીસીકે,

ન હાસીલ થેહ ખાતુંમેં લીઝત કીસીકો
 ન પૈદા થેહ પોશીશ થેહ ઝીનત કીસીકો,
 તુમહેં ફઝલ હર ઇલમમેં ખરમલા હે,
 તુમહારી જહાલતમેં બી એક અદા હે, ૨૦૬

સાર—તમારા કરતાં કોઈનો સુંદર દેખાવ છેજ નહીં.
 નીતિરીતીમાં પણ ખીજઓ તમારાથી ચડીયાતા નથીજ. તમારા
 ભોજનો જેવી લીઝત ખીજ કોઈના ભોજનોમાં નથી. તમારા
 જેવો પોશાક અને શૃંગાર ખીજઓમાં નથીજ. દરેક વિદ્યા
 કળામાં તમારી સરસાઈ છે એમ સમજજો. તમારી અજ્ઞાન-
 તામાં પણ એક ખુબી સમાએલી છે.

કોઈ ચીજ સમજો ન અપની ખુરી તુમ,
 રહો ખાતકો અપની કરતે બડી તુમ,
 હીમાયતમેં હો જમકે ઇસલામકી તુમ,
 તો હો હર બદીઓર ગુનાહસે બરી તુમ,
 બદીસે નહિ મોમેતુંકો મુઝર્રત,
 તુમહારે ગુનાહ ઓર ન ઓઝંકી તાઅત ૨૦૭

સાર—પોતાની કોઈ ચીજને પણ તમે ખરાબ સમજજો
 નહિ. પોતાની દરેક વાતને ઉત્તમજ જણાવતા રહેજો. બ્યારે
 તમે દીન ઇસલામના હિમાયતી છો તો પછી તમે દરેક
 ગુનાહ તથા બદીથી મુક્ત છો. ખરાબીથી મોમિનોને કાંઈ
 પણ તુકશાની નથી. તમારા ગુનાહ અને ખીજઓની તાબે-
 દારી એક સરખી માની લેજો.

મુખાલેશકા અપને અગર નામ લીજે,
તો ઝીક ઉરકા ઝીલતસે ખ્વારીસે કીજે
કલી લુલકર તરહા ઇસ્મે' ન લીજે,
કીયામતકો દેખોગે ઇસ્કે નતીજે,
ગુનાહુસે હોતે હો ગોયા મુખર્રા,
મુખાલેશ પે કરતે હો જગ્ગ તુમ તખર્રા ૨૦૮

સાર—જો કોઇ વખતે દુશ્મનનું નામ મુખપર લેજો
તો બહુજ અપમાન તથા તિરસ્કારથી લેજો. કદી લુલ્લેચુકે
પણ તેમના વખાણ કરશો નહી. જો તેમ વર્તશો તો તેનો
બદલો કીયામતને દહાડે જોઇ લેશો. જ્યારે વિરોધીઓને તમે
ખરાબ કહો છો ત્યારે તમો ગુનાહથી તદ્દન પાક થઇ જાઓ છો.

ન સુન્નીમે' ઓર જાફરીમે' હો ઉલરત,
ન નેમાની વ શાફધમે' હો મીલ્લત,
વહાબીસે સુરીકી કમ હો ન નફરત,
મુકલ્લીદ કરે ના મુકલ્લીદ પે લાયનત,
રહે એહલે કીખલામે' જંગ ઐસીખાહમ
કે લીતે ખુદાપર હંસે સાના આલમ. ૨૦૯

સાર—સુન્ની તથા શીઆમાં જરાપણ મોહન ન હોવી
જોઇએ. હનફી તથા શાફધ વચ્ચે પણ સારો સંબંધ ન જોઇએ.
સુરીઓની નફરત વહાબીઓ પ્રત્યે ઓછી ન જોઇએ. મુક-
લ્લીદે ગેર મુકલ્લીદપર લાયનત કરવી જોઇએ. મુસલમાનોમાં
હમેશાં આવીજ લડાઈ ચાલુ રહે કે જેથી ખુદાના દીન માટે
આખી આલમ હંરયા કરે.

કરે કોઈ અસલાહકા ગર ધરાદા,
 તો શૈતાનસે ઉસકો સમજો ન ઝયાદા.
 જીસ એસે મુશ્કરીસે હે ઇસ્તેશાદા,
 રહે હકસે હે બરતરફ ઉંઠકા બદા,
 શરીયતકો બરખાદ કરતે હે દોતું,
 હે મરદુદ શાગીર્દ ઉસ્તાદ દોતું. ૨૧૦

સાર—જો કોઈ માણસ તેમાં સુધારો કરવા ધરાદો કરે
 તો તેને શૈતાન કરતાં પણ ખરાબ સમજો. જે માણસ એવા
 પ્રસાદીઓથી લાભ મેળવે તે દીન ઇસલામથી ખીલકુલ ગુમરાહ
 છે એમ સમજો. તે બંને શરીયતને બરખાદ કરે છે. તે ગુર
 તથા શીખ્ય બંને મરદુદ છે.

વેહ દીં જીસ્ને ઉલફતકી ખુનિયાદ ડાલી.
 કીયા તખ્ખે હૌગંકા નફરતસે ખાલી,
 બનાયા અમનીબકો જીસ્ને મવાલી,
 હરેક કોમકે દીવસે વેહશત નીકાલી,
 અરખ ઓર હમશ તુર્કો તાજકો દેલમ,
 હુએ સારે શીરો શકર મીઠકે બાહમ. ૨૧૧

સાર—એ દીન કે જેણે બાતુબાવનો પાયો નાંખ્યો, દુ-
 નિયાને નફરત તથા તિરસ્કારથી ખાલી કીધી, જે પારકા હતા
 તેને પોતાના બનાવ્યા. હરેક કોમના અંતઃકરણથી તેણે ધા-
 રતીને દુર કરી આપી. તેનાજ પ્રતાપે અરખ, હમશી, તુર્ક,
 તાતાર, તાજીક અને દેલમી સવળાઓ દુધ સાકરની જેમ
 મળી ગયા.

તાઅસ્સુબને ઉસ સાફ ચરમેકો આકર,
કીયા ખુગઝકે ખારો ખસસે મુકદર,
બને ખરમ જો યે અઝીઝ ઓખીરાદર.
નીશક એહલે કીબલામેં ફેલા સરાસર,
નહિ દસ્તેયાખ ઐસે અખ દો મુસલમાં,
કે હો એકકો દેખકર એક શાફાં, ૨૧૨

સાર—આવા દીનના પવિત્ર ઝરાને તાઅસ્સુબે આવી
કચરા પટીથી ભરી આપ્યો. જે ભાઈ તથા મીત્રો હતા તે
હવે શત્રુ થઈ ગયા. મુસલમાનોમાં ઠામ ઠામ કુસંપ આવી
ફેલાયો. આજે તો એવા બે મુસલમાનો શોધવા જતાં પથ
મળી શકતા નથી કે જે એક મેકને જોઈ ખુશી થાય.

હમારા પેહ હક થા કે સખ ચાર હોતે,
મુસીમતમેં યાફકે ગમખાર હોતે,
સખ એક એકકે બાહમ મદદગાર હોતે,
ગમે કોમમેં સીના અશગાર હોતે,
જખ ઉલફતમેં યું હોતે સાખીત કદમ હમ,
તો કેહ સકતે અપનેકો ખેફલ ઉમમહમ. ૨૧૩

સાર—અમોને તો એજ સળવાર હતું કે સઘળાઓ
મિત્ર થઈ રહેતે, સંકટમાં ખીરાદરોની ગમખારી કરતે, અન્યો
અન્ય એક ખીજના સહાયક થતે અને કોમના ગમમાં અમારાં
કલેજાં ફાટી જતે. જ્યારે મહોબતમાં અમો આવા સાખીત
કદમ બનતે ત્યારેજ અમો પોતાને ઉત્તમ ઉમ્મત કહી શકતે.

અગર ભુલતે હમ ન કૌલે પયમ્બર,
કે હેં સખ મુસલમાન બાહમ બેરાદર,
બેરાદર હે જખતક બેરાદરકા યાવર,
મોઇન ઉરકા હે ખુદ ખુદવદે દાવર,
તો આતી ન બેડેપે અપને તખાહી;
ફકીરીમેં બી કરતે હમ બાદશાહી. ૨૧૪

સાર—સખળા મુસલમાનો એક ખીજના બાધ છે અને
બાધ જ્યાં સુધી બાધનો મદદગાર છે ત્યાં સુધી ખુદ ખુદ-
તાલા તેનો મદદગાર છે એવું જે મહાન પૈગંબરનું ફરમાન
છે તેને જો અમો ભુલી ન ગયા હોતે તો અમારા વહાણુપર
આવી તખાહી આવતે નહી. ફકીરીમાં પણ અમો બાદશાહી
મોજ માણતે.

વોહ ધર જસમેં હોં દીલ મીલે સખકે બાહમ,
ખુશી નાખુશીમેં હો સખ યાર હમદમ
અગર એક ખુશદીલ તો ધર સારા પુરમ
અગર એક ગમગીં તો દીલ સખકે પુરમ
મુખારક હે ઉમ કલ્લે શહનશાહી સે,
જહાં એક દીલહો મુકદર કીસીસે. ૨૧૫

સાર—એ ધર કે જેમાં સખળાઓનાં દીલ એક ખીજથી
મળેલાં હોય, સુખ દુઃખમાં એક ખીજના સહાયક હોય. જો એક
ખુશી તો આખું ધર ખુશી અને એક દીલગીર તો આખું
ધર દીલગીર. આવું ધર તે બાદશાહી મહેલ કરતાં મુખારક છે,

અગર હો મદાર ઉસપે તેહકીક દીંકા,
કે હે દીનવાલુંકા ખરતાવ કેસા,
હે બાઝાર ઉન્કા ખરા યા કે ખોટા,
હે કોલો કરાર ઉન્કા ઝુટા કે સમ્યા,
તો એસે નમુને બોહોત શાઝ હેં યાં.
કે ઇસ્લામપર જીન્સે કાયમ હો ખુરહાં, ૨૧૬

સાર—દીનદારોનું વર્તન કહેવું છે, તેમનો બજાર ખરા કે ખોટો છે. તેમના બોલો અને કાર્યો સત્ય છે કે અસત્ય છે તે ઉપર જો દીન ઇસલામ પારખવાનો આધાર હોય તો આજે ઇસલામીઓમાં તેવા નમુનાઓ ભાગ્યેજ નીકળી શકશે, કે જેમનાથી ઇસલામ હક હોવાની દલીલ સિદ્ધ થઇ શકે.

મજલીસમેં ગીબતકા ઝોર ઇસકદર હે,
કે આલુદા ઇસ ખુનમેં હર બશર હે,
ન બાઇકો બાઇસે યાં દરગઝર હે,
ન મુઘાં ન સુફીકા ઇસસે હઝર હે,
અગર નશ્શએ મય હો ગીબનમે પીન્હાં
તો હુશીયાર પાયે ન કોઇ મુસલમાં, ૨૧૭

સાર—તેમના મંડળોમાં નીંદાનું એટલું બધું જોર છે કે, દરેક માણસ તેવા લોહિથી ખરડાએલો છે. બાઇ પણ બાઇની નીંદાથી બચી શકતો નથી. મુલકાં કે સુરી તેનાથી બાકાત નથી. જે નીંદામાં શરાબનો કેદ છુપાએલો હોય તો આજે કોઇપણ મુસલમાન સાવધ મળી શકશે નહિં.

જાન્યારે ચાર પૈસેકા મકદુર હે યાં,
 સમજતે નહિ હેં વોહ ઇન્સાંકો ઇન્સાં,
 મુવાશીક નહિ જાન્યારે અધ્યામે દૌરાં,
 નહિ દેખ સકતે કીસીકો વોહ શાદાં,
 નશેમેં તકબ્બુરકે હે ચુર કોઇ,
 હસદકે મરજમેં હે રંજુર કોઇ. ૨૧૮

સાર—જેમની ગાંઠમાં આજે ચાર પદસાની મુડી છે તે
 તો ઇનસાનને ઇનસાન પણ સમજતા નથી. જેમની સ્થિતિ
 ખરાબ છે તે તો કોઇને ખુશાલીમાં જોઇ શકતાજ નથી. કોઇ
 તો મગફરીના કેશમાં મસ્ત છે અને કોઇ અદેખાઇની ખીમા-
 રીમાં બળી રહ્યો છે.

અગર મરજમેં ખલક હે એક ભાઇ,
 નહિ જાહેરા જીરમેં કોઇ ખુરાઇ,
 બલા જીરકો કેહતી હે સારી ખુદાઇ,
 હરેક દીલમેં અઝમત હે જીરકી સમાઇ
 તો પડતી હેં ઉસપર નીગાહેં ગઝબકી,
 ખટકતા હે દાંટાસા આંખુમેં સગકી. ૨૧૯

સાર—જે એક ભાઇ દુનિયામાં માનવંત થવા પામ્યો
 હોય. જાહેરમાં તેમાં કોઇ ખરાબી ન હોય, સખળા લોકો
 તેને બલો કહેતા હોય અને દરેકના અંતઃકરણમાં તેની વડાઇ
 સમાએલી હોય તો તેવાઓપર અમારી ગજબની દ્રષ્ટિ જઇ
 પડે છે. અને સૌની આંખોમાં કણા સમાન ખટકે છે.

બીગડતા હે જળ કોમમેં કોઇ બનકર,
અબી બખ્તો ઇકબાલથે જુસ્કે યાવર,
અબી ગરદને ઝુકતીથી જુસ્કે દરપર,
મગર કરદીયા અબ જમાનેને બે પર,
તો જાહેરમેં કુડતે હેં પર ખુશહેં જુમે,
કે હમદદ હાથ આયા એક મુશ્કસીમેં. ૨૨૦

સાર—જો કોઇ સારી સ્થિતિમાંથી ખરાબ સ્થિતિમાં આવી પડે છે. હજી નજીકમાંજ તેની સારી સ્થિતિ હતી. નજીકમાંજ સઘળાઓ તેને નમન કરતા હતા પરંતુ આજે જમાનાના ચક્કરે તેને નીરાધાર કરી આપેલ છે. તેવાપર જાહેરમાં દીલ-સોજી બતાવે છે, પરંતુ અંતરમાં ખુશી થાય છે, તેઓ માને છે કે, તે પશુઃદીક આપણા જેવોજ થઇ ગયો.

અગર એક જવાંમદ્દ હમદદ્દ ઇન્સાં,
કરે કોમપર દીલસે જાં અપની કુરબાં,
તો ખુદ કોમ ઉસપર લગાએ યેહ બોહતાં,
કે હે ઉસ્કી કોઇ ગરઝ ઇસ્મેં પીન્હાં,
વ ગરના પડી કીયા કીસીકી કીસીકી,
યેહ ચાલેં સરાસર હેં ખુદ મતલબીકી. ૨૨૧

સાર—જો એક યુવાન અને હમદદ્દ માણસ કોમની સ્થિતિ સુધારવા કોમપર કુરબાન થઇ રહ્યો હોય તો ખુદ કોમ તેનાપર અગણિત તોહમતો મૂકે છે. કહે છે કે તે પોતાના જાતિ સ્વાર્થ માટે તે સઘળું કરે છે, જો તેમ ન હોય તો

આજે પારકાની પીડા કોને પડી છે, કે આમ હેરાન થાય.
તેનું સઘળું વર્તન સ્વાર્થથી ભરેલું જણાવે છે.

નીકાલે ગર ઉન્કી બલાઈકી સુરત,
તો ડાકે જહાંતક અને ઉરમે ખંડત,
સુને કામયાબી મેં જગ ઉસકી શોહરત,
તો દીલસેં તરાશે કોઇ તાઝા તોહમત,
મું અપના હો ગો દીનો દુનિયામેં કાલા,
નહો એક ભાઇકા પર બોલ બાલા. ૨૨૨

સાર—જો કોઇ હમદર્દ માણસ તેમની બહેતરીનો માર્ગ
શોધી બતાવે તો તેમાં અને ત્યાં સુધી પથરા નાંખે છે. તેના
માણસની ક્ષતેહમદી માટેની જો પ્રયાતિ સાંભળે તો જુદા
જુદા અનેક આરોપો થોડા કાઢે છે. પોતાનું મુખ દીન તથા
દુનિયામાં ભલે કાળું થાય પરંતુ તેમનો બોલ બાલા થવો
જોઈએ.

અગર પાતે હેં દો હીલુંમેં સફાઇ,
તો હેં ડાલતે ઉન્મેં તરહે જુદાઇ,
હની દો ગીરોહુંમેં જીસદમ લડાઇ,
તો ગોયા તમન્ના હમારી બર આઇ,
બસ ઇસસે નહિ મશગલા ખુશ કોઇ,
તમાશા નહિ એસા મરગુબ કોઇ. ૨૨૩

સાર—જો જે માણસો વચ્ચે અંતઃકરણમાં મીત્રાચારી
જુએ છે તો તેમાં જુદાઇ નાંખાવે છે. જ્યારે તે બંને પક્ષો વચ્ચે

લગાઈ જાગી ઉઠે છે ત્યારે તેમના મનની મુરદ પુરી થાય છે. આ કરતાં ખીજું કોઈપણ કામ તેમની દ્રષ્ટિમાં સાફ નથી આવે તમાશે તેમને બહુજ દીલપસંદ છે.

તગલ્લુખમેં બદ નીચ્ચતીમેં દગામેં,
નમુદ ઓર બનાવટ ફરેબ ઓર રીયામેં,
રીઆયતમેં બોહતાનમેં ઇશ્તરામેં,
કીસી બઝમ બેગાનઓ આશનામેં,
ન પાઓગે રસ્તા વ બદનામ હમસે.

બહડે શીર ન કીયું શાન ઇસલામ હમસે ૨૨૪

સાર—ઉચાપતમાં, પદ્ધતમાં, દગલબાજીમાં, ચુગલીમાં, જુઠા દંભમાં, બનાવટમાં, ઠાઠમાં, છળકપટમાં અને તોહમતો મુકવામાં અમારા કરતાં બદનામ ખીજા કોઈને નહિ જુઓ. આવી સ્થિતિ છે તોપણ અમારાથી ઇસલામની શાન કેમ ન વધે !

ખુશામદમેં હમકો વોહ કુદરત હે હાસીલ,
કે ઇન્સાકો હર તરહા કરતે હેં માઇલ,
કહીં એહમકુંકો બનાતે હેં આકીલ,
કહીં હોશીયાફકો કરતે હેં ગાશીલ,
કીસીકો ઉતારા કીસીકો ચહાયા,
યુંહીં સેંકુંકો અસામી બનાયા. ૨૨૫

સાર—ખુશામદ કરવાના કામમાં અમે એવા કુશળજીએ કે કોઈપણ માણસને જલદીથી પેતા તરફ ખેંચી લઇએ

છીએ. બેવકુફાને અકલમંદ અને ચાલાકોને ગાશીલ બનાવી
બેસાડીએ છીએ. કાઢને ચડાવીએ છીએ તો કાઢને ઉતારીએ
છીએ. એમજ સેંકડોને મોટા ભાઇ (I) બનાવી આપ્યા છે.

રીવાયત પર હાશીયા એક ચહડાના,
કસમ ઝુટે વાદુપે સૌમાર ખાના,
અગર મદદ કરના તો હદસે બહડાના,
મઝમતપે આના તો તુફાં ઉઠાના
યેહ હે રોઝ મર્યાકા યાં ઉન્કે ઉનવાં,
ફસાહતમે બેમિસ્લ હેં ને મુસલમાં. ૨૨૬

સાર—દરેક વાતમાં ધરવણાઉ ઉમેરો જરૂર કરવાનો,
જુદા વાયદાપર સો વખત સોગંદ ખાવા, વખાણુ કરવાં તો
છાપરે ચડાવી દેવા: અને નીંદા કરવી તો તોશન મચાવી
આપવું, ને મુસલમાનો મોટા વાચાળ છે તેમના દરરોજના
આ કામાઓ છે.

ઉસે જાનતે હેં બડા અપના દુશમન,
હમારે કરે એય ને હમપે રોશન,
નસીહતસે નશરત હે નાસેહસે અનખન,
સમજતે હેં હમ રાહનુમાંઉકો રાહજન,
યેહી એય હે સખકો ખોયા હે જસને,
હમે નાવ બરકર હુખોયા હે જીરને. ૨૨૭

સાર—જે માણસ અમારા એય અમારાપર જાહેર કરે
તેને અમો પોતાનો દુશમન જાણીએ છીએ. સારી શીખાનણુ

પ્રત્યે અભાવ અને શીખામણુ આપનાર પ્રત્યે અણુબનાવ. અમો રાહતુમાએને લુટારા સમજીએ છીએ. આ એવું છે કે જેણે અમોને ખોધ નાખ્યા છે. અમારી ભરેલી નાવને જેણે ડુબાવી આપી છે.

વોહ ઓહદે હુમાયુ ને ખેરદ કાઈ થા,
ખીલાફતકા જખતક કે કાયમ સેતું થા
નખુવતકા સાયા અભી રાહનોમું થા,
સમા ખેરો ખરકતકા હરદમ કુઝું થા,
અદાલતકે એવરસે થે સખ મુઝયન,
ફલા ઓર ફૂલા થા એહમદકા ગુલશન ૨૨૮

સાર—ખીલાફતનો સ્તંભ જ્યાં સુધી કાયમ હતો ત્યાં સુધીનો સમય ધણો મુઆરક હતો, નખુવતનો છાયડો પણ હજુ માર્ગદર્શક હતો. ખેર તથા ખરકતની સ્થિતિ દરેક પળે વધવામાં હતી, ન્યાયના ધરણાથી સૌ શણગારાએલા હતા. ખાગે ઇસલામ ફક્ત કુવથી ઝુમી રહ્યો હતો.

સઆદત બડી ઉસ ઝમાનેકી ચેહ થી,
કે ઝુકતીથી ગરદન નસીહતપે સખકી,
ન કરતેથે ખુદ કૌસે હકસે ખમોશી,
ન લગતી થી હકકી ઉન્હે ખાત કડવી,
ગુલામુંસે હો જાતે થે બંદ આકા,
ખલીફાસે લડતીથી એક એક ખુહડીયા. ૨૨૯

સાર—તે સમયની મોટી ખુખી એ હતી કે શીખામણુ

તરફ સધળાઓની ગરદન ઝુકી જતી હતી. સત્ય કહેવાના પ્રસંગે તેઓ ચુપકીદી ધારણુ કરતા ન હતા. સત્ય વાત તેમને જરા પણ કડવી લાગતી ન હતી. ગુલામોની સત્ય વાત પણ માલીકો આજી રાખતા હતા. હક વાત માટે ધરડી ડોસીઓ પણ ખલીશને ઠપકો આપતી હતી.

નખીને કહાયા જાહેં ફરે ઉમ્મત,
જાહેં ખુદકી મીલ ચુકીથી બશારત,
મુસલ્લમથી આલમમેં જાહી અદાલત,
રહા મુશતખર જાહેં તખ્તે ખીલાફત,
વોહ શીરતેયે રાતુંકો છુપ છુપકે ફર ફર,
કે શરમાએં અપના કહીં એબ સુનકર ૨૩૦

સાર—નખીએ જેમને ઉત્તમ ઉમ્મતનો ખેતાબ આપ્યો હતો. જેમને સ્વર્ગની બશારત મળી ચુકી હતી. જેમનો ન્યાય દુનિયામાં સિદ્ધ થઈ ચુક્યો હતો જેમને લીધે તખ્ત તથા ખીલાફત મજબુત થવા પામી હતી તેઓ રાત્રે છુપી રીતે ધર ધર ફરતા હતા કે પોતાના એબો સાંભળીને મનમાં શરમાય.

મગર હમકે હેં દામો દો હમસે બેહતર,
ન જાહેર કહીં હમમેં ખુશી ન મુઝમર
ન અકરાનો અમસાલમેં હમ મૌકર,
ન અજદાદો અસલાફકે હમમેં જૌહર,

નસીહતકો એસા ખુરા માનતે હેં,

કે ગોયા હમ અપને કો પહેચાનતે હે. ૨૩૧

સાર—પરંતુ આજે પશુઓ કરતાં અમારી સ્થિતિ સારી નથી. જાહેરમાં પણ કોઈ જાતની ખુબી અમારામાં નથી. પાડોસી કે લાગતા વળગતાઓમાં અમે તોફાર ધરાવતા નથી તેમજ બાપદાદાઓની ખુબીઓ પણ અમારામાં નથી, શીખા-મણીની વાતને અમે એવી ખરાબ માનીએ છીએ કે જાણે અમે સંવળું સમજી બેઠા છીએ.

નખુવત ન ગર ખતમ હોતી અરબપર

કોઈ હમપે મગઉસ હોતા પયગ્ગર,

તો હે જૈસે મઝકુર કુરઆંકે અંદર,

ઝલાલત યહુદ આરઃનસારાકી અકસર,

ચુંહી જો કીતાબ ઉસ પયમગરપે આતી

વોહ ગુમરાહીયાં સખ હમારી જતાતી, ૨૩૨

સાર—નખુવતનો સીફરીસો જો હજરત રીસાલત મ-આખપર ખતમ ન થઈ ગયો હતો, અને કોઈ પેગંબર અમારાપર જાહેર થતો તો કુરાનમાં જેવી યાહુદીઓ તથા ખ્રીસ્તી-ઓની ગુમરાહીઓ બયાન થઈ છે તેવીજ ગુમરાહીઓ અ-મારીપર તે પેગંબરપર જે કીતાબ નાઝીલ થતો તેમાં વર્ણન થતો.

હુનર હમમેં જો હેં વોહ મઅલુમહેં સખ

ઉલુમ આર કમાલાત માઅદુમ હેં સખ

ચલન ઓર અતવાર મઝલુમ હેં સખ
ફરાગતસે દોલતસે માહરમ હેં સખ,
જહાલત નહિ છોડતી સાથ દમબર,
તાઅસ્સુખ નહિ બહાને દેતા કદમ ભર. ૨૩૩

સાર—અમારામાં જે હુનર છે તેની તો સઘળાને ખબર છે. વિદ્યા તથા કુશળતા તો સઘળી નાખુદ થઈ ગઈ છે. રી-તમાત અને લક્ષણો સઘળા એળથી ભરેલાં છે. શાન્તી તથા દોલતથી સઘળા વિમુખ છીએ. અજ્ઞાનતા અમારો સાથ એક દમ પણ છોડતી નથી. તાઅસ્સુખ એક ડાહ્યું પણ અમોને આગળ વધવા દેતો નથી.

વોહ શેઅર ઓર કસાયદકા નાપાક દફતર,
અકુનતમેં સંડાસસે જો હે બદતર,
ઝમીં જુસ્સે હે ઝલઝલેમેં ખરાખર,
મલક જુસ્સે શરમાતે હેં આમમાં પર,
હુવા દલ્લો હીં જુસ્સે તારાજ સારા,
વોહ દલ્લુમેં દલ્લો અદબ હે હમારા. ૨૩૪

સાર—કાવ્યના અમારા ગ્રંથો કે જે સંડાસ કરતાં પણ વિશેષ બદખોદાર છે, જમીન જેનાથી થરથરી રહી છે, અને આકાશપર શીરસ્તાઓ જેનાથી શરમાઈ રહ્યા છે. દીન તથા ધલમ જેના કારણે ખરબાદ થયો છે તે શાસ્ત્ર આજે અમારું સાહિત્ય બની બેઠું છે.

ખુરા શએર દેહનેકી ગર કુચ્છ સંજા હે
આમસે જુટ બકના અગર નારવા હે,

તો વોહ મેહકમા જુસ્કા કાઝી ખુદા હે,
 મુકરર જહાં નેકો બદકી જઝા હે,
 ગુનેહગાર વાં છુટ જાએંગે સારે,
 જહાંનમકો બર દેંગે સાએર હમારે. ૨૩૫

સાર—ખરાબ કાવ્ય કહેવાની જો કાંઈ સજ્જ હોય, ના-
 હક અસત્યનું વધુ નારવા હોય, તો ખુદાતાઆલાની કાર્ટેમાં
 કે જ્યાં બલા પુરાની સજ્જ છે ત્યાં સવળા ગુનેહગારો છુટી
 જશે અને અમારા કવીઓ પોતે પોતા થકીજ દોજખને
 ભરી આપશે.

સુખનજુ હે યાં આજ હીરસા હમારા,
 નહિ કોમકો ઝાહેરા . જુસ્સે ચારા,
 હરેક કઝમો બોહતાં હે જુસ્મે ગવારા,
 મુજસ્સીમ હો ઉસ્કા અગર ઝુક સારા,
 બને હીન્દમે ઉસ્સે ઓર એક હીમાલા,
 હીમાલાસે હો જુસ્કી ચોટી દુબાલા, ૨૩૬

સાર—અધર્મીત વાણી વધવી તે આજે અમારો હીરસો
 થઈ પડી છે. જાહેરમાં કોમને કોઈ રીતે તેનાથી છુટકારો
 નથી. હરેક જુઠાણું તથા તોહમત તેમાં વ્યાજબી મનાય છે.
 જો પુરેપુરી વાત અસત્ય હોય તેની પણ કાંઈ હરકત નથી.
 આવી અધર્મીત વાણીનો એવો અંબાર થઈ પડ્યો છે કે એક
 બીજો હિમાલય પર્વત થઈ જવા પામ્યો છે. હીમાલય કરતાં
 તેનું શીખર ડાહ્યું ઉંચું થઈ ગયું છે.

ઝમાનેમેં જીતને કુલી ઓર નરર હેં,
કમાઈસે અપની વોહ સખ બાહરાવરહેં
ગવૈયે અમીરકે તુરે નઝર હેં,
ડકાલી લી લે આતે કુચ્છ માંગ કર હેં,
મગર ઇસ તપેદીકમેં ને મુખ્તેલા હેં,
ખુદા જાને વોહ કીસ મરઝકી દવા હેં. ૨૩૭

સાર—દુનિયામાં આજે જેટલા મજ્બુરો અને ચાકરો છે. તે પોતાની જાત મહેનતથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. ગવૈયાઓ અમીરોના માનવંતા છે, ઢેલ વગાડનારાઓ પણ કાંઈ માગીને લઈ આવે છે, પરંતુ આ ક્ષયનાં રોગમાં જે સપડાઓલા છે તે ખુદા જાણે કયા દરદની દવા છે.

જો સકકે નહોં જી સે જાએ ગુઝરસખ,
હો મૈલા જહાં ગુમ હોં ધોખી અગરસખ,
ખતે દમપેઃગર શેહર છોડે નફર સખ,
જો ડેર જાએ મેહતર તો ગંદે હોં ધર સખ
યે કર જાએ હીજરત જો શાએર હમારે
કહેં મીત્રકે ખસ કમ જહાં પાક સારે. ૨૩૮

સાર—જો ભીસ્તીઓ ન હોય તો સધળાઓનો પ્રાણ નીકળી જાય, જો ધોખીઓ ગુમ થઈ જાય તો સધળા દુનિયા ગંદી થઈ જાય જો મજ્બુરો શહેરને છોડી આપે તો શહેરપર એક આક્રમ આવી જાય અને જો ભંગીઓ હડતાળ પાડે

તો સઘળાં ધરો ગંદા થઇ જાય, પરંતુ જો અમારા કવીઓ
હીજરત કરી જાય તો સઘળાઓ મળી એમ કહે કે દુનિયા
હવે પાક થઇ ગઇ.

અરબ જો થે દુનિયામેં ઇસ ફત્તે ખાની,
નથા કોઇ આકાશમેં જુન્કા સાની,
ઝમાનેને જુન્કી ફસાહત થી માની,
મીટાદી અઝીઝુને ઉન્કી નીશાની,
સખ ઉન્કે હુનર ઓર કમાલાત ખોકર,
રહે શાએરીફો બી આખેર દીખો કર. ૨૩૯

સાર—કાવ્ય શાસ્ત્રના ઉત્પાદકો મુળ આરબ લોકો હતા
આ વિદ્યામાં તેમનો કોઇ આકાશમાં પણ હરીફ ન હતો,
સઘળી દુનિયા તેમની કાવ્ય આતુર્યતાની તારીફ કરતી હતી.
પરંતુ આપણા કવિઓ તેમના મિત્ર હોવાનો દાવો કરે છે
તેણે તેમની નીશાની પણ રહેવા દીધી નહિ તેમની સઘળી
કુશળતા તથા વણધને ગુમાવી કાવ્ય શાસ્ત્રને પણ ડુગાવી
ખેઠા.

આદમમેં પડી જન ઉન્કી ઝખાં સે,
જુલા દીનને પાઈ ઉન્કે બયાં સે,
સીનાં કે લીયે કામ ઉન્હુને લેસાં સે,
ઝખાનુકે કુચે થે બહુકર સેના સે,
હુએ ઉન્કે શેઅરુસે અખલાક સૈકલ,
પડી ઉન્કે ખુત્બુસે આલમમેં હલલ. ૨૪૦

સાર—ભાપા શાસ્ત્રમાં તેમનાજ પ્રતાપે પ્રાણુ દાખલ થયો હતો, તેમના વર્ણુનોથીજ ઇસલામે ઝળકાટ મેળવ્યો હતો, બરછીના કામે તેમણે જીભથી લીધાં હતાં, તીર કરતાં પણ ઝીણી તેમની અણીઓ હતી, તેમના કાવ્યોથી નીતિ-રીતિ પર ઉત્તમ પ્રકારનો ગીલિટ ચડવા પામ્યો હતો. તેમનાજ ભાવણોથી દુનિયામાં સુધારાની ચલવળ ચાલુ થઇ હતો.

ખલફ ઉકકે યાં જો કે જાદુ બધાં હેં.

શસાહતમેં મકયુલ પીરો જવાં હેં,

બલાગતમેં મશહુર હીન્દુસ્તાં હેં.

વોહ કુચ્છ હેં તો લે દેકે ઇસિ ગુન યાહે,

કે જમ શેઅરમેં ઉઝ સારી ગંવાએં,

તો ભાંડ ઉન્કી ગઝલેં મન્નલીસમેં ગાએં ૨૪૧

સાર—તેમનાજ તનુજો જે આજે મોટા વક્તા ગણાય છે. વાક્યચાતુર્યતામાં નાના મોટામાં પંકાય છે. પ્રોઠ વાણીમાં હીન્દુસ્તાન બરમાં વખણાય છે. તે જે કાંઈ છે તે એટલામાંજ છે. કે જ્યારે શાએરીમાં આખી જીંદગી ગુમાવી નાખે ત્યારે ભાંડ બોલો તેમની ગજલો ગાયનના જલસામાં ગાય.

તવાએશકો અઝખર હેં દીવાન ઉન્કે,

ગવૈયુંપે બેહદ હેં એહસાન ઉન્કે,

નીકલતે હેં તકીયુંમેં અરમાન ઉન્કે,

સનાઃખાં હેં; ઇબ્લીસો શૈતાન ઉન્કે,

કે અકલુંપે પરદે દીયે ડાલ ઉન્હુંને,

હમેં કર દીયા ફારેગુલ બાલ ઉન્હુંને. ૨૪૨

સાર—તેમની ગજલોના અંથે તાયશ સ્ત્રીઓને મે.હડે માફ છે, ગવૈયાઓ પર તેમના અસંખ્ય ઉપકારો છે. શકીરોના તકીયામાં તેમની મુરાદો પુરી થાય છે. ધમ્મીસ તથા શેતાનો તેમના અતિ ગુણ ગાય છે. કેમકે તેઓએ અકસોપર પર-દાઓ નાખી આપ્યા છે; અને અમોને દીન કે દુનિયા કશાના રહેવા દીધા નથી.

વોહ તીખ જીરપે ગશ હેં હમારે અતખા,
સમજતે હેં જીરકો બયાઝે મસીહા,
બતાને મેં હે બુખ્લ જીરકે બોહોતસા,
જીસે એબકી તરહા કરતે હેં અખશ,
૨કત ચંદ નુરખુંકા હે વોહ સફીના,
ચલે આપે હેં જો કે સીના બ સીના. ૨૪૩

સાર—એ વૈદક કે જેમનાપર અમારા હકીમો કુલ્યા સમાતા નથી. તેને હજરત ઇસા મસીહના નુસખા કરતાં ઓછું સમજતા નથી, તેમને એબની જેમ તો છુપાવતા શરેછે અને કોઈને બતાવતા પણ નથી. તેમનું આ વૈદક માત્ર કેટલાક નુસખાઓનું પોથું છે કે જે વંશપરંપરા તેમનામાં ચાલ્યું આવે છે.

ન ઉનકો નબાતાત સે આગહી હે,
ન અસલા ખખર માહનીયાતકી હે,
ન તશરીહકી લે કીસીપર ખુલી હે,
ન હશ્મે તખીય ન કેમીરટ્ટી હે,

ન પાનીકા ઇલમ ઝોર ન ઇલમે હવાહે
મરીઝુંકા ઉનકે નીગેહખાં ખુદા હે. ૨૪૪

સાર—વનસ્પતિશાસ્ત્ર સખધે તેમને કશી પણ માહિતી નથી, ખનીજશાસ્ત્રની પણ તેમને ખબર નથી, શરીર સ્થિતિ વિષે પણ તેમને યાન નથી. રસાયન કે પદાર્થવિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં પણ તેઓ કાંઇ સમજતા નથી તેમનામાં પાણીશાસ્ત્ર કે વાયુ શાસ્ત્રનો ઇલમ નથી. તેમના દરદીઓનો રક્ષક ખુદાજ છે.

ન કાનુનમેં ઉન્કે કાઇ ખતા હે,
ન મખજનમેં અંગુસ્ત રખનેકી જાહે,
સદીદીમેં લીખ્યા હે જો કુચ્છ બજાહે,
નશીસી કે હર કોલપર જાં શીદા હે,
સલક લીખ ગએ જો કીયાસ ઝોર ગુમાંસે,
સહીકે હે ઉતરે હુએ આસમાંસે. ૨૪૫

સાર—તેમના કાનુનમાં કોઇપણ જાતની જુલ તેઓ માનતાજ નથી, તેમના બંડારમાં આંગળી મુકવાની પણ જગો નથી. જુના પુરાણા સદીદી તથા નશીસી નામના ગ્રંથમાં જે લખ્યું છે તેજ વ્યાજળી અને તેનાપરજ તેમનો પ્રાણુ શીદા છે. આગળના લોકો અટકળ તથા દૃષ્ટનાથી લખી ગયા છે તે તેમની નજરમાં આકાશથી ઉતરેલા સદીશાઓ જેટલા પ્રમાણુ મનાય છે.

વોહ તકવીમ પારીના યુનાનીઉંકી,
વોહ હીકમત કે હે એક ઘેકેકી ટદી,

પકીં જીરો ઠેકરા ચુકાહે નીકમી,
અમલને જીસે કરદીયા આકે રહી,
હસે વહીસે સમઝે હેં હમ ઝીયાલ,
કોઈ ખાત હસમે નહિ કમ ઝીયાલ. ૨૪૬

સાર—ગ્રીક લોકોનું તે પોયું તદ્દન પુરાણું થઇ ગયું છે. તેનું તત્વજ્ઞાન માત્ર છેતરપંડીનો જાળ છે. ખાત્રીએ જમને નકામું સિદ્ધ કરી આપ્યું છે, અમલ કરતાં જે રદી થઇ ગયું છે, પરંતુ અમારા હકીમો તેને વહી કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ મણે છે. તેમાં કોઇ વાત વતી ચોખી માનતા નથી.

ઝોખુર ઓર તૌરેતો ઇન્જલો કુરઆં,
ખીલ અજમાહેં કાખીલે નસ્ખો નીસ્ખાં,
મગર લીખ ગએ જો હસુલ એહલે યુનાં,
નહિ નસ્ખો તખદીલકા ઉન્મે ઇમ્કાં,
નહિ મીટતે જખ તકકે આસારે દુનિયાં,
મીટમા - કબી કોઈ શોશા ન ઉન્કા. ૨૪૭

સાર—ઝોખુર, તૌરેત, ઇન્જલ અને કુરાનને જુલમાલ વાગાં જથ્થાવી રક કરવાનું જથ્થાવે પરંતુ જે યુનાનીઓ લખી મયા છે તેમાં જરા પણ જુલ ને સુધારો કરવાનું માનતા નથી તેઓ માને છે કે જ્યાં સુધી દુનિયા ખાકી છે ત્યાંસુધી તેમાં એક તુકતા બરાબરનો પણ તફાવત થઇ શકશે નહિ.

નતાયેજ હેં જો મગરખી ઇમ્કો ફતકે,
વોહ હેં હીન્દમેં જલવાગર સો ખરસસે,

તાઅસ્સુબને લેકીન વોહ ડાલેહેં પરહે,
કે હમ હકકા જલવા નહિ દેખ સકતે,
દીલુપર હેં નકશ એહલે યુનાંકી રાએ,
જો અમ વહી ઉતરે તો ઇમાં નલાએ ૨૪૮

સાર—પાશ્ચિમાત્ય વિદ્યા-કળાના પરિણામો સૈકાઓ થયા હીન્દુસ્તાનમાં આવી પ્રકાશ્યાં છે. પરંતુ તાઅસ્સુબ યાને ધર્માન્ધતાએ અમારી આંખોપર એવા તો પાટા બાંધી આપ્યા છે કે સત્ય પ્રકાશને અમે જોઈ જ શકતાં નથી. અંતઃકરણમાં યુનાનીઓના અભિપ્રાયો એવા તો સજ્જડ જડછ ગયા છે કે જો આસ્માનથી વહી આવે તોપણ ન માને.

અમ ઇસિ ફલસફાપર જો હેં મરૂનેવાલે,
શક્કા ઓર મેજસ્ટીકે હમ ભરને વાલે,
અસ્તુકી ચોખટપે કદમ ધરને વાલે,
ફલાતુનકી ઇકતેદા કરને વાલે,
વોહ તેલીકે કુચ્છ બેલસે કમ નહિ હે,
શીરે ઉમ્મર ઓર જહાં થે વહી હે. ૨૪૯

સાર—આવી પુરાણી શીલોસોફીપર મરી શીટવા વાળા પુરાણા હકીમોના વૈદક અંધોનો દમ ભરવાવાળા છે. એરિસ્ટોટલનાં દ્વારપર જે પગ ધરનારા છે. પ્લેટોની પેરવી કરનારા છે તેઓ ધાંચીના બેલ કરતાં કાંધ ઓછા નથી. ઉમરભર ધુમ્પા પથુ જ્યાં હતા ત્યાંના ત્યાંજ.

વોહ જખ કરચુકે ખત્મ તેહસીલે હીકમત,
બંધી સરપે હસ્તાર દલ્મો ૧જીવત,
અગર રખતે હેં કુચ્છ તખીયતમેં જુદત
તો હે ઇન્કી સખસે બડી ચેહ લીયાકત,
કે ગર દીનકો વોહ રાત કેહદેં જ્યાંસે,
તો મનવાકે છોડેં ઉસે એક જહાંસે, ૨૫૦

સાર—જ્યારે તેઓએ વિધા સંપાદન કરી વડાઇની પા-
ઘડી પહેરી લે છે ત્યારે જો કાંઇ તખીયતમાં અચળતા ધરાવે
છે તો તેમની મોઢામાં મોટી કુશળતા એમાંજ હોય છે કે
જો તેઓ દીવસને મુખથી રાત્રી કહી આપે તો છેવટે રાત્રી
કમુલ કરાવીને ઉઠે.

સીતા ઇસ્કે જો આએ ઉન્કો પહાદે,
ઉનહેં જો કુચ્છ આતાહે ઉસ્કો બતાદે,
વોહ સીખીહેં જો બોલીયાં સખ સીખાદે,
મીયાં મીઠું અપનાસા ઉસકો બના દેં,
ચેહ લે દે કે હે દલ્મકા ઉનકે હાસીલ,
ઉસીપર હેં કુચ્છ ઉન્કો બૈનુલ અમાસલ ૨૫૧

સાર—ઉપરાંત જે કોઇ આવે તેને વિધા શીખવાડી
આપે, તેમને જે કાંઇ આવડે છે તે સવળ બતાવી આપે.
તેમણે જે જે બાપાઓ શીખી છે તે સવળાઓને શીખવાડી
પોતાના જેવા મીયાં મીઠું બનાવી આપે. લખ દઇને તેમના

ઇલમનું આ પરીણામ છે, આટલા ઉપરજ તેઓ ધમાચોકડી મચાવી રહ્યા છે.

ન સરકારમેં કામ પાનેકે કાખીલ,
 ન દરબારમેં લખ હીલનેકે કાખીલ,
 ન જંગલમેં રેવડ ચરાનેકે કાખીલ,
 ન બાઝારમેં બોઝ ઉઠાનેકે કાખીલ,
 ન પહડતે તો સો તરહા ખાતે કમાકર
 વોહ ખોચે ગયે ઓર તાલીમ પાકર. ૨૫૨

સાર—સરકાર દરબારમાં કંઈ કામકાજ કરી શકવાની તેમનામાં આવડત નથી. ત્યાં હોઠ હલાવી શકે તેટલી પશ્ચુ લાયકાત નથી. વગડામાં બકરાં ચરાવવાને કે બજારમાં વૈતરૂં કરવાને લાયક નથી. જો તેઓ ઇલમ હાસીલ ન કરતે તો અનેક માર્ગથી કમાઈને ખાતે. આ તો તેઓ ઇલમ શીખીને; ઉલટા હેરાન થઈ ગયા.

જો પુછો કે હઝરતને જો કુચ્છ પડહાહે
 મુશાફ આપકી ઇસ્કે પહડનેસે કીયા હે,
 મશાફ ઉસ્મેં દુનિયાકા ઓર દીનકા હે,
 નતીજ કોઈ યાકે ઇસ્કે સીવા હે,
 તો મજબુમકી તરહા સબ કુચ્છ બકેગે,
 જવાબ ઇસ્કા લેકીન ન કુચ્છ દે સકેગે. ૨૫૩

સાર—જો તેમને પુછો કે તમોએ જો ઇલમ હાસલ કીધો છે તેથી તમારો હેતુ શું છે? તેમાં દીનનો લાભ કે

દુનિયાનો લાભ મેળવવો છે ? અર્થાત તે ઉપરાંત બીજો કોઈ લાભ છે ? તો દીવાનની જેમ મરજીમાં આવશે તેમ બંધવારો કરશે પરંતુ તેનો સીધો જવાબ આપી શકશે નહિ.

ન હુજૂત રીસાલતપે લા સકતે હેં વોહ,
 ન ધરવામકા હક જતા સકતે હેં વોહ,
 ન કુરઆંકી અજમત દીખા સકતેહે વોહ,
 ન હકકી હકીકત બતા સકતે હેં વોહ,
 ફલીલેં હેં સખ આજ બેકાર ઉનકી,
 નહિ ચલતી તોપુ'મેં તલવાર ઉનકી. ૨૫૪

સાર—રીસાલતને સિદ્ધ કરવા માટે કોઈ ફલીલ આપી શકતા નથી. ઈસ્લામની સત્યતા પણ બતાવી શકતા નથી. કુરાને મજીદની શ્રેષ્ઠતા દેખાડી શકતા નથી. ન સત્યની સત્યતા સિદ્ધ કરી શકે છે. તેમની સઘળી ફલીલો આજે નકામી થઈ પડી છે, તોપણ આગળ તેમની તલવારો ચાલી શકતી નથી.

પડે ઉસ મુશકકતમેં હેં વોહ સરાપા,
 નતીજ નહિ ઉનકો માલુમ હરકા,
 ગઈ જુલ આગેકી ભેડેં જો બટીયા,
 ઉસી રાહપર પડ લીયા ગલ્લા સારા,
 નહિ જાનતે ચેહ કે જાતે કીધર હેં,
 ગએ જુલ રસ્તા વોહ યા રાહપર હેં, ૨૫૫

સાર—તેઓ એવી માયાક્રુટમાં તક્ષીન થઇ ગયા છે કે જેનું કાંઇ પરીણામ તેમને યાદ નથી, આગળનાં ઘેટાં માર્ગ લુપ્ત્યાં તો સધળું ટાળું તે રસ્તેજ ગુપચુપ ચાલવા લાગી ગયું છે, તેઓ એટલું પણ નથી જાણતા કે ક્યાં જઇએ છીએ, માર્ગ લુપ્તી ગયા છીએ કે સીધા રસ્તાપર છીએ.

મીસાલ ઉન્કી કોશીશકી હે સાર એસી,
કે ખાઈ કહીં બંદરેને જો સરદી,
ધધર ઓર ઉધર દેરતકે આગ હુડી,
નઝર રોશની ઉતકો આધ ન ઉસકી,
મગર એક જુગનુ ચમકતા જો દેખા,
પતંગા ઉસે તુરકા સખને સમજા. ૨૫૬

સાર—તેમની કોશીશનું દ્રષ્ટાન્ત એવું છે કે જંગલમાં એક વખત વાંદરાઓને ઘણી સરદી લાગી. તેઓએ સરદી દુર કરવા આસપાસ અગ્નિની ઘણી તપાસ કરી જોઈ, પણ તે મળી શકી નહિ, પરંતુ ચાંદરણં મારક ચળકતા પતંગયાંને તેઓ અગ્નિ સમજી ઉચકી લાવ્યા.

લીયા જાકે થામ ઓર સગને ઉસીદમ,
કીયા ધાસ કુસ ઉરપે લાકર ફરાહમ,
લગે ઉસ્કો સુલગાને સખ મીલકે પેહમ,
ન કુચ્છ આગ સુલગી ન સરદી હુમકમ,
ચુંહી રાત સારી ઉન્હુને ગંવાધ,
મગર અપની મડેનતકી રાહત ન પાધ ૨૫૭

સાર—વાંદરાઓ તે પતંગીયાને અગ્નિની ચીણુગારી સ-
મજી તે પર ધાસકુસ નાખી સળગાવવા લાગ્યા. પરંતુ અગ્નિ
કાંઈ સળગી નહિ. અને તેમની સરદી દુર થઈ નહિ. આખી
રાત્રી તેઓએ ખાલી માથાકુટમાં ગુમાવી પણ તેમને તેમની
મહેનતનો બદલો મળ્યો નહિ.

ગુઝરતે થે જો જાનવર ઉંસ તરસે,
જળ ધસ કશમશકમેં ઉન્હેં દેખતે થે,
મલામત બોહોત સખત થે ઉન્કે કરતે,
કે શરમાએં વોહ એમ ખાતીલસે અપને
મગર અપની કદસે ન બાઝ આતેથે વોહ
મલામતપે ઓર ઉલ્ટે ગરાંતેથે વોહ. ૨૫૮

સાર—વાંદરાઓ પતંગીયાપર ધાસકુસ નાખી સળગાવ-
વાની માથાકુટ કરતા હતા ત્યારે તેમની પાસેથી જે જે જા-
નવરો પસાર થતા અને તેમને આવી માથાકુટમાં પડેલ જેતા
ત્યારે તેઓ વાંદરાઓની બહુજ મલામત કરી તેમની જીદી
માન્યતાને તજી દેવા જણાવતા હતા. પરંતુ વાંદરાઓ પોતાની
હઠ છોડતા ન હતા. અને ઉલટા તેમને જે શીખામણુ આ-
પતું તેની તરફ ગુસ્સે થઈ કીકીયારીઓ કરતા હતા.

ન સમઝે વોહ જખતક હુવા દીન ન રોશન,
દસી તરહા જો હેં હમીકત કે દુશમન,
ન ઝાડેંગે ગીદેં તોહમએ દામન,
પે જખ હોગા નુરે સહર લમઆઅરગન,

બોહોત જલ્દ હો જાયેગા આશકારા,
કે જુગનુંકા સમઝે થે વોહ એક શરારા. ૨૫૯

સાર—જ્યાંસુધી સવાર થઈ સૂર્ય ન ઉગ્યો ત્યાંસુધી વાંદરાઓ ખરું સમજી શક્યા નહિ. તેવીજ રીતે જેઓ સત્ય-વાતના શત્રુઓ છે તે જ્યાંસુધી વહેમી ધુળને ઝાટકી નાખશે નહિ ત્યાંસુધી વાંદરાઓની પેઠે જુદી ધમા ચોકડીમાં મન્યા રહેશે, પરંતુ જ્યારે સવારના સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રકટી નીકળશે ત્યારે તેઓને ખુલ્લી રીતે જણાઈ આવશે કે અમે પતંગીયાને અગ્નિની ચીણુગારી સમજ્યા હતા.

શરીરુંકી ઓલાદ બે તરખિયત હે,
તખાહ ઉનકી હાલત ખુરી ઉનકી ગત હે,
કીસીકા કખુતર ઉડાનેકી લત હે,
કીસીકા બટેરે લડાનેકી ધત હે,
ચરસ ઓર ગાંજપે શેદા હે કોઇ,
મદક ઓર ચંડુકા રસીયા હે કોઇ. ૨૬૦

સાર—કુળવાન લોકોની ઓલાદ કેળવણી પામ્યા વગરની છે, તેમની સ્થિતિ બહુજ ખરાબ થઈ જવા પામી છે. કોઈને કખુતર ઉડાવવાનું તો કોઈને બટેર લડાવવાનું હડખું લાગ્યું છે, કોઈ ચરસ તથા ગાંજનો રસીયો છે અને કોઈ મદક તથા ચંડુનો શીદા છે.

સદા ગર્મ અનશરસે ઉનકી સોહખત,
હરેક રીન્દો ઓખાશસે ઉનકી મીલકત,

પહોડે લીકખુંકે સાચાસે ઉનકો વેહચત,
મદારસકી તાલીમસે ઉનકો નફરત,
કમીનુંકે જરગમેં ઉમરેં ગંવાધ,
ઉનહેં ગાલીયાં દેની ઓર આપ ખાની ૨૬૧

સાર—હલકા વર્ગના લોકો સાથે તેમનો સંગ છે. લુચ્ચા તથા સ્વછંદીઓ સાથે તેમને મીઠાપ છે. બણેલા ગણેલાઓના છાંયડાથી પણ તેમને નફરત છે. સ્કુલની કેળવણી તરફ તેમને અણુગમે છે. નીચ લોકોના ટોળામાં પોતાનું આયુષ્ય પુરું કરી નાંખ્યું, પોતે ગાળો ખાવી તથા તેમને આપવી તે તેઓ તેમનાથી શીખ્યા.

ન ઇલ્મી મદારસમેં હેં ઉનકો પાતે,
ન શાયસ્તા જલસુંમેં હેં આતે જતે,
પે મેલુંકી રોનક હેં જાકર બહડાતે,
પડે શીરતે હેં દેખતે ઓર દીખાતે,
કીતાબ ઓર મોઅલ્લીમસે શીરતે હેં બાગે
મગર નાય ગાનેમેં હેં સખસે આગે. ૨૬૨

સાર—સ્કુલ કે કોલેજોમાં તેઓ નજરે પડતા નથી. સારી સુધરેલાઓની સભામાં તેઓ આવતા જતા નથી. માત્ર મેળાઓમાં જઈ તેની શોભામાં વધારો કરે છે. મેળામાં આમ જોતા જોવાડતા ફરતા રહે છે, કીતાબો તથા ઉસ્તાદોથી દુર ભાગતા રહે છે. પરંતુ નાય ગાણામાં સૌ પહેલાંજ જઈ પહોંચે છે.

અગર કીજે ઉન પાક શોહદુંકી ગીનતી,
હવા જનકે પેહલુસે જયકર હે ચલતી,
મીલી ખાકમેં જનસે ઇઝઝત બડુંકી,
મીટી ખાનદાતુંકી જનસે પુઝુરગી,
તો પેહ જસકદર ખાના જરખાદ હોંગે,
વોહ સખ ઇન શરીફુંકી ઓલાદ હોંગે. ૨૬૩

સાર—તેવા પાક લુચ્યાઓની ગણતરી કરીએ કે જેમનાથી હવા પણ ખચીને ચાલે છે. જેમનાથી વડવાઓની ઇન્જનત માટીમાં મળી ગઈ છે. જેમનાથી ખાનદાનોની પુઝુરગી પર પાણી ફરી ગયું છે. તો તે સઘળાઓ રઝળુ અને શરીફાની ઓલાદનાજ માલુમ પડશે.

હુઘ ઉનકી જયપનમેં યું પાસખાની,
કે કૈદીકી જૈસે કટે જાંઘગાની,
લગી હોને સખ કુચ્છ સમઝ પુઝસીયાની,
ચહડી ભુતકી તરહા સરપર જવાની,
બસ અબ ધરમેં દુશવાર થમના હે ઉન્કા
અખાડુંમેં તકીયુંમેં રમનાહે ઉનકા. ૨૬૪

સાર—તેમની બાધ્યાવસ્થામાં એવી રીતની પાસખાની થઈ છે કે જેવી રીતે કૈદીની જાંઘગી પસાર થાય છે. જ્યારે તેઓ કાંઈ સમજણા થવા લાગ્યા ત્યારે જુવાનીએ ભુતની જેમ તેમના પર સવારી કરી લીધી. બસ હવે તો તેમનો કદમ

ધરમાં ટકવોજ મુશકીલ છે અખાડ તથા તકીયામાં તેમની હાજરી થવા લાગે છે.

નશેમે' મએ ઇશકકે ચુર હે' વોહ,
સફે ફોજ મીઝગાંમે' માહસુર હે' વોહ,
ગમે ચક્મ અખરમે' રંજુર હે' વોહ,
ખોહોત હાથસે દીલકે મજબુર હે' વોહ,
કરે' કીયા કે હે ઇશક-તીનતમે' ઉન્કી,
હરાત ભરી હે તખીયતમે' ઉન્કી. ૨૬૫

સાર—ઇશકખાજના નીશામાં તેઓ ચકચુર છે. માયુકની આંખોના નેણના કેદખાનામાં હમેશા કેદ છે. તેણીની આંખો તથા ભંમરના ગમમાં તેઓ ગમગીન છે. તેઓ પોતાના દીલને તદ્દન વશ થઇ ગયા છે. તેઓ આપડા કરે શું! કેમકે ઇશક તેમની પ્રકૃતિમાં દાખલ થઇ ગયું છે. તેમની પ્રકૃતિમાં ઇશકની ગરમી ભરેલી છે.

અગર શશ જહતમે' કોઈ દીલરખા હે,
તો દીલ ઇન્કા નાદીદા ઉસપર શીદા હે,
અગર ખાખમે' કુચ્છ નઝર આ ગયા હે,
તો યાદ ઉસ્કી દીન રાત નામે' ખુદા હે,
ભરી સખકી વેહશતસે રૂદ હે યાં,
જુસે દેખીયે કૈસો શરહાદ હે યાં. ૨૬૬

સાર—આર ખંડ ધરતીમાં જો કોઇ ખુશસુરત માયુક હોવાનું સાંભળે તો વગર જોયે તેનાપર શરેશતા થઇ જાય છે.

જો:સ્વપ્નામાં તેણીની ખ્માલી તસવીર જોવાઇ ગઇ તો તેને રાત્રી દિવસ ખુદાને જેમ યાદ કરે છે. દીવાનાઓ સરખી તેમની સ્થિતિ નજરે પડે છે. જેને જુઓ તે શીરીન તથા ફરહાદ થઇ રહ્યા છે.

અગર માં હે દુખિયા તો ઉન્કી બલાસે,
અપાહજ હે બાવા તો ઉન્કી બલાસે,
જો ધરમેં હે ફાકા તો ઉન્કી બલાસે,
જો મરતા હે કુમ્ખા તો ઉન્કી બલાસે,
જીન્હુને લગાઇ હો લો દીલરબા સે,
ગરઝ શીર ઉન્હેં કીયા રહી માસીવા સે, ૨૬૭

સાર—જો માતા દુઃખી હોય તો તેમની બલાથી, જો પીતા અપંગ હોય તો તેમની બલાથી, ધરમાં લાંબજીવ થની હોય તો તેમની બલાથી, જો કુટુંબ મરી જવું હોય તો તેમની બલાથી. બસ જેણે પ્રીયા સંગ પ્રીત ખાંધી છે તેને બીજાઓ સાથે સખંધ શું રહ્યો ?

ન ગાલીસે દુશનામસે જી ચુરાએં,
ન જીતીસે પૈઝારસે હય ક્યાએં,
જો મેલુમેં જાએં ઓ લુચપન દીખાએં,
જો મેહફીલમેં બેઠેં તો ફીતને ઉઠાએં,
લરઝતે હેં ઓખાશ ઉન્કી હંસીસે,
ચુરેઝાં હે રીન્દ ઉન્કી હમસાયગી સે. ૨૬૮

સાર—ગાળ ગણાય બકતાં જરાપણ અચકાતા નથી.

મારા મારીથી જરાપણુ શરમાતા નથી. મેળાઓમાં જાય છે તો ત્યાં હુચ્ચાઇ દેખાડે છે. જો મંડળીમાં બેસે છે તો અનેક ફીતનાઓ ઉભા કરે છે. ફુલમાં ફુલ લોક પણુ તેમની મશ્કરીથી થરથરે છે નરદ પુરુષો તેમના પાડોશના વસવાટથી નાસે છે.

સપુતુંકો અપને અગર ખીયાહ દીજે,
તો બહુઉંકા બોઝ અપની ગરદનપે લીજે,
જો બેટીક પેવંદકી ફીક ફીજે,
તો બદ રાહ હેં બાનજે ઓર બતીજે,
થેહી ઝીકના કુખકુ ધર બધર હે,
બહુકા ઠીકાના ન બેટીકા બર હેં, ૨૬૯

કાર—જો પોતાના સપુતને પરણાવી દઇએ તો વહુને બોળ પોતાની ગરદનપર આવી પડે છે. જો પુત્રીના લગ્નનો વિચાર કરીએ તો બાણેજ તથા બત્રીજાઓ અનીતિવાન જણાય છે. આવોજ બજાપો ધર ધર ચાલી રહ્યો છે. વહુને દેઘાણું કે પુત્રીને વર નથી.

ન મતલમ નીગરીકા ઉન્કો સલીકા,
ન દરબાર દારીકા ઉન્કો સલીકા,
ન ઉમેદવારીકા ઉન્કો સલીકા,
ન ખીદમત ગુઝારીકા ઉન્કો સલીકા,
કુલી યા નકર હો તો કુચ્છ કામ આએ,
મગર ઉન્કો ફીસ મદમેં કોઇ ખપાએ. ૨૭૦

સાર—યુક્તિથી કામ લેવાનો તેમનામાં સલીલા નથી, કચેરીની ઉમેદવારી કરવાની યોગ્યતા તેમનામાં નથી. નોકરી કરવાની પણ આવડત નથી, કુલી કે મજૂર હોય તો કાંઈ કામ પણ આવી શકે. પણ એમને કંઈ લાઇનમાં જોડી શકાય?

નહિ મીઠતી રોટી જીંહેં પેટ ભરકે,
વોહ શુજરાન કરતે હેં સો એળ કરકે,
જો હેં ઉન્મેં દો ચાર આસુદા ધરકે,
વોહ દીનરાત ખાહાં હેં મરગે પીઠરકે,
નમુને ચેહ આયનો અશરાફકે હેં,
સલાર ઉન્કે વોહ ચે ખતાર ઉન્કે ચેહ હેં. ૨૭૧

સાર—જેમને પેટ ભરીને અનાજ પણ મળતું નથી તે સેંકડો એળો કરીને શુજરાન ચલાવે છે, તેમનામાં જે જે ચાર તવંગર સ્થિતિના છે તેઓ હમેશાં પીતાના મરણને ચાહનારા છે. અશરાફ તથા અમીરોના આ નમુનાઓ છે. તેમના વડીલો કેવા હતા અને આ તેમના વંશજો કેવા છે.

વોહ ઇસલામકી વોહ શાયહ ચેહી હે,
કે જીરકી તરફ આંખ સખકી લગી હે,
ખોહોત જીરસે આયંદા ચક્મે બેહી હે,
બકા મુનહસર જીરપે ઇસલામકી હે,
ચેહી જન ડાલેગી બાગે કોહનમેં,
ઇસીસે બહાર આયેગી ઇસ ચમનમેં. ૨૭૨

સાર—તે ધસલામના છોડ એજ જણાય છે કે જેમના તરફ સધળાની દ્રષ્ટિ લાગી રહી છે. તેમનાથીજ ભવિષ્યની ઉન્નતિની આશા છે. ધસલામ તેમનાથીજ ટકી રહેલો છે તેઓજ ઉજડ બાગમાં જીવનને ઢાખલ કરશે! તેમનાથીજ બાગે ધસલામમાં લીલા લહેર થશે!

યેહી હેં વોહ નસલેં મુખારક હમારી,
કે બખશેંગી જે દીનકો ઉસ્તવારી,
કરેંગી યેહી કામકી ગમગુસારી,
ખન્દીં પર હેં ઉમીદેં મોકુદ સારી,
યેહી શમે ધસલામ રોશન કરેંગી,
બકુકા યેહી નામ રોશન કરેંગી. ૨૭૩

સાર—ઉપર જણાવવામાં આવેલી તેજ અમારી મુખારક નસલો છે કે જે દીનને મજબુતી આપશે, તેઓજ કામના દુખડાંને દુર કરશે. તેમનાપરજ ભવિષ્યની બધી આશાઓ લટકી રહેલી છે. તેજ ધસલામનો ચેરાગ પ્રકાશિત કરશે વડી-લોનું તેજ નામ રોશન કરશે.

ખસર ઉન્કે અલહક અગર યાં યેહી હેં,
સલક કે અગર ફાતહાખાં યેહી હેં,
અગર યાદગારે અઝીઝાં યેહી હેં,
અગર નસ્લ અશ્વરાફે આયાં યેહી હેં,
તો યાદ ધસ કદર ઉન્કો રેહ જાયગી યાં,
કે એક કામ રેહતીયી ધસ નામકી યાં. ૨૭૪

સાર—લાયક પૂર્વજોની જો એજ ઓલાદ છે. વઢીલોના કાતેલા પડનાર જો તેઓજ છે. જો વહાલાએની તેજ યાદગીરી છે જો અશરારે તથા અમીરોની તેજ નસલ છે તો હવે માત્ર તેમની એટલીજ યાદગીરી અહીં રહી જવા પામશે કે એ નામની એક કોમ અહીં રહેતી હતી.

સમજતો હું શાયસ્તા જો આપકો યાં,
હું આઝાદીયે રાય પર જો કે નાઝાં,
ચલન પર હું જો કોમકે અપની ખંદાં,
મુસલમાં હું સખ જુન્કે નઝદીકે નાદાં,
જો દુઢોગે યારં કે હમદર્દ ઉન્મેં

તો નીકલેંગે થોડો જવાંમર્દ ઉન્મેં. ૨૭૫

સાર—જેઓ પોતાને આજે સુધરેલા સમજે છે, જેઓ સ્વતંત્ર અબીપ્રાય માટે મનમાં મગ્ન થાય છે, કોમના વર્તન માટે જેઓ હસી રહ્યા છે. મુસલમાનો સધળા તેમની દૃષ્ટિમાં નાદાન છે જો તેમનામાં ખરા હમદર્દોની શોધ કરશે તો ખહુ થોડા જુવાનો નીકળી આવશે.

ન રંજ ઉન્કે ઇફલાસકા ઉન્કો અસલા,
ન ફીક ઉન્કી તાલીમ ઓર તરબીયતકા,
ન કાશીશકી હીમ્મત ન દેનેકા પૈસા,
ઉડાના મગર મુશ્ત એક એકકા ખાકા,
કહીં ઉન્કી પોશ્ચાકપર તાન કરના,
કહીં ઉન્કી ખોરાક પર નામ ધરના. ૨૭૬

સાર—તેમને ધસ્લામીઓની દારિદ્રતાની જરાપણ ચીન્ટા નથી. તેમની કેળવણી તથા નીતિરીતિના શિક્ષણની જરાપણ પરવા નથી. માત્ર ખાલી તેમની ધીજીઓ ઉડાવે છે. કદી તેમના યોશ્નાક માટે ટીકા કરે છે. કદી તેમના ખોરાક માટે નુકતેચીની કરે છે.

અઝીઝુંકો જીસ ખાતમેં એખ પાના,
નશાના હસે ફજતીઉંકા બનાના,
શનાતતસે દીલ બાધયુંકા દુખાના,
યગાનુંકા બેગાના બનકર ચીડાના,
ન કુચ્છ હૃદીકી ચોટ ઉન્કે જીગરમેં
ન કતરા કોઇ ખુનકા ચસ્મે તરમેં ૨૭૭

સાર—ખંધુઓમાં જે વાતનો એખ જુએ છે તેની પેટ ભરીને મસ્કરી કહે છે. એખ જોઇ મજાક કરી બાધઓનાં મન દુખાવે છે. પોતાનાને પારકા બનાવી ચીડાવે છે. તેમના અંતઃકરણમાં જરાપણ લાગણીનો અસર નથી. તેમની બીની આંખમાં લોહિનું એક ટીપું પણ નથી.

જહાઝ એક ગીરદાખમેં ફંસ રહા હે,
પડા જીસે જોખુમેં છોટા બડા હે,
નીકલનેકા રસતા ન બચનેકી જા હે,
કોઇ ઉન્મેં સેતા કોઇ જાગતા હે,
જો સોતે હેં વોહ મસ્ત ખાખે ગીરાં હેં,
જો બેદાર હેં ઉન્પે ખંદા ઝનાં હેં, ૨૭૮

સાર—અસ એક વહાણુ વમળમાં ફસાઇ રહ્યું છે. તેને લઇ દરેક નાનો મોટો જોખમમાં આવી પડ્યો છે. છુટવાનો માર્ગ કે અચવાની જગો નથી. તેમનામાં કોઈ સુતો છે ને કોઈ જાગતો છે. જેઓ સુતા છે તેઓ તો નિંદ્રામાં ચકચુર પડ્યા છે અને જેઓ જાગે છે તેઓ સુતેલા માટે હંસી રહ્યા છે.

કોઇ ઉન્સે પુછે કે અય હોશવાલો,
કીસ ઉમ્મીદપર તુમ ખડે હંસ રહે હો,
ભુરા વકત બેડેપે આનેકો હય જો,
ન છોડેગા સોતુંકો ઓર જાગતું કો,
બચોગો ન તુમ ઓર ન સાથી તુમ્હારે,
અગર નાવ ડુબી તો ડુબેગે સારે. ૨૭૯

સાર—કોઇ તેમને પુછે કે ઓ હાપણુવાળાઓ ! કઇ આશાપર તમે હંસી રહ્યા છો ? વહાણુપર આક્રંત આવવાની છે તે સુતેલા કે જાગતા કોઇને પણ છોડનાર નથી. ન તમે અચશો ન તમારા સાથીઓ અચશો. જો વહાણુ ડુબ્યું તો તમે સઘળા ડુબી જશો.

ગરઝ એબ કીજે બયાં અપને કીયા કીયા,
કે બીગડા હુવા યાં હે આવેકા આવા,
ફકીર ઓર જાહીલ ઝખફ ઓર તવાના,
તાઅસ્સુફકે કાખીલ હે એહવાલ સખકા,
મરીઝ એસે માયુસ દુનિયામેં કમ હેં,
બીગડ કરકબી જો ન સંબલેં વોહ હંમ હેં. ૨૮૦

સાર—મતલબ કે તેમના કેટલાક એમ જાહેર કરીએ!
અહીં આખી વખારની વખાર બગડવા પામી છે. જ્ઞાની અને
અજ્ઞાન, કમજોર અને મજબુત સંઘળાઓની સ્થિતિ અફસોસ
કરવા લાયક થઈ ગઈ છે. આવા અસાધ્ય દરદીઓ દુનિયામાં
બહુ જ થોડા હશે. ખરાબ થયા પછી કદીપણ ન સુધરીએ તે
અમોજ છીએ.

કીસીને યેહ એક મર્દ દાનાસે પુછા,
કે નેઅમત હે દુનિયામેં સખસે બડી કીયા,
કહા “અકલ જીસે મીત્રે દીનો દુનિયાં”
કહા “ગર નહો ઉસે ઇન્સાંકો બાહરાં”,
કહાં “ફીર અહમ સખસે ઇદમો હુનર હે”
કે જો બાઅસે ઇશ્તેખારે બશર હે” ૨૮૧

સાર—કોઈએ એક ડાહ્યા માણસને પુછ્યું કે “ દુનિ-
યામાં મોટામાં મોટી ન્યામત કય છે ? ” જવાબ આપ્યો કે
“ એવી બુદ્ધિ કે જેથી દીન તથા દુનિયા પ્રાપ્ત થાય ” કહ્યું
કે “ જો તે માણસને હાસલ ન થઈ તો પછી ? જવાબ
આપ્યો કે તો પછી “ વિદ્યા-કળા સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે
તે મનુષ્યો માટે ફાયદા કરવા લાયક વસ્તુ છે ”

કહા “ગર નહો યેહબી ઇસકો મયસ્સર,”
કહા “માયો દોલત હે ફીર સખસે બહડકર,”
કહા “ફર હો યેહબી અગર બંદ ઉસપર,”
કહા “ઉસે ખીજલીકા ગીરના હે બેહતર,”

વોહ નંગે બચર તાકે ઝીલ્લતસે છુટે,
ખલાયક સખ ઉરકી નહુસતસે છુટે. ૨૮૨

સાર—પુછ્યું કે “ જો તે: પણ દાસલ ન થાય તો પછી ? ” જવાબ આપ્યો કે “ તો પછી નાણું એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. ” પુછ્યું કે “ જો તે દાર પણ તેનાપર બંધ હોય તો કેમ ? ” જવાબ આપ્યો કે “ તો પછી તેવા માણસપર વીજળી પડે તેજ બેહતર છે. કે જેથી તે ઝીલ્લતથી અને લોકો તેની નહુસતથી મુક્ત થાય.”

મુઝે ડર હે અય મેરે હમ કામ યારો,
મુખાદા કે વોહ નંગ આઘમ તુમ્હી હો,
ગર ઇસલામકી કુચ્છ હમીયત હે તુમકો,
તો જલદીસે ઉઠો ઓર અપની ખબર લો,
વગરના ચેહ કોલ આયેગા રારત તુમ્પર,
કે હોનેસે ઇન્કા ન હોના હે બેહતર. ૨૮૩

સાર—ઓ મારી કામ ! મને ધારતી છે કે તેવા ઝીલ્લત પમાએલા રહેને તમો ખુદ ન હો. જો ઇસલામની કાંઈ પણ હમીયત તમારામાં હોય તો જલદીથી ઉઠો અને પોતાની સંભાળ લો. મહિતર તમારાપરજ એ બોલ લાગુ પડશે કે “ હોવા કરતાં તેમનું ન હોવું બેહતર છે ”

રહોગે યુંહી ફારેગુલ ખાલ : કબતક,
ન બદલોગે ચેહ ચાલ ઓર દાલ કબતક,
રહેગી નઈ પોદ પામાલ કબતક,

ન છોડોગે તુમ બેડીયા ચાલ કબતક,
બસ અગલે ફસાને શરમોશ કરદો,
તાઅસ્સુબકે શોઅલેકો ખામોશ કરદો. ૨૮૪

સાર—આવી રીતે બે શીકર અને નવીનત ક્યાં સુધી
રહેશે ? આવો રંગદગ ક્યાં સુધી નહિ બઢ્યો ? આ નવો
છોડ ક્યાં સુધી પાયમાલ થતો રહેશે ? તમે વર સરખી ખસ-
લત ક્યાં સુધી નહિ તળે ? બસ પ્રથમની કહાણીઓને બુલી
જાઓ અને તાઅસ્સુબની અગ્નિને ખુઝવી નાખો.

હકુમતને આઝાદીયાં તુમકો દી હેં
તરક્કીઝી રાહેં સરાસર ખુલી હેં,
સદાએં યેહ હર સીમ્તસે આ રહી હેં.
કે રાજસે પરજ તલક સખ સુખી હેં,
તસલ્લતહે મુલ્કુમેં અમનો અમાંકા,
નહિ બંદ રસ્તા કીસી કારવાં કા. ૨૮૫

સાર—સરકાર દરબારે સ્વતંત્રતા તમોને આપી છે, ઉત્ત-
તિના માર્ગો ખીલકુલ ખુલ્લા પડ્યા છે. ચારે તરફથી એવી
સદાઓ આવી રહી છે કે રાજથી પ્રજા સુધી સૌ સુખી છે
સુલેહ શાન્તીએ દેશપર સત્તા જમાવી છે. કોઈ પણ કાફલાનો
રસ્તો બંધ નથી.

ન બઢખાહ હે દીનો ઇમાંકા કોઇ,
ન દુશ્મન હદીસ ઓર કુરઆંકા કોઇ,
ન નાકીઝ હે મીલ્લતકે અરમાંકા કોઇ,

ન માનેચ શરીયતકે ફરમાંકા કોઈ,
 નમઝેં પડો બે ખતર માખડું મેં,
 અઝાને ધડતે સે દો મસજીદું મેં. ૨૮૬

સાર—દીન તથા કોમનો કોઈ બદખાહ નથી, કોઈ હદીસ તથા કુરાનનો શત્રુ નથી. ઇસલામના ફરમાનો ફેલાવતાં કોઈ અટકાવનાર નથી. શરીયતના ફરમાનની કોઈ મનાઈ કરનાર નથી. મસજીદોમાં જઈ વગર ધાસ્તીએ નમાઝે પડો અને અઝાન લલકારો.

ખુલી હેં સરર ઓર તીજરતકી રાહેં,
 નહિ બંદ સનઅતો હરફતકી રાહેં,
 બે રાશન હેં તેહસીલ હીકમતકી રાહેં,
 તો હમવાર હેં કરબો દોલતકી રાહેં,
 ન ધરમેં ગનીમ ઓર દુશમનકા ખટકા,
 ન બાહીરહે કઝાકો રાહઝનકા ખટકા, ૨૮૭

સાર—દેશાટણ તથા વેપારના માર્ગો ખુલ્લા પડ્યા છે. વિદ્યા-કળાના રસ્તાઓ જરાપણ બંધ નથી. ફીલસુફી શીખવાના માર્ગો પ્રકાશી રહ્યા છે. કારીગીરી તથા દોલતના રસ્તાઓ નિર્વિધન પડ્યા છે. ધરમાં શત્રુની કે બહાર લુટારાની ધાસ્તી રહી નથી.

મહીનુંકે કટતે હેં રસ્તે પહું મેં,
 ધરસે સીવા એન હે મંઝીલું મેં,
 હરેક ગોશ્વા શુલઝાર હે જંગલું મેં,

શ્રીઓ રોજહે ઐમની કાશલું મેં,
સફર જો કબી થા નમુના સફરકા,
વસીલા હે વોહ અબ સરાસર ઝફરકા. ૨૮૮

સાર—મહિનાઓના રસ્તાઓ એક પળમાં કપાય છે. ધર કરતાં મુસાફરીમાં વધુ સુખ છે. જંગલનો દરેક ખુશો બાગ સમાન થઈ ગયો છે. રાત્રી દિવસ કાશલામાં અમન અમન છે પ્રથમ મુસાફરી દોજખ સમાન ગણત્રી હતી તે આજે શ્વેત-મંદીનો વસીલો મનાઈ રહી છે.

પહોંચતીહેં મુલકુંસેં હમ હમકી ખબરેં,
ચલી આતીહેં શાદીઓ ગમકી ખબરેં,
અયાં હેં હરેક ખેરેં આઝમકી ખબરેં,
ખુશી હેં ઝમાને પે આલમકી ખબરેં,
નહિ વાકેઆ કોઈ પીન્હાં કહીંકા,
હે આધના એહવાલ રૂએ ઝર્મીંકા. ૨૮૯

સાર—દેશોદેશની ખબરોઃઘડી ઘડીમાં આવી પહોંચે છે. ખુશી તથા ગમીની ખબરો તડામાર ચાલી આવે છે. દેશોદેશની શું જમાના બરની ખબરો જાહેર થઈ ગઈ છે. કોઈપણ સ્થળનો કોઈપણ બનાવ ગુપ્ત રહ્યો નથી. દુનિયાની હકીકત આધના સમાત ખુલ્લી જણાય છે.

કરો કર હસ અમનો આઝાદગીકી,
કે હે સાફ હર સીમત રાહે તરકકી,
હરેક રાહરકા ઝમાના હે સાથી,

ચેહ હર સુ સે આવાઝ પેહમહે આતી,
કે દુશ્મનકા ખટકા ન રાહઝનકા ડર હે,
નીકલ જાઓ રસ્તા અબી બે ખતર હે. ૨૯૦

સાર—આ શાન્તી તથા સ્વતંત્રતાની કહર કરો કે દરેક તરફ ઉન્નતિનો માર્ગ ખુલ્લો છે. દરેક વટેમાર્ગનો સમય સાથી છે. દરેક તરફથી એવી આવજ આવી રહી છે કે કે “શત્રુની ધારતી કે લુટારાનો બચ નથી. જલદીથી પસાર થઇ જાઓ કે માર્ગ નિર્ભય છે.”

બોહોત કાફલે દેરસે જા રહે હે,
બોહોત બોઝ બાર અપને લઢવા રહે હે,
બોહોત ચલ ચલાઓ મેં ગભરા રહે હે,
બોહોતસે ન ચલનેસે પચતા રહે હે,
મગર એક તુમહીં હો કે સોતે હો ગાફીલ,
મુખાલા કે ગફલતમેં બોટી હોં મંઝીલ. ૨૯૧

સાર—ધણા કાફલાઓ ધણા વખત થયા ચાલુ થઇ ગયા છે. ધણુકો પોતાનો બારબોજ લાધી રહ્યા છે. ધણુકો ચાલો ચાલો કરતાં ગભરાઇ રહ્યા છે. ધણુકો ન ચાલવા માટે પસ્તાઇ રહ્યા છે. માત્ર એક તમોજ છો કે ગાફીલ પડ્યા છો, રખેને તમારી ગફલતમાં ઉન્નતિની ગાડી ઉપડી જાય.

ન બદખાહ સમઝો બસ અગ માવઝંકો,
લુટેરે ન ઠેહરાહો તુમ રાહબરં કો,
દો ઇલજામ પીછે નસીહત ગરં કો,

ટોલો ઝરા પેહલે અપને ધરં કો,
કે ખાલી હેં યા પુર ઝખીરે તુમહારે,
ખુરે હેં કે અચ્છે વતીરે તુમહારે. ૨૯૨

સાર—તમારા સહાયકોને બસ હવે બહુખાહ સમજો નહિ. રાહબરોને લુટારા ઠેરાવો નહિ. બોધ આપનારપર આક્ષેપો મુકો નહિ, પ્રથમ તમો પોતાનાં ધરોનેજ તપાસી જુઓ કે તમારી વખારો ખાલી છે કે ભરેલી છે. તમારા રંગઢંગ સારા છે કે ખરાબ છે ?

અમીરૂંકી તુમ સુન ચુકે દાસતાં સખ,
ચલન હો ચુકે આલીમુંકે બયાં સખ,
શરીફૂંકી હાલત હે તુમ્પર અયાં સખ,
ખીગડને કો તૈયાર બેઠે હેં યાં સખ,
યેહ બોસીદા ધર અખ ગીરાકા ગીરા હે,
સીતું મરકઝે સીકલસે હટ ચુકા હે. ૨૯૩

સાર—હવે તમો અમીરોની દાસ્તાન સાંભળી ચુક્યા, આલીમ લોકોના રંગઢંગ બયાન થઈ ચુક્યા. ખાનદાન લોકોની હાલત તમારાપર જાહેર થઈ ગઈ, સધળાઓ બગડવાને તૈયાર બેઠા છે. આ જીર્ણુ ધર હવે પડું પડું થઈ રહ્યું છે. તેના ટકવાનો મધ્યસ્થ સ્તંભ પોતાની મુળ જગો છાંડી ગયો છે.

યેહ જો કુચ્છ હુવા એક શમ્મા હે ઉસકા,
કે જો વકત યાઝુ પે હે આને વાલા,
ઝમાનેને ઉચ્ચેસે જીરકો ગીરાયા,

વોહ આખરકો મીટીમેં મીલકર રહેગા,
 નહિ ગરચે કુચ્છ કોમમેં હાલ બાકી,
 અબી ઓર હોના હે પામાલ બાકી. ૨૯૪

સાર—આપણા બંધુઓપર જે વખત આવવાનો છે તેની માત્ર એક રીતજ બમાન થઈ છે. સમયે તેને ઉચ્ચેથી લઈ નીચે પટકેલ છે. છેવટે તે માટીમાં મળી જઈ માટી થઈ રહે-શે. જોકે કોમમાં કાંઈપણ હાલહવાલ બાકી નથી, હજુ પણ વિશેષ પામમાલી થવી બાકી છે.

યહાં હર તરફીકી ગાયત ચેહી હે,
 સરંજમ હર કોમે મીલત ચેહી હે,
 સદાસે ઝમાનેકી આદત ચેહી હે,
 તીલસ્મે જહાંકી હકીકત ચેહી હે,
 બોહોત યાં હુએ ખુશ્ક ચસ્મે ઉમલ કર,
 બોહોત બાગ છાંટે ગયે ફુલ ફલ કર. ૨૯૫

સાર—અત્રે દરેક ઉન્નતિનો મુળ ઉદ્દેશ એજ છે. દરેક કોમ તથા દીનનું છેવટ એજ છે. ઝમાનાની હંમેશાંથી એજ આદત છે. જમાનાના જાદુની હકીકતજ એવી છે કે, અહીં ધણા ચસ્માઓ ઉછળીને સુકાઈ ગયા છે. ધણા બાગો ફળી ફળીને કપાઈ ગયા છે.

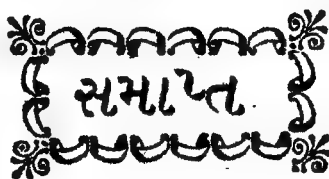
કહાં હે વોહ એહરામ મીસરીઃ બાની,
 કહાં હે વોહ શુરદાને અંબેલસ્તાની,
 ગએ પેશદાદી કીધર ઓર કીયાની,

મીટાકર રહી સખકો દુનિયાએ શની,
લગાઓ કહીં ખોજ કલહનીઉં કા,
ખતાઓ નશાં કોઇ સાસાનીઉંકા. ૨૮૬

સાર—મીસરના પ્રખ્યાત મીનાઓના કર્તા ક્યાં છે ?
સ્તમ પેહલવાનનું ખાનદાન ક્યાં છે ? પેશદાદી તથા કપાની
ખાદશાહો ક્યાં છે ? સધળાઓને આ દુનિયા ખરખાદ કરી ચુકી
છે. કલહની લોકોની કોઇ શોધ કરીને તો ખતાવો ! કોઇ સા-
સાની લોકોનો પત્તો તો શોધી કહાડો !

વોહ એક હે જીહો દાયમ ખકા હે,
જહાંકી વરાસત ઉસીકા સજા હે,
સીવા ઉસ્કે અંજમ સખકા ફના હે,
ન કોઇ રહેગા ન કોઇ રહા હે,
મુસાફર યહાં હેં ધકીર ઝોર ગની સખ,
ગુલામ ઝોર આઝાદ હેં રફતની સખ. ૨૮૭

સાર—માત્ર તે ખુદની જાત ખાકી રહેવાવાળી છે. દુની-
યાનો વારસો તેનેજ સજાવાર છે. તેના સિવાય સધળાનું છે.
વટ ફનામાં છે. કોઇ રહ્યું નથી તેમ કોઇ રહેનાર નથી. અહીં
ગરીબ તથા તવંગર સધળાઓ મુસાફર છે. આઝાદ તથા
ગુલામ સધળા આલી નીકળનારા છે.

ઈસલામી લાઈઓને ખુશ ખબર.

નવાં ઇસલામી પુસ્તકોનું સરઘસ.

સર સહયદ એહમદ.

અલીગઢ કૉલેજના સ્થાપક તથા હીન્દના એક મહાન સુધારક સર સહયદ એહમદખાનનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર, તેમના કૉલેજ તથા મુસલમાન સુધારા માટેનાં પરાક્રમો, તેમના આત્મિક જાળની નવાઇ સરખી વાતો, તેમણે ઇસલામની ખજાણેલી સેવાની હારમાળા વીગેરે વીગેરે કીંમત ૦-૬-૦ પો. ૦-૧-૦ ઇસલામની ચડતી, પડતી.

ઇસલામની સ્થાપના પુર્વેની હકીકતથી લઇ આજ સુધીની ઇસલામીઓની સ્થિતિનો ચિતાર અસરકારક અને આકારી નજમમાં મોક્ષના અલતાફ હુસેન હાલીએ આપ્યો છે. તે ગુજરાતિ લીપિમાં આપી તેનો નીચે તરજુમો આપ્યો છે. આ પુસ્તક માટે એટલુંજ કહેવું જાય છે, કે કોઇએ સર સહયદ એહમદને પૂછ્યું કે, ઓ ! સહયદ ! જ્યારે ખુદ તને પુછશે કે તું મારા માટે શું હદીઓ લઇ આવ્યો ત્યારે તું શું જવાબ આપશે ? સર સહયદે કહ્યું કે હું એમ જવાબ આપીશ કે હાલી પાસેથી મુરીસદ (ઇસલામની ચડતી પડતી) લખાવી લાવ્યો.

કીંમત ૦-૧૨-૦ પો. ૦-૧-૦

ઉમ્મતનો વિલાપ.

ઇસલામના મહાન સ્થાપકઃ હજરત મોહમ્મદ સ. પાસે ઉમ્મત પોતાની કંદેહી સ્થિતિનો વિલાપ કરી દેવા માગે છે. આવી ઇસલામની આબાદ કંદેહી સ્થિતિનું ચિત્ર ખીજા કાષ્ઠથી ચીત્રી શકાયું નથી. ગુજરાતી તરજુમા સાથે આપેલ છે.

કીમત ૦-૨-૦ પૌ. ૦-૦-૬

ઇસલામીઓનો હિન્દને ઠપકો.

હિન્દમાં ઇસલામીઓ આવ્યા ત્યારે તેમનામાં જે જે સદગુણ હતા તે બતાવી તેમની આજની સ્થિતિ માટે હિન્દુસ્તાનને અસરકારક અને આકરી બાપામાં ઠપકો આપ્યો છે. ઠપકાની સંખ્યા ૧૩ છે. ફરીયાને કુળમાં ભરી આપ્યો છે. વાંચનારની રજોમાં નવું જીવન ઉત્પન્ન કરવાનો તેમાં જાદુ ભરેલો છે.

કીમત ૦-૪-૦ પૌ. ૦-૦-૬

શીરહોસે ખરી.

હસન ખિન સખ્યાહનાં કાવત્રાને નોવેલની સાંકળમાં પરોવી એવી તો રસથી ઝઝરતી વાર્તા બનાવી છે કે એક વખત હાથમાં લીધી કે તેને પુરી કર્યા સિવાય છોડી દેવાની હામિતજ નહિ કરી શકે. બનાવટી બહેસ્તના બયંકર અને દીલ ધુમ્વનારા બેઠ બરમોથી બરપુર વળાં સાથની આ વાર્તા, સધળી

રસીલીમાં રસીલી વાર્તાઓની સરખામણીમાં એક આગેવાન દરજ્જે ભોગવે તેવી છે. અસલ કીંમત રૂ. ૧૧૧ ઘટાડેલી કીંમત રૂ. ૧ પોસ્ટેજ ૨ આના.

હસન બિન સખ્યાહ.

ખાતીન્યા ધર્મના દાઢ અને એક વિચિત્ર પુરૂષની જીંદગીનું હેરત ઉપખવનારું જીવન ચરિત્ર, ઇસમાઇલી ધર્મની હકીકત, મીશન પદ્ધતિ અને યુરોપિયન પુસ્તકોના ધરણ પુરૂષ માટેના લેખોના ઉતારા સાથે ઇનસાનની બુદ્ધિ કે જે કીરતારની બક્ષેલી અમુલ્ય ન્યામત તેનો સહકર્યોગ અને ગેરકર્યોગની સરખામણીનું નીકળી આવતું ચિત્ર વાંચનારને અભિપ્રાયથી છક કરી નાખે તેવું છે. નવી આવૃત્તિ-કીંમત ૧૦ આના પોસ્ટેજ ૧ આનો.

મુલ્લાં દો પ્યાળ.

ભોગલ શહેનશાહ અકબરના દરબારના પ્રખ્યાત હીરા અબુલ હસન મુલ્લાં દો પ્યાળનું અદ્ભુત અને હેરત પમાડનારું જીવન ચરિત્ર. ગુજરાતી ભાષામાં એક અમુલ્ય ન્યામત, મુલ્લાં દો પ્યાળના ચટપટા અને મસાગ્રેહાર લતીફાઓ, વાત વાતમાં હસાવનારા નુકતાઓ, જીંદા દીલીના અદ્ભૂત સફાઓ, વાક્ય ચાતુર્યતા અને સમયસૂચકતાના પહેલવાનના કારનામાઓ ખીરખલને વારંવાર નીચું જોવાડનાર ચલતા પુરજાના રંબેરંબી કીસ્સાઓ કીંમત ૦-૫-૦ પો. ૦-૦-૬

મોહરમની ખુબીઓ.

મોહરમની દસ મજલીસોમાંથી દુન્યવી ૭: સમકોને તારવી કાઢ્યા છે. અને તે સુનેરી સમકો ઉપર ખુદ્દિ ભર્યા ધોરણે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. જેને વાંચવાથી “પંજેતન પાક” ઉપરની આપણી શીદાગીરી અને જનફેશાનીતું એક નવું ઉભરાણ આવે છે. દરેક મુસલમાને અવશ્ય વાંચવીજ જોઈએ. ખીજી આવૃત્તિ કીંમત ૭ આના પોસ્ટેજ એક આનો.

દરજ કોમના અકાયાદ.

મીસરના ફાતમાઇટ ખલીફ હાકમ બ અમ્રદલાને ખુદા કહેનારા ધર્મના અકાયાદો. એક મંજુસીએ મુસલમાનેને જેહાદની દરજ ટોળાંની કરેલી વિચિત્ર ઉત્પત્તી આ ટોળાંના અકાયાદો એવા તો વિચિત્ર છે કે વાંચવા સાથે મોટી હેરત ઉત્પન્ન થાયછે. મીસરના ફેન્ય કોન્સ્યુલેટનો તરજુમો છે કી. ૦-૩-૦ પો. ૦-૦-૬

અખુ દુલામા

અગાસાઇડ ખીલાફતના સમયના એક મહા પ્રવિણ લતી-શાયાજ અને પેતાની હાજર જવાબીથી જગતને છક કરી નાખનાર વિલક્ષણ અને અદ્ભુત પ્રકૃતિવાળા મસલામીનું દીલ ખહેલાવનારું જીવન ચરિત્ર કીંમત ૦-૨-૦ પો. ૦-૦-૬

મળવાનું ઠેકાણું.

એદલજી ધનજી કાખા.

અમરેલી-કાઠિયાવાડ

મોહોટી પ્રખ્યાતિને પુર્ણ ક્તેહમંદ થએલી
અખુર

કૌવત આપનારી

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

લોહીને તથા વીર્યને મુધારે છે, મંદ પડેલી
પાચનશક્તિને સતેજ કરે છે, યાઃ શક્તિને
વધારે છે અને શરીરને કઠાવર તથા
બળવાન બનાવે છે.

કીંમત-ગોળી ૩૨ ની કુળી ૧ નો રૂપિયો એક.
વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર—કાઠીયાવાડ.

છંદગીપર તમેને પ્યાર. છે.

ખરાબ સંગત અને ખરાબ વિચારોથી લાગુ પડતી કુટે-
વને લીધે ઉછરતી અવસ્થાના જુવાનીયાઓની છંદગીની કેવી
પામભાલી થાય છે તે જાણવા તથા તેમાંથી બચવા

કામશાસ્ત્ર

પુસ્તક વાંચો.

જે મંગાવે તેને વગર કીંમતે અને વગર
પાસ્ટ જે મોકલવામાં આવે છે.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર—કાઠીયાવાડ.

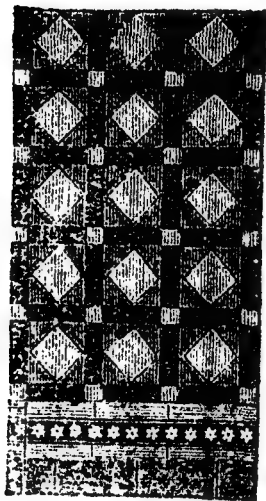
THE BOMBAY TILE MART

EST 1888

GULAMALI GULAMHUSEIN.

21, BANK STREET FORT BOMBAY.

FLOORING TILES.

Orders for all Marble works, Table Tops, name tablets, Plain encaustic flooring Tiles DADO white glazed & Broken mosaic tiles cement Matalic ceiling. Steel & galvanized wallpaper well executed promptly at Moderate Price.

સ્થાપન. ૧૮૮૮

આરસના સફેદ પાટીઆ, લાદી, કાળી આરસની લાદી ફરનીયરમાં, દીવાલમાં, જમીનપરની સુશોભિત લાદીઓ પાલીસ કરવાનો સામાન ઓકન મોઝેક ટાઇલીસ તથા બાયરુમ અને મોરીમાં બેસાડવા લાયક સફેદ ચળકતી ૬x૬ લાદીઓ, લાય છાપ શીશીટ, દીવાલપર જડવાના ફેન્સી વાલપેપર સ્ટીલની જડવાની શીશીંગ ઘણા કીશાયત બાવે મળશે.

જુલો અમારા પોતાના બનાવેલા માંગલોરી નક્કીયા કીમત રૂ. ૫ થી મળશે.

ધી બોમ્બે ટાઇલ માર્ટ.

ગુલામઅલી ગુલામ હુસેન ૨૧ બેંક સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

અક્ષુરપી રત્નને જાળવવું એજ જીંદગીની મોટી દેલત છે.

મુલક મશહુર જામનગરનો પ્રખ્યાત શુદ્ધ સાચા
મોતીનો સુરમો.

(આ સુરમો વાપરવાથી આંખના અસંખ્ય દરદીઓ
ફેટેહ મંદ થયા છે.)

સર્વ મનુષ્યને અક્ષુરપી રત્નને જાળવવા શરીરના તમામ
અવયવો કરતાં વધારે જરૂરનું છે. જેના સાધન તરીકે અમારો
સુરમો ઝાંખ, ઝામર, પાણીનું ખરવું, કુતું, પરવાળા, ખીલ,
ખટકો, દંદણ, દુખવા આવવું, આંજીબ જતું જાળા બંધાવા
ગરમી, રતાશ, ચીપટા થવા, પાંપણનું ખરવું તથા ચોટી જવું
કીડ, આંજણી તથા ખીજ વિકારથી થતાં આંખના અસંખ્ય
દરદો જેવાં કે ધુમાડાથી બહુ વાંચવાથી ઉજાગરા દેવપાદી ગમે
તે કારણથી થએલ દરદનું નિવારણ કરે છે. આ સુરમો રોગી
તથા નિરોગી તેમજ વાંચક વર્ગ તથા લેખક વર્ગ તનામને
એક સરખી રીતે ફાયદા કારક થઈ પડે છે. શુદ્ધ મમીરાનો
સુરમો કિમંત નંબર ૧ તોલો ૧ ના રૂ. ૧૦ નંબર ૨ ના રૂ.
૪ નં. ૩ ના રૂ. ૧૧ નં. ૪ રૂ. ૧ અને નં. ૫ રૂ. ૧૦.

આ સુરમાના ઉત્તમ પણા માટે મેં. ડોક્ટર નરસીભાઈએ
ધણો વખત વાપરી ઉત્તમ સર્ટીફિકેટ આપેલ છે. જામનગરનો
ખરેખરો પ્રખ્યાત સુરમો કોનો છે તે જામનગરના લોકોને
પુછવાથી ખાત્રી થશે. અમારો સુરમો મોટા મોટા રાજા રજ-
વાડોમાં પણ વપરાય છે આ સુરમો અમારા વંશપરંપરાથી
ગળનો આવેલો છે.

મુદલાં ઇસમાલજી મુદલાં અમીરજી અત્તવાલા.

૬. ફુલજાગર તથા જુમામજીદ-જામનગર.

શ્રી જ્ઞાનેશ્વર પ્રસન્ન.

KNOWLEDGE IS GOD.

દવા વિના વાણી શુધ્ધીનો ઉપાય !
DRUGLESS HEALING FOR
STAMMERERS !

દેશના આંકડા શાસ્ત્રીઓએ (statistics) એવું પ્રમાણ
કહાણું છે કે દર હજાર મનુષ્યોમાં, ત્રણથી પાંચ સુધી તોત-
ણાઓ, બોળણાઓ, અને મુંગાઓ હોય છે. એ દરદ બીજા
મારક દવાઓથી મટતું નથી. તોતણાઓની જીંદગી બહુજ
કંટાળ્યા બરેલી હોય છે ધણીક તોતણાઓ આપઘાત કરવાનું
પસંદ કરે છે. અમે એવા તોતણાઓને સારું બોલતા કરીએ
છીએ. શી દર માસે રૂ. ૫૦ પડે. દરદીએ રૂ. ૩૨ મળવું
બહાર ગામના દરદીઓએ ફોટો મેલેલી (વાયલ ફી રૂ. ૨ સાથે)
દરદતું નીદાન પરીક્ષા કરી અમારો જવાબ મળતાં અહીંયા
આવવું. સાઠ વરસ ઉપરના દરદીઓએ આવવાની તરદી લેવી
નહિ. હમેશ પત્ર વ્યવહાર ચલાવતી વખતે જવાબ માટે
ટીકીટ જીવી.

ઠેકાણું—મો. એમ. એમ. સુરતકર ઓફિસ
સાયંટિસ્ટ.

અને દવા વગર દરદો મટાડનાર.
૩ જે માળો, હાથી બીલીંગ, કાલબાદેવી રોડ,
લાંગવાડીને નાકે—મુંબઈ.

જીવન.

આ જીવન ખાવાથી શક્તિ વધે છે. : : પાચનશક્તિ સુધરે છે. વીર્ય અને લોહી સુધારે તથા વધે છે. મગજને પુષ્ટી મળવાથી બુદ્ધિ અને માઠ દાસ્ત વધે છે, ક્ષય, ઉરક્ષત, શ્વાસ, કંઠરોગ, હૃદય રોગ, પીત, જીર્ણવર, ગરમીના દર્પ દસ્તની કમજોશી અને શરીર ઉપર થતા સર્વે પ્રકારનો દાહ મટે છે, દર ત્રીસ તોલા જીવનથી ભરેલ ડાનાનો રૂપિયો એક પેકીંગ પોષ્ટેજ મંગાવનારને શીર.

નયનામૃત-આ લાલ સુરમો વાપરવાથી આંખે થતા ટુલાં ડોળા, વેલ મોતીઆ, સુવા, આંખથીઓ પરવાળાં, ઝામરવા, તાપોડીયા, ખીલ, છારી અને ઝાંખ મટી જાય છે. સવા તોલાની શીશીનો રૂપિયો એક પેકીંગ પોષ્ટેજ મંગાવનારને શીર.

દ્રાક્ષારસ-આ દ્રાક્ષારસ પીવાથી પાચન શક્તિ વધે છે. દસ્તની કમજોશી દુર થાય છે. રક્તપીત, ઉધરસ, છાતીમાં થએલ ક્ષય, ક્ષય, ઝાડાની ખીમારી વિગેરે મટે છે પુરુષોત્તમ વધે છે. લોહી સુધરે છે. દરેક બાટલીનો રૂપિયો દોઢ પેકીંગ પોષ્ટેજ મંગાવનારને શીર છે.

કેશ કલપ-પચીસ તોલા કલપથી ભરેલ એક ડાનાના બાર આના પેકીંગ પોષ્ટેજ મંગાવનારને શીર.

તમામ દર્દીઓને સલાહ મશત આપવામાં આવે છે. અમારી સાથેના પત્ર વ્યવહાર પ્રસંગે અર્ધા આનાની : ટીકીટ મોકલાવવી. એન-ટો નોંધએ છીએ.

વઢવાણ શહેર કાઠીયાવાડ } શાહ નારણજી અમરશી.

સંજીવનામૃત ગોળીઓ.

સંજીવનામૃત ગોળીઓ, લવ લવ સેવ સદાય;
સંસારી મુખ ભોગવવા અમુલ્ય એહ ઉપાય.

આ ગોળીઓ ખાવાથી પાચન શક્તિને સુધારી હસ્ત સાધ લાવે છે. ચહેરાની શીકશ મટાડી લાલાશ લાવે છે, શરીરમાં લોહી તથા વીર્યનો પુરતો જથ્થો વધારી જ્ઞાનતંતુઓને મજબુત કરી આખા શરીરને સંપુરણ તાકાત આપે છે. ગમે તેવા અશક્ત પુરુષને પાછો જીવાન બનાવે છે. અને ગમે તે કારણથી પ્રાપ્ત થએલ નામદર્દીનો નાશ કરી પરિપુર્ણ મર્દાઈ લાવે છે.—કિમત ગોળી ૪૦ ની ૭ખી ૧ નો ૩. ૧ એક

ગુપ્ત ભાગની નસોની નબળાઈ દુર કરવા માટે

તનુપ્રદિપ્ત તૈલ.

કીમત તોલા ૧ ની શીશી ૧ નો ૩. એક
મફત અમુલ્ય ભેટ મફત

વૈદક સંજીવનામૃત સરોજ.

આ નામનુ પુસ્તક એક પોસ્ટ કાર્ડ ઉપર પોતાનું નામ કામ લખી મોકલનારને મફત મોકલવામાં આપશે.
બહાર ગામ માટે એજન્ટો જોઈએ છીએ.

વૈદ શા. શીવજી જેઠાભાઈ

હેડ ઓફીસ-માંડવી બંદર-કચ્છ.

યોગ ક્રિયાના ચમત્કાર તો જુવો !

આવો ! લાલ નહીં થાય તો પૈસા પાછા આપીશું !
પધારો !

હસ્તરેખા દેખાડો } **HYPNOTISM** { જ્યોતિષ્યનો લાભ લ્યો.

જન્મથી જેરા અને મુંગા છોકરાઓને બોલતાં શીખવાનું સાધન એ તીલમાતી માનસિક વિદ્યાએ અમારા હાથમાં આપ્યું છે. જેની શી દર માસે રૂ. ૨૫ ત્રણ મહીનામાં નહીં બોલતો છોકરો થોડા શબ્દોમાં બોલવા લાગશે-કંઈ લાભ નહીં થાય, તો શી પાછી આપીશું. તેમજ વૈદ-ડૉક્ટરોએ અસાધ્ય કહી છોડેલા દર્દીઓ, જેવા કે, ક્ષય, સંધી વા, નખળાઇથી પીડાતા વીગેરે ઘણી જાતનાં દરદો અમે થોડીજ મુદતમાં દુરસ્ત કરી આપીશું. પહેલી વખત તપાસણી સાથે શી રૂ. ૫ અને પછી દરેક સીટીંગે રૂ. ૨ પડશે. ફોટો મોકલો દોઢસો રૂ. ના ભંડોળમાં દર માસે રૂ. ૨૫ કમ.ઇ કરવી હોય તો ૧ આનાની ટીકીટ સાથે લખો.

બહારગામ તેડાવવું હોય તો રોજ શી રૂ. ૨૫ સિવાય સેકન્ડલાસ ગાડીમાડું અને ખાધા ખર્ચ જુદો પડશે.

ઠેકાણું:-મો. સુરતકર-પ્રીન્સીપાલ.

ગુલેસહીલીંગ એન્ડ ટીચીંગ ઈન્સ્ટિટ્યુટ
હાથી બીલીંગ કાલમાદેવી-મુંબઇ.

કેળવણી સંબંધી હદીસો.

હદીસ પહેલી—“ કેળવણી સંપાદન કરો, જે કે તે ચી-
નમાં હોય. ”

હદીસ બીજી—“ કેળવણી સંપાદન કરવી એ દરેક મુસલ-
માન સ્ત્રી તથા પુરુષ પર ફરજ છે. ”

હદીસ ત્રીજી—“ એક બાળકને કેળવણીના કામમાં તુટી ક-
લમથી મદદ કરવી એ અણુ કામેસના પહાડ જેટલું સોનું દાનમાં
આપ્યા બરાબર છે. ”

હદીસ ચોથી—“ સિતેર આબીદો કરતાં એક મોઅલ્લીમ
(શિક્ષક) વધારે નેક છે. ”

હદીસ પાંચમી—“ જે માણસ કેળવણી સંપાદન કરવા
જાય છે તેના પગની નીચે ફરીસ્તાઆ પોતાની પાંખો પાથરે છે.
અને સમુદ્રની માછલીઓ તથા દરેક વસ્તુ તેને આશીર્વાદ આપે છે.
અને દરેક પગલું ઉપાડવા બદલ સવાબ થાય છે. ”

હદીસ છઠી—“ દરરોજની પાંચ વખતની ફરજિયાત નિમાજ
પડવા સિવાયની બીજી નિમાજ પડવા કરતાં કેળવણી સંપાદન કરા-
વવામાં વધારે સવાબ છે. ”

હદીસ સાતમી—“ જે આલીમને લીધે લોકોને કેળવણી
સંપાદાન થાય તે આલીમની યોગ્યતા સિતેર હજાર આબીદો (ભકતો),
કરતાં વિશેષ છે. ”

હદીસ આઠમી—“ કેળવણી એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ નેકી અને
ઉત્તમમાં ઉત્તમ કમાણી છે. ”

હદીસ નવમી—“ કહેજનું લોહી પાડીને અથવા દરીઆમાં
ડુબીને પણ કેળવણી સંપાદન કરો. ”

